

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: CEZAYİR
ÖRNEĞİ (1980-2021)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Takoua TALHI

Uluslararası İktisat Anabilim Dalı
Uluslararası İktisat Programı

EYLÜL, 2023

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: CEZAYİR
ÖRNEĞİ (1980-2021)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Takoua TALHI
(Y2012.160003)

Uluslararası İktisat Anabilim Dalı
Uluslararası İktisat Programı

Tez Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Musa KESKİN

EYLÜL, 2023

ONAY FORMU

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezimin ilk aşamasından bitimine kadar tüm aşamaların tamamlanması sırasında bilimsel etik ve akademik kurallara uyacağım. Kullanılan tüm alıntılara değineceğim ve çalışmalarım sırasında kullandığım kaynakları bibliyografya bölümünde belirteceğimi taahhüt ederim. Ayrıca tezde kullanacağım bilgileri akademik kurallar ve etik davranış sınırları içinde sunacağımı taahhüt ederim (14.09.2023).

Takoua TALHI

ÖNSÖZ

Tezin tamamlanmasının her aşamasında bana yardımcı olan, yol gösteren, zamanını ve emeğini ayıran danışmanım Dr.Öğr.Üyesi Musa KESKİN'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca aileme, anneme, babama, eşime de şükranlarımı sunarım. Onlar olmasaydı bugün bulunduğum yere ulaşamazdım. Onlara sonsuza kadar minnettarım.

Eylül, 2023

Takoua TALHI

DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: CEZAYİR ÖRNEĞİ (1980-2021)

ÖZET

Günümüzde hiçbir ÷lke tüm ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamaz. Bu nedenle ÷lkeler üretmedikleri mal ve hizmetleri ithalat yoluyla karşılar, üretim fazlası olan mal ve hizmetleri de ihtiyacı olan diğer ÷lkelere ihraç ederler. Böylelikle diő ticaret bir yandan insanların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlarken, diğer yandan üretim artışına ve ekonomik büyüme katkıda bulunur.

Cezayir tarihi süreç içerisinde çeşitli ekonomi politikalarının izlenmesine sahne olmuştur. Ekonomide önce merkezi planlama politikaları izlenirken, daha sonra serbest ekonomi politikaları izlenmeye başlamıştır. Son olarak tüm dünyaya yayılan küreselleşmenin etkisiyle çeşitli uluslararası kuruluşlara üyeliği de kapsayan ve dünya ekonomisine daha fazla entegre olduğu politikalar izlemeye başlamıştır. Dolayısıyla Cezayir son 50 yılda önemli bir ekonomik dönüşüm yaşamıştır. Yaşanan bu dönüşüm ve artan diő ticaret, Cezayir ekonomisinin büyümesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Bu çalışmada 1980-2021 yılları arasında diő ticaretin Cezayir'in ekonomik büyümesine katkısı incelenmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde diő ticaret ve ekonomik büyümenin kavramsal ve teorik çerçevesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Cezayir ekonomisi hakkında bilgiler sunulmuştur. Üçüncü bölümde, Cezayir'de ve diğer ÷lkelerde diő ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür araştırmasına yer verilmiştir. Uygulamalı kısım olan dördüncü bölümde, Cezayir'de diő ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik ekonometrik bir çalışma yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise ampirik çalışmanın sonuçları değerlendirilerek, diő ticaret yapısının Cezayir ekonomisinin gelişimine önemli katkı sağlayan bir yapıya kavuşturulması için uygulanması gereken politikalar ve alınması gereken makro ekonomik tedbirler hakkında görüş ve önerilere yer verilmiştir.

Çalışmada gayri safi yurtiçi hasıla, ihracat ve ithalat değişkenlerine ait verilerin elde edilebilme durumu göz önüne alınarak, 1980-2021 dönemi analize dahil edilmiştir. Çalışmada zaman serisi ve VAR yöntemi kullanılmıştır. Ekonometrik analiz bölümünde öncelikle birim kök testleri uygulanmış ve değişkenlerin birinci dereceden durağanlık koşulunu sağladığı tespit edilmiştir. Ardından, Johansen Eşbütünleşme Testi yapılmıştır. Analizde en az iki eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Daha sonra, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve varlığını belirlemek için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ihracata iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bununla birlikte, ithalattan ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, ithalat ve ihracat arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Cezayir Ekonomisi, Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme, İhracat, İthalat.

THE IMPACT OF FOREIGN TRADE ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF ALGERIA (1980-2021)

ABSTRACT

Currently, no country can meet all its needs on its own. Therefore, countries import needed goods and services, while exporting their surplus. Thus, international trade contributes to meeting people's needs, as well as to foster production growth and economic development.

Algeria has witnessed significant economic transformations in the past 50 years. Economic policies were initially based on central planning. Later on, free-market policies were introduced. Finally, with the impact of globalization, Algeria began to pursue policies that included membership in various international organizations and greater integration into the world economy. These undergone transformations along with increased foreign trade have played an important role in Algeria's economic growth.

This study examines the contribution of foreign trade to Algeria's economic growth between 1980 and 2021. The first section provides information on the conceptual and theoretical framework of foreign trade and economic growth. The next section presents information data on the Algerian economy. In the third section, we review the literature regarding the relationship between foreign trade and economic growth in Algeria and other countries. Afterwards, we discuss in the fourth section the applied part of this study, where an econometric investigation is conducted on the impact of foreign trade on the economic growth in Algeria. In the conclusion section, the results of the empirical study are evaluated, and suggestions are made regarding policies and macroeconomic measures that need to be implemented to make the foreign trade structure a significant contributor to Algeria's economic development.

Based on available data regarding gross domestic product, export, and import, our analysis included time series and VAR methods to understand various relationships between the variables. First, unit root tests were applied, and it was

determined that the variables met the first-order stationary condition. Then, the Johansen Cointegration Test was performed, and it was determined that there were at least two cointegration relationships. Next, the Granger causality test was conducted to determine the direction and presence of the relationship between variables. According to the results of the Granger causality test, there was a two-way causality relationship between exports and economic growth, and a one-way causality relationship between imports and economic growth. However, no relationship was found between imports and exports.

Keywords: Algerian Economy, Foreign Trade, Economic Growth, Export, Import.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	xvii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xix
I. GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu.....	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
C. Tezin Problemi ve Hipotezleri.....	3
D. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
E. Araştırmanın Kaynakları	4
II. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ	5
A. Dış Ticaret Kavramı, Teoriler ve Politikalar	5
1. Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı	5
2. Dış Ticaret Teorileri.....	7
a. Klasik dış ticaret teorileri	7
b. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	12
c. Yeni Dış Ticaret Teorileri	15

3. Dış Ticaret Politikaları	20
a. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi	21
b. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi	21
4. Dış Ticaret Politikasının Amaçları	22
a. Dış Rekabetten Korunma	22
b. İç Ekonomik İstikrarın Sağlanması	22
c. Dış Ödemeler Dengesinin Sağlanması	23
d. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma	23
e. Hazineye Gelir Sağlanması	23
f. Monopol Gücünden Dış Piyasalarda İstifade Etmek	23
5. Dış Ticaret Politikasının Araçları	24
a. Gümrük Tarifeleri	24
b. Tarife Dışı Araçlar	25
B. Ekonomik Büyüme ve Teorileri	25
1. Ekonomik Büyümenin Tanımı	26
2. Ekonomik Büyüme Teorileri	27
a. Klasik Büyüme Teorileri	28
b. Keynesyen Büyüme Teorileri	31
c. Harrod Domar Modeli	32
d. Neo-Klasik Büyüme Teorileri	33
e. İçsel Büyüme Teorileri	35
C. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	39
1. Dış Ticaretin Büyüme Belirleyen Unsurlara Etkisi	41
2. Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Olumlu Etkileri	42
3. Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Olumsuz Etkileri	44
III. CEZAYİR EKONOMİSİNİN GENEL YAPISI	47

A. Cezayir'in Kısa Tarihi	48
B. Cezayir Ekonomisinin Tarihine Genel Bir Bakış	49
1. Bağımsızlıktan Önceki Cezayir Ekonomisi (1962'den Önce)	49
2. Bağımsızlıktan Sonra Cezayir Ekonomisi (1962-2000)	49
3. 2000 yılı sonrası Cezayir ekonomisi	50
C. Ekonominin Genel Görünümü	50
1. Sektörel Dağılım	51
a. Tarım Sektörü	52
b. Sanayi Sektörü	53
c. Hizmetler Sektörü	58
d. İnşaat ve Bayındırlık Sektörü	62
e. Enerji ve Akaryakıt Sektörü	63
2. İstihdam ve İşsizlik	65
3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	68
4. Eğitim ve Sağlık Göstergeleri	72
a. Eğitim	72
b. Sağlık	74
5. Diğer Makroekonomik Değişkenler (Enflasyon, Cari Açık, Dış Borç, Kamu harcamaları)	75
a. Enflasyon	75
b. Cari Açık	77
c. Dış Borç	78
d. Kamu harcamaları	79
D. Dış Ticaret	81
1. 1990 Öncesi Dış Ticaret	81
a. Dış ticarete devlet tekeli aşaması (1965-1989)	81

2. 1990 Sonrası Dış Ticaret.....	84
a. Dış Ticaretin Serbestleştirilmesinin Birinci Aşaması (1990-1994).....	84
b. Geçiş Dönemi (1994-2022)	85
E. Ekonomik Büyüme Politikaları	87
1. Bağımsız Kalkınma Stratejisi Aşaması (1962-1986).....	88
2. Ekonomik Reform ve Yeniden Yapılanma Aşaması (1986-2001)	88
3. Kalkınma Programları Aşaması (2001-2030)	89
a. 2001-2004 Dönemindeki Ekonomik Toparlanma Programı	89
b. 2005-2009 Döneminde Büyüme için Ek program.....	90
c. 2010-2014 Döneminde Beş Yıllık Kalkınma Programı	90
d. 2015-2019 Döneminde Ekonomik Büyüme için Konsolidasyon Programı ..	91
e. 2016-2030 Dönemindeki Yeni Büyüme Modeli	91

IV. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

93

A. Gelişmiş Ülkeler ile İlgili Literatür Araştırması.....	93
B. Gelişmekte Olan Ülkeler ile İlgili Literatür Araştırması	95
C. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeleri Birlikte Kapsayan Literatür Araştırması.	96
D. Cezayir ile İlgili Literatür Araştırması.....	97

V. CEZAYİR'DE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ İLE İLGİLİ EKONOMETRİK ANALİZ.....

99

A. Çalışmanın Amacı.....	99
B. Çalışmanın Önemi	99
C. Çalışmanın Kapsamı ve Veri Seti.....	100
D. Ekonometrik Analiz.....	102
1. Değişkenlerle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler ve Ekonometrik Model	102
2. Birim Kök Testleri	103

a. Augmented Dickey- Fuller (ADF) Testi	105
b. Phillips- Perron (PP) Birim Kök Testi.....	105
3. Eşbütünleşme Testleri.....	106
a. Engle-Granger (EG) Eşbütünleşme Yöntemi.....	107
b. Johansen Eşbütünleşme Yöntemi	107
4. Vektör Hata Düzeltme Modelinin Tahmini	111
5. Granger Nedensellik Testi	113
6. Etki-Tepki Analizi	116
7. Varyans Ayrıştırması Analizi	117
8. Ekonometrik Çalışmanın Sonuçları	119
VI. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	123
VII.KAYNAKÇA	129
ÖZGEÇMİŞ.....	147

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
APA	: Arab Planlama Enstitüsü
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
DZD	: Cezayir Dinarı
FAO	:(Food and Agriculture Organization): Gıda ve Tarım Örgütü.
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
IDA-IBRD	: Dünya Bankası (Uluslararası Kalkınma Birliği - Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
IMF	:(International Monetary Fund): Uluslararası Para Fonu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MAS	: Filistin Ekonomik Politika Araştırma Enstitüsü
MFA	:(Ministry of Foreign Affairs): Dışişleri Bakanlığı
MLESS	:(Ministry of Labour, Employment and Social Security): Çalışma, İstihdam ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
MLESS	:(Ministry of Labour, Employment and Social Security): Cezayir Çalışma, İstihdam ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
NBER	: Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu
OECD	:(The Organisation for Economic Co-operation and Development): Avrupa İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

- ONS** :(Algeria's National Statistics Office): Cezayir Ulusal İstatistik Ofisi
- OPEC** :(The Organization of the Petroleum Exporting Countries): Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
- UNCTAD** :(United Nations Conference on Trade and Development)
Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı.
- VAR** : Vector Otoregresyon Analizi

ÇİZELGELER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Çizelge 1. Ekonomik Büyüme Teorileri.....	28
Çizelge 2. Turizm Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1977-2020)	61
Çizelge 3. Cezayir'deki Yabancı Yatırım Projelerinin Kaynağına Göre Dağılımı (2002-2017).....	71
Çizelge 4. Cezayir'in Toplam Dış Borç Stoku	79
Çizelge 5. Cezayir'in GSYİH, İhracat ve İthalat Göstergeleri (1980-2021).....	100
Çizelge 6. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	103
Çizelge 7. ADF Birim Kök Testi.....	105
Çizelge 8. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi	106
Çizelge 9. Gecikme Uzunlukları	108
Çizelge 10. Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları.....	109
Çizelge 11. Otokorelasyon Test (LM) Sonucu.....	110
Çizelge 12. Değişen Varyans Test Sonucu.....	110
Çizelge 13. Normallik Test (Jarque Bera) Sonucu	110
Çizelge 14. Vektör Hata Düzeltme Modeli Sonuçları.....	112
Çizelge 15. Granger Nedensellik Test Sonuçları	115
Çizelge 16. Değişkenlerin Nedensellik Yönleri	115
Çizelge 17. Modeldeki Değişkenlerin Varyans Ayrıştırılmaları	118

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.	Ekonomik Anlamına Göre Dış Ticaretin Bölümleri	7
Şekil 2.	Ürün Dönemi Aşamaları.....	18
Şekil 3.	Üretim Olanakları Eğrisiyle Büyüme	27
Şekil 4.	Durağan Durum Dengesi	34
Şekil 5.	İçsel Büyüme Modellerinin Türleri ve Varsayımları	36
Şekil 6.	Tarımın Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1980-2020).....	53
Şekil 7.	Sanayi Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1980-1990).....	55
Şekil 8.	Sanayi Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1990-2020).....	57
Şekil 9.	Hidrokarbon Dışı Sektörlerin 1980 Döneminde GSYİH'ya Katkısı (Birim: Milyon DZD).....	59
Şekil 10.	Hidrokarbon Dışı Sektörlerin 2020 Döneminde GSYİH'ya Katkısı (Birim: Milyon DZD).....	60
Şekil 11.	İnşaat ve Bayındırlık İşleri Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1980-2020) .	62
Şekil 12.	Enerji ve Akaryakıt Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1980-2020).....	63
Şekil 13.	Cezayir'de İşsizlik Oranları (1985-2021)	66
Şekil 14.	Cezayir'de İşgücü Piyasasının Gelişimi(1990-2021).....	68
Şekil 15.	Cezayir'e Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1980-2021)	70
Şekil 16.	Cezayir'deki Öğrenci Sayısı (1966-2019)	73
Şekil 17.	Cezayir'de Enflasyon Oranları (1980-2021)	76
Şekil 18.	Cezayir'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (GSYİH %'si).....	80
Şekil 19.	Cezayir'de Mal İhracatındaki Değişim Trendi (1965-1990).....	82

Şekil 20. Cezayir’de Mal İthalatındaki Değişim Trendi (1965-1990).....	83
Şekil 21. Cezayir’de Ticaret Dengesi (1965-1990)	84
Şekil 22. Cezayir’de Mal İhracatındaki Değişim Trendi (1990-2020).....	85
Şekil 23. Cezayir’de Mal İthalatındaki Değişim Trendi (1990-2020).....	86
Şekil 24. Cezayir’de Ticaret Dengesi 1990-2020).....	87
Şekil 25. 1980-2021 Döneminde GSYİH, İhracat ve İthalatındaki Değişim Trendi	101
Şekil 26. AR Karakteristik Polinomlarının Ters Kökleri.....	109
Şekil 27. Değişkenler için Etki-Tepki Analizi.....	116

I. GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Cezayir petrol ihracatçısı bir ülke olarak döviz gelirlerinin büyük kısmını petrol ihracatından sağlamaktadır. Ancak petrol fiyatlarındaki sık dalgalanmalar ülkenin ekonomik dengelerine de olumsuz yansımakta ve büyüme oranlarını negatif olarak etkileyebilmektedir. Ayrıca ithalatı da bazı hammaddeler ve üretim ihtiyaçları ile sınırlıdır (Khouni ve Awadayfiya, 2017:46).

Bu yüzden Cezayir, 1980'lerden önce nispeten dışa kapalı bir dış ticaret politikası izlerken, 1980'lerden sonra ekonomi politikalarında değişikliğe giderek uluslararası kuruluşlarla daha sıkı bir işbirliğine gitmeye ve dışa açık ticaret politikaları izlemeye başlamıştır (Hamed, 2004:6). Bu politika değişikliğinin nedeni, petrol ihracatında en güçlü ülkelerden biri olmanın avantajını kullanarak ödemeler dengesindeki açığı kapatma, vatandaşlarının refah düzeyini artırma ve ekonomik büyümesini sağlama çabasıdır (Gharbi, 2010:233).

Nitekim dış ticaret alanında yapılan çok sayıda ampirik çalışma, dış ticaretin serbestleşmesi ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Cezayir, son yıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan küreselleşmenin de etkisiyle, dış ticaretinin kapsamını genişletmeyi ve dünyadaki bu dönüşümün bir parçası olmayı hedeflemektedir. Tüm bu nedenler ve gelişmeler ışığında bu çalışmanın konusu;

- Günümüzde Cezayir ekonomisinin makro ekonomik değişkenler açısından incelenmesi,
- Cezayir'deki dış ticaret sektörünün durumunu, özelliklerini, avantajlarını ve küresel ticaretteki konumunun ortaya konulması,
- Cezayir'de 1980-2022 yılları arasında dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ampirik bir çalışma ile belirlenmesi,

- Cezayir'in büyümesinde ihracat ve ithalatın öneminin ortaya konulması olarak belirlenmiştir.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışma ile ulaşılmak istenen amaçlar şu şekilde sıralanabilir:

- Cezayir'de uygulanan dış ticaret politikasının ve yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tespit etmek,
- Cezayir'in yeni ekonomik sisteminin karşılaştığı sorunları ve zorlukları tespit etmek,
- Cezayir dış ticaret reformlarını değerlendirmek ve ticaretin serbestleştirilmesi politikasının başarı derecesini ortaya koymak,
- Cezayir'de özellikle 1980'den 2020'e kadar olan dönemde ekonomik büyümenin aşamalarını analiz etmek,
- Cezayir'in tek kaynağa (petrol) olan bağımlılığından kurtulma çabalarını değerlendirmek,
- Cezayir'de ihracat ve ithalatın gelişimini incelemek ve bu değişkenlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYİH) katkısının derecesini belirlemek,
- Uluslararası ticaret ile ekonomik büyüme teorilerini teorik olarak inceleyerek aralarındaki ilişkiyi Cezayir örneğinden hareketle ampirik olarak analiz etmek,
- Nihayetinde de, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki literatüre katkı sunabilmek,

olarak sıralanabilir.

Bu tezin önemi; özellikle küresel piyasalarda petrol gelirlerinin düşmesinden sonra Cezayir'in yaşadığı zorlu ekonomik koşullar altında, ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmada dış ticaretin oynadığı önemli ve etkin rolü ortaya koyma çabasıdır. Cezayir'de dış ticaret ihracat ve ithalat olarak ayrı ayrı modele dahil edilmiş ve bu değişkenlerle ekonomik büyüme arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Benzer çalışmaların literatürde fazla olmaması yanında,

incelenen dönem ve kullanılan analiz yöntemleri ile bu çalışmanın diğer çalışmalardan ayrıştığı değerlendirilmektedir.

C. Tezin Problemi ve Hipotezleri

Çalışmanın problemi iki yönden ele alınmaktadır: Birincisi, Cezayir ekonomisinde dış ticaretin ve ekonomik büyümenin durumunu ortaya koymak, ikincisi ise dış ticaretin Cezayir ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini açıklamaktır. Buradan hareketle şu soruyu sorarak çalışmanın ana problemi ele alınmaktadır: Dış ticaret Cezayir’de ekonomik büyüme oranlarını yükseltmeye ne ölçüde katkıda bulunmaktadır?

Bu ana soruyu cevaplamak için bazı alt sorular cevaplanmaya çalışılacaktır:

- Cezayir ekonomik reformunun dış ticaret üzerindeki sonuçları nelerdir?
- Yeni uluslararası ticaret sistemi altında uluslararası ticaretin durumu nedir?
- Devletin gösterdiği çabalar ışığında Cezayir'deki ekonomik büyümenin durumu nedir?
- İhracattaki artış ile ithalatın ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi var mıdır?

Bu soruları çözmek üzere aşağıdaki hipotezler ortaya konulmuştur:

- Dış ticaret, genel olarak küresel ekonominin özelde ise Cezayir'in büyümesine katkıda bulunur.
- Cezayir, sürekli gerçekleştirdiği reformlarla dış ticaretinin seviyesini yükseltmek için büyük çaba sarf eden, gelişmekte olan ülke (GOÜ)'lerden biridir.
- Toplam ihracat hacmindeki genişlemenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi vardır.
- İthalatın yüksek oranda artması ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
- Cezayir’de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişki vardır.

- Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki çift yönlüdür.

D. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın zaman sınırlılığı: Analitik çalışmanın süresi, ihracat, ithalat ve büyüme verilerinin elde edilebildiği en uzun dönem olan 1980-2021 olarak belirlenmiştir. Cezayir 1962'de Fransız sömürgeciliğinden kurtulmuştur. Sömürge sonrası Cezayir kendi içine kapanmış ve merkezi ekonomi modeli uygulamıştır. Cezayir 1980'lerin sonuna kadar serbest ekonomi ve dış ticaret aşamasına geçmemiştir. Bu nedenle 1960-1980 yılları arasına ait veriler mevcut olmasına rağmen, çalışma için en uygun dönemin 1980 sonrası dönem olduğuna karar verilmiştir. Çünkü bu dönemde Cezayir'de beş yıllık planlama politikaları, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) desteklediği reformlar ve kamu yatırım programları uygulanmıştır.

Çalışmanın mekân açısından sınırlılığı: Mekan olarak çalışma Cezayir ile sınırlandırılmıştır. Çalışmaya dış ticaret ve ekonomik büyümenin teorik çerçevesi incelenerek başlanmış, çalışmanın teorik yönü tamamladıktan sonra, dış ticaretin Cezayir'deki ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

E. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmada başta Arapça olmak üzere Fransızca, İngilizce ve Türkçe bilimsel kitaplar, akademik dergiler, tezler, raporlar ve araştırmalardan faydalanılmıştır.

Veriler; Cezayir Maliye Bakanlığı, Cezayir Ticaret Bakanlığı ve Cezayir Ulusal İstatistik Kurumu'nun resmi web sitelerinin yanı sıra Birleşmiş Milletler İstatistik Ofisi, IMF, Dünya Bankası ve Cezayir Bankası'nın resmi web sitelerine erişim sağlanarak elde edilmiştir.

II. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ

Dış ticaret, ekonomi biliminin en eski dallarından biri olup, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana, insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmetlerin üretimine ve değişimine dayanmaktadır (Savaş, 2000:17). Dış ticaretin kökeni M.Ö. 2500 yılına kadar uzanmaktadır. Geçmişte ticaret, devlet sınırlarının ötesine geçmezken zamanın ve özellikle XVI. yy.dan XIX. yy. kadar dış ticaret sisteminin ilerlemesi ile giderek genişlemiőtir. XXI. yy.'a gelindiğinde dış ticaret, ekonomik büyümenin birincil itici gücü haline gelmiştir (Karibi ve Beshroul, 2020:172). İhracat ve ithalat hacmi ne kadar yüksek olursa, dış ticaret hacmi o kadar büyük olur ve böylelikle ülkedeki yüksek ekonomik büyüme ve kalkınma oranlarına ulaşılır.

Çalışmanın bu bölümünde dış ticaret ve ekonomik büyüme ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir.

A. Dış Ticaret Kavramı, Teoriler ve Politikalar

Günümüzde küreselleşmenin yaygınlaőması ve tüm dünyayı etkisi altına alması nedeni ile ülkeler birbirine daha çok bağımlı hale gelmiştir. Bu kapsamda dışa kapalı ekonomi politikasını uygulayan çok sayıda ülke bu politikayı terk ederek dışa açık ekonomi politikaları izlemeye baőlamıőlardır. Bu bağlamda dış ticaret, ülkelerin ekonomik büyümesini destekleyen bir faktör haline gelmiştir. Böylelikle dış ticaretin büyüklüğü ülkelerin büyüme, gelişme ve ekonomik refahlarının da bir yansıması olarak görölmektedir.

1. Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı

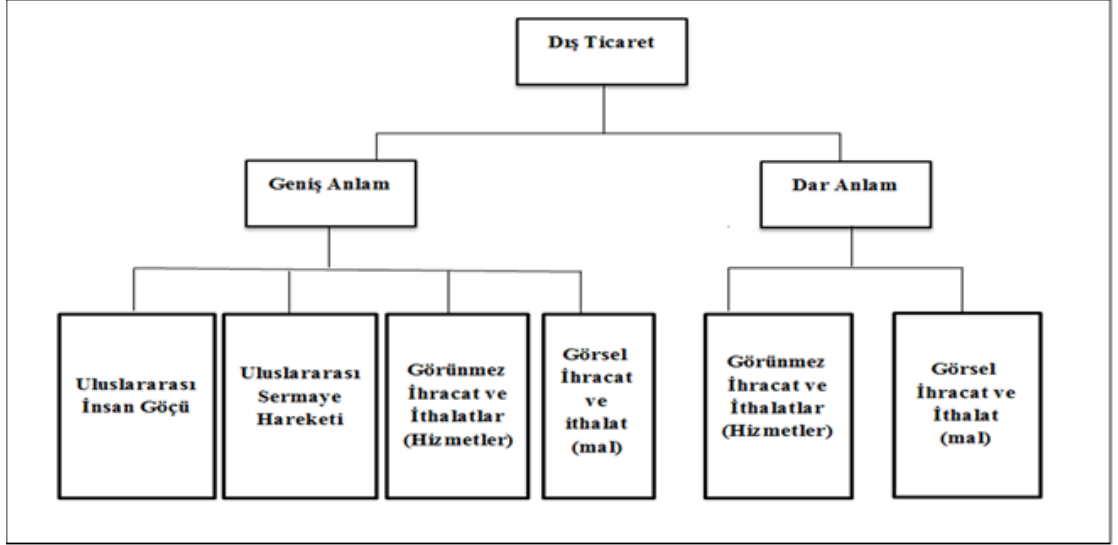
Dış ticaret, ihtiyaç duydukları ve kullandıkları ürünleri üreten insanlar aracılığıyla M.Ö. Sümerler ve Yunanlılar zamanında ortaya çıkmaya başlamıştır. İnsanoğlu ilk zamanlarda, ürettiği talep fazlası olan ürünleri, ihtiyaç duyduğu ancak üretmediği ürünlerle deęiőtirerek ticaret yapmıştır.

Dolayısıyla ticaret, para kullanımının başlanmasından daha önceki zamanlarda ortaya çıkmış bir olgudur. Ticaret, malları üreten ve bunların bir kısmını tüketen, tüketilmeyen kısmının ise üretilmeyen mallarla takas yoluyla değiştirildiği yerlerde yaygın hale gelmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ticaretin ortaya çıkmasıyla ticaretin boyutu değişmiş ve bugünkü yapısına kavuşmuştur (Seyidoğlu, 2001). Görüldüğü üzere dış ticaret, tarihin değişik evrelerinde değişik şekillerde meydana gelmiştir.

En genel anlamıyla dış ticaret, bir ülke sınırları içinde malların satıldığı (ihraç edildiği) ve yurt dışından mal alındığı (ithal edildiği) bir süreçtir. Diğer bir deyişle dış ticaret, ülke sınırları dışında yapılan satış veya alımların toplamıdır (Arslan, 2017:25). Bir başka tanıma göre dış ticaret; Ulusal sınırları aşan ekonomik işlemleri inceleyen bir ekonomi dalıdır (Matar, 2001:13). Bu tanıma biraz daha genişleterek dış ticaret; bir ülke içindeki birimlerin mal, hizmet, sermaye ve bilgi birikiminin dünyanın farklı ülkelerine değiş tokuşu ve transferi olarak tanımlanabilir. Bu süreç, çeşitli ülkeler arasında aktedilmiş kanun ve yönetmeliklere tabidir.

Dış ticareti etkileyen başlıca ekonomik faktörlerden bahsetmek için, ödemeler dengesi, işsizlik, makroekonomik denge, piyasa ekonomisi, enflasyon, ekonomik büyüme, kalkınma ve sınırlar içinde dış ticaretin etkilediği diğer faktörlerden bahsetmek gerekir. Ayrıca toplumun kültürel ve doğal yapısı, teknolojik gelişmişlik düzeyi, sosyal ve politik durumu, gelişmişlik düzeyi de dış ticareti etkileyen diğer faktörlerdir (Farahmand, 2019:4).

İktisat bilimi dış ticareti dar ve geniş anlamına göre iki açıdan tanımlamaktadır (Mahmoud, 1993:12). Şekil 1'de bu tanımların içeriği gösterilmiştir.

Şekil 1. Ekonomik Anlamına Göre Dış Ticaretin Bölümleri

Kaynak: (Mahmoud, 1993:12)

Şekil 1’de görüleceği üzere, ekonomi dış ticarete iki açıdan bakar:

Dar anlamıyla dış ticaret terimi; görünür ihracat ve ithalatın (mallar) ve görünmeyen ihracat ve ithalatın (hizmetlerin) bir ülke içinden ülke sınırları dışına hareketini ifade eder.

Geniş anlamıyla uluslararası ticaret terimi; görünür ihracat ve ithalatı (mallar) ve görünmez ihracat ve ithalatı (hizmetleri), sermayenin hareketini ve ticaret amacıyla bir ülke sınırları içindeki insanların yurtdışına hareketini ifade eder.

2. Dış Ticaret Teorileri

Uluslararası ticaret teorileri, ülkeler arasındaki dış ticaretin varlık nedenlerini açıklamaktadırlar. Teorilerin bazıları uluslararası ticareti yeni bir bakış açısı ile açıklarken, bazıları ise kendisinden önce gelen teorileri geliştirmişlerdir.

a. Klasik dış ticaret teorileri

Klasik dış ticaret teorileri, ekonominin uluslararası ticarete dayandığı ve uluslararası ticaret olmadan yaşayamayacağı İngiltere’de, XVIII. yy.ın ortalarında Sanayi Devrimi’nin doğuşuyla birlikte ortaya çıkmıştır. Teoriye göre dış ticarete çözülmesi gereken birçok sorun bulunmakta olup bu sorunlardan en önemlileri şunlardır (Zirmi, 2016:26):

- Dış ticaret her ülke için gerekli midir? Dış ticaret her zaman mümkün müdür?
- Kazançlar sadece ihracat yaparken mi, yoksa ihracat ve ithalat birlikte yapıldığında mı gerçekleşir?
- Devlet yurt dışına olan borçlarını aşacak harcama yapma hakkına sahip midir? Yoksa harcamalar genellikle borçlarla dengelenmelidir mi?

Bu soruları yanıtlamak için birçok teori ortaya çıkmış olup bu teorilerin başlıca öncüleri; A.Smith, D.Ricardo ve J. Stuart Mill'dir. Her teorinin savunduğu bir bakış açısı vardır. Ancak hepsi ekonomik konularda uzlaştıkları ortak bakış açısıyla klasik iktisat okulunu oluşturmaktadırlar. Klasik iktisat okulu, Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" kitabını yayınlamasından hemen sonra ortaya çıkmıştır. Smith'in kitabında savunduğu en önemli fikir "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" düşüncesidir. Klasik okul bu düşünce etrafında bir araya gelmiş ve bunu başarmak için çalışmışlardır. Bu okulun destekçileri, ticaret ve çalışma hayatında özgürlük ve bağımsızlık yaklaşımını takip etmişlerdir. Bu ekolü savunanlar, devletin dış ticarete koyduğu kısıtlama ve engellerden uzak, özgürce ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Abu Sharar, 2007:36).

XIX. yy.ın ortalarına kadar hüküm süren bu teorinin öncüleri arasında; Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus, Jean-Baptiste Say, Frédéric Bastiat, John Stuart Mill gibi iktisatçılar bulunmaktadır (Özgenel, 2020:15).

i. Adam Smith ve mutlak üstünlükler teorisi

Adam Smith, Ulusların Zenginliği adlı kitabında, bireysel çıkarları başarılı bir zaferin arkasındaki itici güç olarak tanımlamıştır (Harison ve Ertugrul, 2004:278). Ancak bireysel çıkarlarla kastettiği, bireyin bencillik veya anti-sosyal hırs ile karakterize olduğu anlamına gelmemektedir. Kişisel çıkarın aslında başarılı bir ekonominin lokomotifini olduğunu, ancak bunun "rasyonel davranış" olarak adlandırdığı sosyal etik çerçevesinde olması gerektiğini düşünmüştür (Al-Masawi, 2011:353).

Smith, gerek ülke içinde gerekse ülkeler arasında işbölümünü engelleyen hususları eleştirmiş ve ülke içindeki işbölümünden kaynaklanan avantajların, zamanla uluslararası işbölümünden de avantaj sağlamaya katkıda bulunacağını

savunmuştur. Smith, iki ülke arasındaki ticaretin mutlak maliyetlerdeki farka dayandığına inanmaktadır (Rainelli, 2002:45). Yani bir ürünün fiyatı veya maliyeti diğer ülkede, kendisinin yurt içinde ürettiği maliyetten daha düşükse, devlet bu ürünü yurt dışından satın alacaktır (Al-Masawi, 2011:353). Ülke, düşük maliyetle üretebildiği malı üretmekte uzmanlaşır ve bu malı diğer ülkelerde daha ucuza mal olan başka bir malla değiştirir (Becuwe, 2006:12).

Konuyu daha iyi anlamak için bu fikir şu örnekle açıklanabilir: A Ülkesi, (1) malının üretiminde uzmanlaşırken B Ülkesi, (2) malının üretiminde uzmanlaşır. A ülkesi, (1) malının üretiminde uzmanlaşmıştır, çünkü bu malı üretmenin maliyeti A ülkesinde daha düşüktür. B ülkesi, (2) malının üretiminde uzmanlaşmıştır çünkü bu malın üretim maliyetleri B ülkesinde daha düşüktür. Ayrıca, (2) malının üretim maliyetleri A ülkesinde yüksek olduğundan A ülkesi onu üretmez. (1) malının üretim maliyetleri B ülkesinde yüksek olduğundan B ülkesi onu üretmez. Sonuç olarak A ülkesi (2) malını B ülkesinden ithal etmelidir. B ülkesi ise, (1) malını A ülkesinden ithal etmelidir.

Smith'e göre uluslararası ticaret iki yolla gerçekleştirilir: Birincisi; yerel tüketimin ihtiyacından fazla olan üretimin elden çıkarılması için alan yaratılmış olur ve fazla olan bu üretimin yerine daha fazla fayda sağlayan başka bir ürün alınmasına imkân yaratmış olur. İkincisi ise; yerel pazarın darlığını giderip iş bölümünü en üst düzeye çıkarır ve pazarın büyüklüğünü genişleterek ticaret yapan ülkelerin verimliliğini yükseltir. Ayrıca Smith, dış ticaretin iç ticaretin bir uzantısı olduğunu düşündüğü için, iç ve dış ticaret arasında bir ayrım yapmamıştır. Bunun yanında Smith, iki tür ticaretin özellikleri ve teorileri tamamen farklı olmasına rağmen her iki türün de, işbölümü ilkesini uygulamanın ve fazla üretimin elden çıkarılmasının bir aracı olduğunu savunmaktadır (Shiab, 2006:53).

Adam Smith'e göre, iki ülkedeki her bir mal için mutlak harcamalardaki fark, ticaretin gerçekleştirilmesi için bir ön koşuldur. Günümüzde Smith, yeni küresel ekonomik sistemin arkasındaki ilham kaynağı olarak görülmekle birlikte, onun fikirlerine çok sayıda eleştiri de yöneltilmektedir. Bu eleştiri daha çok, her ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğu malların üretiminde uzmanlaşması gerektiğinin kabul edilmekle birlikte, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan ülkeler için uzmanlaşmaya giden yolu göstermemesi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Örneğin, iki malın üretildiği bir ekonomik sistemde bir ülke iki malın da üretiminde mutlak üstünlüğe sahip iken diğer ülkenin hiç birinde bir üstünlüğü yoksa iki ülke arasında uluslararası ticaret nasıl işleyecektir? Uluslararası ticaret yoluyla her iki ülkenin de kazançlı çıkması nasıl mümkün olacaktır? Dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüğü olan ülkenin malları dünya pazarlarını işgal ederken, üstünlüğü olmayan ülkelerin pazara katılamaması, ekonomik sorunlara yol açacaktır. Ancak bu ve benzeri eleştiriler, Smith'in teorisinin değerini azaltmamaktadır. Çünkü herhangi bir teoriyi değerlendirirken, teorinin ortaya çıktığı zamanda hüküm süren koşulları hesaba katmak gerekmektedir. Dolayısıyla Smith'in mutlak üstünlük teorisinde cevap vermediği bu sorular, Ricardo'yu karşılaştırmalı üstünlükler teorisini geliştirmeye sevk etmiştir (Husayn, 2008:12).

ii. David Ricardo ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisi

Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisine göre; bir ülkenin iki malda da mutlak maliyet üstünlüğü varsa dış ticaretin sona ermesi gerekmektedir. Fakat David Ricardo bu durumda dahi dış ticaretin bitmesinin söz konusu olmadığını belirterek, dış ticaretin devamlılığının sağlanmasının gerektiğini ve bu durumun ülkelerin yararına olduğu düşüncesini savunarak Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini geliştirmiştir (Özcan, 2019:26).

Ekonomide, karşılaştırmalı üstünlük ilkesi, bazı küçük istisnalar dışında tüm zamanlar ve yerler için geçerli olan fizik yasaları ile aynı geçerliliğe sahiptir. David Ricardo, Smith'in teorisini, bir ülke tüm malları diğer ülkelere daha ucuza üretse bile, o ülkenin bu mallar arasında diğer ülkelere göre üretmekte nispeten daha avantajlı olduğu malların üretimine odaklanırsa, dış ticaret yaparak yine kârlı çıkacağı şeklinde genişletmiştir (Mandelbaum, 2009:319).

Ricardo'nun yaptığı araştırmalara göre uluslararası ticarete önemli olan bir ülkenin bir malı diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle üretmesi değil, yüksek kaliteli ürünler üretme de bir ülkenin diğerlerine göre üstünlüğü ile temsil edilmesidir. Böylece sözde mutlak üstünlük elde edilir. Devlet, diğer ülkelere kıyasla yüksek bir yeterlilikle üretme kabiliyetine sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşmak zorundadır. Bu durumda en ideal politika; ülkeler karşılaştırmalı olarak en yüksek verimliliğe sahip oldukları alanlarda üretimde uzmanlaşarak ihraç malı üretmelidir, daha çok kaynak kullanılarak pahalıya

üretileen malları da ithal etmelidir. Böylece refah düzeylerinde artış sağlanır (Seyidoğlu, 2003:18).

Ricardo, Keynes ve Schumpeter tarafından eleştirilmesine rağmen, özellikle de Marx, Walras ve Marshall gibi bazı önemli ekonomistlerden destek bulmuştur. Bu teoriye göre serbest ticaret altında, bir ülke bazı malları diğer ülkelere göre daha düşük nispi maliyetlerle üretmekte uzmanlaşır ve diğer ülkelerin daha düşük nispi maliyetlerle üretebildiği malları ithal ederse ve iki ülke arasında görelili maliyetler farklı ise, bu iki ülke arasında ticaret gerçekleşir (Harison ve Ertugrul, 2004:279). Görüleceği üzere karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde ticaretin gerçekleşmesi için mutlak maliyetlerin değil, göreceli olarak farklılaşan maliyetlerin üzerinde durulmaktadır.

Ricardo'nun analizinin temel amacı; serbest ticaretin ülkelere, ithal edilen malların daha az veya daha ekonomik olarak diğer ülkeler tarafından üretilip üretilmediğine bakılmaksızın, yurtiçinde üretilen veya ithal edilen malları tüketme olanağı vermesidir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi genel olarak, üretim ve arz yönüne odaklanmıştır. Bu teorinin rolü, uluslararası ticarete giren mal türlerinin belirlenmesine de bağlıdır. Ancak uluslararası ticaret oranının nasıl belirleneceği ile ilgilenmemiştir. Bu eksiklik ise J.S. Mill tarafından giderilmeye çalışılmıştır (Buckels, 2013: 106).

iii. John Stuart Mill'in karşılıklı talep ve uluslararası döviz kuru teorisi

David Ricardo'nun arz temelli modeli talep unsurunu karşılamadığından, J.S.Mill 1865'lerde karşılıklı talep kanununu geliştirerek dış ticaret teorisindeki talebe yönelik eksikliği gidermiştir. Talep, bir birim teklif edilen ulusal mala karşılık ithal edilecek miktarı göstermektedir.

Mill'e göre; ticaret karşılaştırmalı maliyetlere değil arz-talep koşullarına bağlıdır. Eğer bir ülke ithal etmek istediği bir malın fiyatının çok yüksek olmasına rağmen ithalat yapıyorsa, bu mala olan talebi oldukça yüksektir. Bu durum o mal için fiyat esnekliğinin inelastik olduğunu göstermektedir. Böylece ticaret hadleri ithalatçı aleyhine olurken, ihracatçının lehine olmaktadır. Mill, teknolojiye meydana gelen gelişmelerin bir ülkenin hiç ihraç etmediği malların satın alınmasına sebep olurken, ihracatı yapılan mallarda ise maliyetlerin düşmesini sağladığını savunmaktadır (Özgenel, 2020:19).

b. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri

Neoklasik dış ticaret teorisi, karşılaştırmalı üstünlük teorisinin eksikliklerinin kademeli olarak giderilmesi yoluyla ortaya çıkmıştır. Neoklasikler emeği tek maliyet kavramı olarak görmemişler, emeğin yanında öteki faktörleri de kapsayan fırsat maliyeti yaklaşımı ile ilgilenmişlerdir (Sinay, 2010: 8). Gottfried Haberler, fırsat maliyetiyle karşılaştırmalı üstünlüklerin ifade edilebileceğini söyleyerek, Ricardo'nun modelini çok açık ve anlaşılır bir şekilde anlatmıştır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011:200).

Neoklasik dış ticaret teorisinde, bir ülkedeki fiyat oranları ile başka bir ülkedeki fiyat oranları arasında bir fark varsa karşılıklı ticaret başlar. Bunun nedeni, farklı ülkelerdeki farklı üretim ve tüketim yapılarının, serbest ticarete farklı fiyatlara neden olması ve bunun da alım satımda farklılıklara yol açması ülkelerin bir miktar kâr elde etme imkânının olmasıdır (Ünsal, 2005:13).

Özgenel'e göre neoklasikler, tam rekabet piyasasında kullanılan üretim faktörlerinin emek ve sermaye olduğu varsayımına dayanmaktadırlar. Neo-klasik teori, vazgeçme (fırsat) maliyeti ve faktör donatımı teorisi olarak iki ayrı gruba ayrılmaktadır (Özgenel, 2020: 20).

i. Vazgeçme (fırsat) maliyeti teorisi

Yukarıda bahsedildiği gibi Gottfried Haberler, Ricardo'nun teorisini çok net ve doğru bir şekilde açıklayabilmiş ve Ricardo'nun teorisinin sorunlarını çözebilmiştir. Sorun, Ricardo'nun (etkin değer) teorisine dayanılarak sunulur. Bu sorunu çözmek için Gottfried Haberler (işlemdeki değeri) teorisini (Vazgeçme Fırsat Maliyeti) teorisi ile değiştirmiştir.

Neoklasik iktisatçı G.Haberler, karşılaştırmalı üstünlük teorisi kavramının yerine fırsat maliyeti teorisini geliştirirken dış ticaret teorilerine yeni bir kavram eklemiştir (Deviren, 2003:13). Vazgeçme (fırsat) maliyet teorisine göre, bir maldan vazgeçmenin maliyeti, o malın üretimini bir birim artırmak için gereken kaynakları serbest bırakmak için diğer malın üretiminde vazgeçilecek miktara eşittir. Sonuç olarak, kaynaklar tam istihdam düzeyinde varsayılır.

Bir diğer malın üretimini artırabilmek amacıyla kaynak yaratmak için bir malın üretimini azaltmak, tam istihdam koşullarında geçerlidir. Tam istihdam varsayımı sağlanamıyorsa, diğer malların üretimini azaltmak gerekli olmayıp, atıl

kaynaklarla üretim yapılmalıdır. Bu şekilde üretimi artan malların fırsat maliyeti ise sıfırdır (Özgenel, 2020: 20).

Her ülkenin farklı üretim faktörleri ve üretim yetenekleri vardır ve bir ülke ihtiyacı olan bir mal veya hizmeti üretmeye karar verdiğinde bu kararın bir maliyeti vardır ve buna vazgeçmenin maliyeti anlamında fırsat maliyeti denilir. Fırsat maliyetleri ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Örneğin; bir ülke 3 kg portakal üretmek için 30 kg buğday üretiminden, bir başka ülke ise 40 metre kumaştan vazgeçmek zorunda kalabilir. Dolayısıyla burada en önemli nokta bir ülkenin üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malı bilme konusuna odaklanması gerektiğidir. Bu nedenle yerel fiyat fırsat maliyeti oranlarına göre değişiklik gösterecektir (Ertürk, 2010:19).

ii. Faktör donatımı teorisi

Karşılaştırmalı üstünlük teorisi, uluslararası ticaretteki fiyat farklılıklarının emek verimliliğindeki farklılıklardan kaynaklandığını açıklamış, ancak bu sonucun nedenlerini açıklayamamıştır. Bu sonuçlara dayanarak Eli Heckscher ve Bertil Ohlin, David Ricardo'nun teorisinin eksikliklerini gidermeye çalışmışlardır. Daha sonra Amerikalı iktisatçı Paul Samuelson tarafından katkıda bulunulan faktör donatım teorisi, faktör oran teorisi veya Heckscher-Ohlin teorisi olarak da adlandırılır (Deviren, 2003:15).

Faktör donatımı teorisinde, üretim faktörlerinin miktarının belirlenmesinde hem emek hem de sermaye faktörleri dikkate alınır. Emek yoğun ürünler, işgücünün bol olduğu ülkelerde daha düşük maliyetlerle üretilir. Sermaye faktörü ne kadar yoğunlaşırsa, sermaye malları o kadar ucuza üretilir. Bu nedenle her ülke, üretim faktörleri nispeten bol olan malları üretmekte uzmanlaşmalı ve bu malları diğer ülkelere satmalıdır (Seyidoğlu, 2003:64). Örneğin; Türkiye emek zengini bir ülke olduğu için emek yoğun malları ihraç etme eğilimindeyken, sermaye zengini Almanya sermaye yoğun malları ihraç etmek zorundadır (Deviren, 2003: 16).

Çoğu dış ticaret teorisi, varsayımlarını faktör donatımı teorisinden alır, faktör donatımı teorisi, sermaye ve emek faktörlerinin üretimdeki en önemli faktörler olduğu varsayımına dayanır.

Faktör donatımı teorisine göre dış ticaret, dünyanın farklı ülkeleri arasında ithal edilen ve ihraç edilen malların farklılığına ve çeşitliliğine dayanmaktadır. Emtialar, üretimlerinde kullanılan üretim faktörlerinin farklılığına ve bolluğuna göre ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Bu Heckscher-Ohlin yorumu, David Ricardo'nun teorisinden farklıdır (Özgenel, 2020:21).

Heckscher-Ohlin modelinde ülkeler faktör donatımı açısından birbirinden farklı olmalıdır. Faktör ekipmanı; fiziksel ve ekonomik tanım olarak ikiye ayrılır. Fiziksel tanımlamada; faktör ekipmanı, üretim faktörlerinin fiziksel miktarlarına veya faktör stoğuna bağlı olarak arz tarafında değerlendirilir. Ekonomik tanımda; Faktör donatımı, faktör fiyatlarına göre tanımlanır. Dolayısıyla arz ve talep güçlerine bağlıdır. Buradaki tanım, bir ülkenin görece zengin olduğu faktörün fiyatının ucuz olduğunu göstermektedir (Özgenel, 2020:21). K. Lancaster'ın önceki iki ekonomik tanımına ek olarak, bir ülkede ithal bir malın üretim aşamasında yoğun olarak kullanılan faktörün o ülkede başka bir ülkeye göre kıt bir faktör olduğunu belirtmektedir. (İyibozkurt, 1995).

Heckscher-Ohlin teorisi üç alt teoriye ayrılmıştır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011:200):

- Faktör fiyatı eşitleme teorisi: Bu teori, serbest dış ticaretin ülkeler arasındaki fiyatları eşitlediğini savunur.
- Stolper-Samuelson teoremi: Bu teori, bir ülkenin faktör yoğunluğunun, dış ticaret politikasının o ülkenin gelir ve refah dağılımında etkili olacağını gösterdiğini savunur.
- Rybczynski'nin teorisi: Bu teori, bir faktörün arzı artarsa, diğer metallerin üretimi azalırken, onu kullanan malın üretiminin artmasına neden olacağını savunur.

Faktör donatımı teorisi, farklı faktör donanımına sahip ülkelerde meydana gelen endüstriler arası ticareti açıklayarak dış ticaret teorisini farklı yorumlamıştır.

Ancak bu teori, ülkelerin benzer faktör donanımlarına sahip olduğu durumu açıklamakta yetersiz kalmakta ve gelişmiş ülke (GÜ)'ler arasındaki endüstri içi ticareti tam olarak açıklayamamaktadır. Leontief'in çalışmasının ampirik sonuçları çelişkili sonuçlar vermiş, bunun sonucu olarak günümüzün karmaşık dış

ticaret yapısını açıklamak için yeni dış ticaret teorilerinin gelişimi başlatılmıştır (Deviren, 2003:17).

Yukarıdakilere göre, faktör donatımı teorisi veya Heckscher-Ohlin teorisinin, devletin sahip olduğu bol üretim faktörleri aracılığıyla üretilen malların üretiminde uzmanlaşması gerektiğini savunduğu söylenebilir. Devlet, üretim faktörlerini mümkün olan en geniş ölçekte üretimde kullanmaya çalışmalıdır. Devlet ayrıca, en büyük kârları elde etmek için bu malları küresel ölçekte ihraç ederek sömürmelidir. Devletin yurt dışından ithal ettiği mallar, yalnızca ülke topraklarında üretim faktörleri çok az bulunan ürünlerdir.

c. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Serbest ticaretin yayılmaya başlaması ve dış ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı teori, GÜ'ler ve GOÜ'ler arasındaki ticareti açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu nedenle altmışlı yılların başında yeni dış ticaret teorileri ortaya atılmıştır (Deviren, 2004: 2).

Modern dış ticaret teorilerinde, ölçeğe göre artan getiriler ve eksik istihdam varsayımları, daha önce klasik dış ticaret teorileri tarafından benimsenen tam istihdam ve sabit hacimli getirilerin kullanılmasına bir alternatif olarak, modern okulun teorilerini geliştirmek için benimsenmiştir (Akkoyunlu, 1996: 71).

Kaymakçı'na göre; yeni dış ticaret teorileri, uluslararası ticareti açıklamaya çalışan önceki teorilerin hiçbiri onu tam olarak açıklayamadığından, önceki teorilerin yeterli olmadığı alanlarda tamamlayıcı bir düşünce olarak ortaya çıkmışlardır. Bazı teoriler mallara odaklanırken, diğerleri dış ticarete katılımları arttıkça yeni ürünler yaratır ve yeni ürünler dış ticaret için yeni pazarlar, tam rekabet piyasası oluşturur (Özgenel, 2020: 22).

Kaymakçı'nın yukarıdaki paragrafta söylediklerini daha net anlamak için standart ve yeni malların anlamı şu şekilde açıklanabilir.

- Standart Mallar: Doğal kaynaklar, hammaddeler, gıda maddeleri ve tarım ürünlerinden oluşan mallardır. Üreticilerin bu emtiayı üreterek piyasaya yeni bir şey katmalarına gerek yoktur, daha çok piyasada günlük olarak bulunan ve sürekli olarak dış ticarete kullanılan geleneksel emtialardır. Genel olarak GOÜ'ler bu mallara bağımlıdır (Birleşmiş Milletler Ticaret

ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), 2017: 5).

- Yeni mallara gelince; bunlar piyasaya ve dış ticarete yeni değer katan, yeni icat edilen mallarda temsil edilen ve ürününün bu malın piyasaya ilk sürülmesi gereken mallar, ya da iyi bilinen bir cari malı sunmalı ama onu diğerlerinden ayıran yeni ilavelerle sunulmalıdır. Bu tür ürünler ayrıca tüketicinin ürünü hiç kullanmamış olmasını da gerektirir. Tüketiciler daha önce hiç denemedikleri için bu ürün hakkında bilgi sahibi değildirler ancak merakları tüketimlerini artırmakta bu da bu ürüne olan talebi artırmaktadır (Abu Qahf, 2001: 321).

Özcan'a göre; Krugman (1979) ve Grossman ve Helpman'ın (1993) çalışmaları sonucunda ortaya çıkan yeni ticaret teorileri, yalnızca faktör sağlama veya ticari karşılaştırmalı üstünlüğe dayanmakla kalmamış, aynı zamanda ölçek ekonomilerini ve maliyet düşürmeyi vurgulamış ve bunların etkilerine odaklanmıştır. Ancak tam rekabet varsayımlarını ve olasılıklarını kullanmamışlardır. Ürünleri farklılaştırmak, bunların dış ticaret üzerindeki etkilerini belirlemektir. Yeni dış ticaret teorisinde, tam rekabet varsayımları terk edilmiştir (Özcan, 2019: 32).

Modern ticaret teorisinin destekçileri aşağıdaki sorulara cevap aramışlardır:

- Dış ticaretin nedenlerini belirleyen faktörler nelerdir?
- Kazancı belirleyen faktörler nelerdir?
- Uluslararası deneyimi belirleyen faktörler ve korumacılığın etkileri nelerdir?

Altmışlı yıllardan sonra dış ticareti açıklamak için ortaya çıkan bu teoriler kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

i. Nitelikli işgücü teoremi

Donald B. Keasing ve Peter B. Kenen tarafından ileri sürülen “Nitelikli İş Gücü Teorisinde”, sanayileşmiş ülkeler arasında dış ticaretin ortaya çıkmasına neden olan sebeplere değinilmiş ve açıklanmıştır. Bu teoride işgücü vasıflı ve vasıfsız olarak ikiye ayrılmaktadır. Vasıflı işgücü yönünden zengin olan ülkelerin, üretim aşamasında vasıflı işgücü kullanılması gereken mallarda

uzmanlaşmaları gerekmektedir. Nitelsiz işgücüne sahip ülkelerin ise, vasıflı işgücü kullanımını gerektirmeyen malların üretiminde uzmanlaşmaları gerekmektedir (Polat, 2020: 22).

Seyidoğlu'na göre; faktör donatımı teorisi ve nitelikli işgücü teorisi birbirine yakındır. Genel olarak, hem işgücünü eğitmek hem de fiziksel sermaye yaratmak, tasarruflara başvurmayı gerektirir. Aslında nitelikli emek yoğun mallar ile sermaye yoğun mallar genellikle aynıdır. Bu bağlamda birçok ekonomist, bunların tek bir ad altında birleştirilmesini önermektedir, Heckscher- Ohlin teorisinin bu doğrultuda revize edilmiş haline “Neo-Faktör Donatımı” teorisi denilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 81-82).

Dolayısıyla nitelikli iş gücü teorisinde dış ticarete kullanılan mallar arasındaki farkın, ülkeler arasındaki istihdamın niteliği arasındaki farktan kaynaklandığı söylenebilir. Teoride istihdamın, vasıflı işgücü ve vasıfsız işgücü olarak ikiye ayrıldığı dikkat çekmektedir. Nitelikli işgücü teorisi faktör donatımı teorisinden çok farklı olmayan bir teoridir.

ii. Teknoloji açığı teoremi

1961'de Posner, belirli bir ürünü formüle etmek veya üretmek için gereken tüm teknolojiye uzmanlaşan ülkenin bu ürünü ilk üreten ve pazarlayan ülke olacağını savunmuştur. Teoriye göre bu ülke, mevcut pazarda ve gelecekte bu ürünün monopolcüsü olma hakkına sahiptir. Söz konusu ürünün üretim aşamalarında kullanılan teknoloji açısından daha az gelişmiş olan ülkeler, o ürünü üretebildiklerinde o ürünün ihracatçısı ülke konumuna gelebilmektedirler. Ancak satış fiyatı, orijinal menşee ülkenin satış fiyatından düşüktür (Kaya, 2008:31).

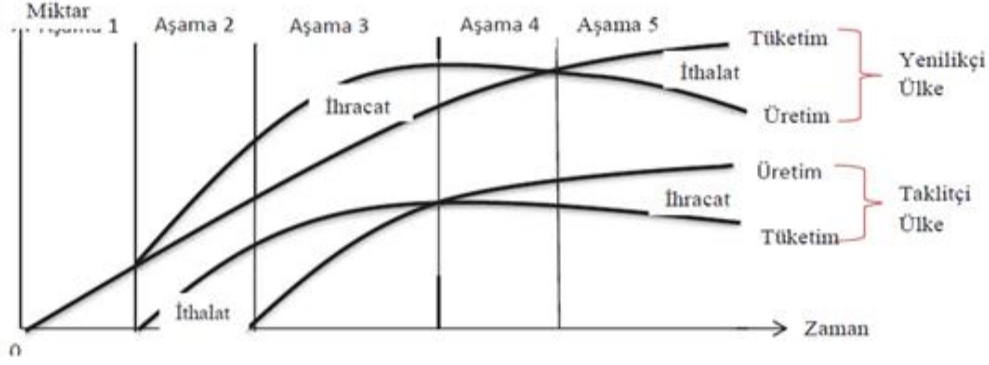
Taklitçi ülkelerin ihracatçı olmasının başlıca nedenleri şunlardır: Yenilikçi ülkelerin ortaya çıkan araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) maliyetlerini üstlenmemeleri ve taklitçi ülkelerin görece ucuz iş gücüne sahip olmalarıdır. Teknoloji açığı teoremi birçok elektronik ve tekstil endüstrisi için geçerlidir (Polat, 2020:11).

iii. Ürün dönemleri teorisi

Raymond Vernon, 1966'da ürün boşlukları teorisini geliştirmiştir. Bu teoride Vernon, bazı ülkelerin yeni mallar olarak sınıflandırılan malların üretiminde uzmanlaştığını ve çoğu zaman bu ülkelerin ürünün mucitleri olduğunu

açıklamaktadır. Bir süre sonra bu mallar, buluşu yapanın ülkeden taklit edenin ülkesine geçtiği için yeni mallar kategorisinden eski mallara geçmektedir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011:201).

Malın geçtiği aşamalar, ürün dönemleri teorisine göre aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

Şekil 2. Ürün Dönemi Aşamaları

Kaynak: (Polat, 2020:12)

Şekil 2’de görüleceği üzere, ürünün aşamaları şu şekildedir:

- Birinci aşama: Yeni üretilen ve geliştirilen emtianın üretimi küçük ölçektedir ve genellikle ihracata değil yerel pazara yöneliktir. Bu aşama, üretim sürecini sağlamak için yüksek bir maliyet gerektirir ve aynı zamanda sınırlı üretime bağlıdır.
- İkinci aşama: Ürünün olgunlaştığı ve üretimin hızlandığı, devletin yerel pazarda satış sunmak için ürünü ihraç etmeye başladığı aşamadır.
- Üçüncü aşama: Bu aşamada üretim yöntem ve teknikleri deneme yanılma aşamasından standart üretim teknikleri olma aşamasına geçilir. Bu aşamada yenilikçi şirket, üretim teknolojisini kâr amaçlı kullanmak için üçüncü şahıslara lisans vermeye başlar ve maliyetleri düşürmek için üretimi ucuz işgücü olan ülkelere kaydırır. Yenilikçi ülke daha sonra küçük miktarlarda mal üretir ve ihraç eder.
- Dördüncü aşama: Taklitçi ülkelerin ihracat pazarının çoğunluğunu elde ettiği ve ürünün üretim lisansının etkisi ve düşük üretim maliyetleri nedeniyle yenilikçi ülkenin ihracatının azaldığı aşamadır.

- Beşinci Aşama: Yenilikçi ülke, yerel pazarın taleplerini yerli üretimle karşılanma yerine ithal ederek yerine getirir hale gelir ve bu aşamada üretim teknolojisi serbest bir meta haline gelir. Yerli sanayinin yurt içi ve yurt dışı pazarlardaki hegemonyasını kaybetmesi ile birlikte yenilikçi ülkede emtianın yerli üretiminin hızla azalır (Polat, 2020:12).

Teoriye göre; ürün döngüsünün her aşamasının, hükümetin yerel pazarda bulunmayan yeni bir ürün yaratmasıyla başladığı sonucuna varılır. Daha sonra bu ürünün başarılı olup olmadığını belirlemek için sergilenecek ve test edilecektir. Ürün başarılı olursa, hükümet yurt dışına ihraç edilmesine izin verecektir. Yenilikçi ülke bir sonraki adım olarak, diğer ülkelerin ürünlerini taklit etmesine izin vererek, sahte ürünleri yerel ve uluslararası pazarlarda düşük fiyatlarla yaygın olarak bulundurur. Sahte ürünler iç pazara hakim olduğundan, resmi ürünler devlet tarafından küçük miktarlarda üretilir ve yerel pazarda teşhir edilmeden doğrudan ihraç edilir.

iv. Tercihlerde benzerlik teorisi

İsveçli ekonomist Bronstam Leander, 1961'de tercihlerde benzerlik teorisini geliştirmiştir. Hipotez, emtia ticaretinin, emtia üretme maliyetinden ziyade ülkeler arasındaki talep ve tercihlerdeki benzerliklere dayandığı şeklindedir. Bu hipoteze göre mal ticareti, malın üretim maliyetinden ziyade ülkeler arasındaki beğeni ve talep benzerliğine bağlıdır. Üretilen mallar benzer zevklere sahip ülkelere ihraç edilmektedir. Bir yandan farklı zevk ve tercihlere sahip vatandaşların ihtiyaçları benzer özelliklere sahip ülkelere yapılan ithalatlarla karşılanır. Talep örtüşmesi olarak da adlandırılan bu bakış açısına göre, sanayi ürünleri ticareti benzer tercihlere ve gelir seviyelerine sahip ülkeler arasında yoğunlaşmaktadır. Bu teori, doğrudan üretilen malların ticaretini ihracat olarak açıklamakta yetersiz kalmıştır, çünkü bu durum uluslararası ticareti kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir (Seyidoğlu, 2003: 86).

Linder'e göre, benzer tercihlere sahip ülkeler arasında daha fazla ticaret gerçekleşmektedir. Linder hipotezinde, tercihlerin benzerlik düzeyi kişi başına düşen gelir düzeyine göre belirlenmektedir. Çünkü benzer kişi başına gelir düzeyine sahip ülkelerin tercihlerinin de benzer olacağı düşünülmektedir. Benzer

tercihler ifadesi, ihracatçı ülke ile ithalatçı ülkedeki tüketicilerin tercihlerinin benzer olması anlamına gelmektedir (Atik, 2006: 34-37).

v. Ölçek ekonomileri teorisi

Ölçek ekonomisi, üretim ölçeğindeki artış nedeniyle ortalama maliyetlerin düşmesi olarak tanımlanabilir. Ölçek ekonomileri teoremine göre, iç pazarları büyük olan ülkeler, iç ve dış ölçek ekonomilerini kullanarak üretim maliyetlerini düşürürler. Bu ülkeler ölçek ekonomilerinin işler hale geldiği malları ihraç etmektedir (Polat, 2020:13).

Büyük bir iç pazarı olan bir ülke, maliyetlerini azaltmak veya üretimdeki getirileri artırmak için ölçeğinden yararlanabilir. Bu ülkeler ölçek ekonomilerinin etkili olduğu mallarını ihraç ederken, diğer ürünleri ithal etmektedirler. İç pazarları dar olan ülkeler de ihracat pazarları için üretim yaparak ölçekten faydalanabilirler. Bu ülkeler, tüm mal yelpazesini tüketmek için ölçek büyütme ve birbirleriyle ticaret yoluyla daha etkin ürün üretmelerini sağlayan sınırlı ürünlerde uzmanlaşmıştır (Özgenel, 2020:25).

vi. Monopolcü rekabet teorisi

Edward Hastings Chamberlin ve Joai Robinson tarafından geliştirilen teoride; alıcı ve satıcı çoktur, piyasaya giriş çıkış serbesttir, tüm kesimler bilgiye ulaşabilir, faktör akışının tamamlandığı ve birçok farklı ürünün olduğu varsayılır (Yılmaz, 2015:513).

Teori, endüstriyel mallarda iki yönlü ticareti ölçek ekonomileri ile açıklamaktadır. Sektördeki firmalar, ölçeğe göre artan getirilerin bir sonucu olarak tekelci bir rekabetçi piyasada faaliyet gösterir. Bu nedenle firmalar çok değil, az mal üretmeyi tercih etmektedirler. Bir firma ürettiği üründe uzmanlık kazandıkça, ölçek ekonomilerinden faydalanabilir. Uzman oldukları malları ihraç ederken, diğer malları ithal ederler (Dura, 2000:13).

3. Dış Ticaret Politikaları

Dış ticaret politikası; bir devletin dış ticaret işlemlerinde, ticari işlemlerin yürütülmesini düzenlemek için uyguladığı politikalardır. Bu politikalar doğrudan politikalar ve dolaylı politikalar olarak ikiye ayrılabilir. Doğrudan politikalar, ithalatı kısıtlamak için uygulanan tarifeler, ihracat teşvik sübvansiyonları ve

ithalat kotalarıdır. Dolaylı politikalar ise ithalat ve ihracatı etkileyen, ülkede enflasyonu ve işsizliği önlemek için uygulanan politikalar (Özgenel, 2020: 9).

Dış ticaret politikaları iki ana amaca yöneliktir: İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ve İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi.

a. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi, GOÜ'nün büyümelerini tamamlamak için izledikleri en önemli politikalarından biridir. İhracat teşviki stratejisi, ithal ikamesi stratejisinin tersidir. Bu politika, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektörlerle dayalı olarak ekonomilerini geliştirmelerini amaçlamaktadır ve tüm sektörleri değil, yalnızca gelişme potansiyeli olan sektörleri hedeflemektedir. Kalkınma tarafında yararlı sektörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası uzmanlaşma ortaya çıkmaktadır (Kader, 2013:42).

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin olumlu yönleri şunlardır: Emek yoğun ülkelerde istihdamı artırmak, üretim kaynaklarının karşılaştırmalı üstünlük alanlarına yönlendirilmesi, ölçek ekonomilerinden faydalanma ve üretim alanlarını genişletmek, serbest dış ticarete kapasite kullanım oranlarında artış, üretimde üst düzey teknolojilerin kullanılmasının yanı sıra verimliliğin artırılması ve rekabet düzeyinin yükseltilmesi, üreticileri, ticaretlerini dış rekabete yönlendirmek için ihracata teşvik etmektir (Özgenel, 2020:10).

İhracata dayalı sanayilere gerekli teşviklerin verilmesi bu strateji için gerekli olan en önemli unsurlardan biri iken, diğer önemli unsur ise ihracatçıları teşvik eden istikrarlı bir döviz kuru politikasının uygulanmasıdır. Devlet, ister ithal ikameci isterse de sanayileşmekte olan ülkeler için ihracata yönelik bir üretim stratejisi olsun, her iki stratejiyi de desteklemek zorundadır (Saçık, 2009:166).

b. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

İthal ikameci sanayileşme stratejisi, ithal ürünlerin yerli üretimi yoluyla sanayileşmeyi amaçlayan bir stratejidir. Bu amaç doğrultusunda kullanılan araçlar çoğunlukla döviz kuru politikaları, gümrük tarifeleri, ithalat kotaları ve yasaklardır. İthal ikameci strateji genellikle iki aşamada yürütülür (Egeli, 2001:151-152).

Birinci aşama, tüketim mallarının yerli üretiminin gerçekleştirildiği aşamadır ve yerel pazar kapasitesine ulaşıldığında sona erer. İkinci aşama ise ülkenin dış pazarlara açıldığı ve üretimin yerli yatırım ile ara malı üretimine dayalı olduğu aşamadır. Ancak bu durumda yüksek maliyetli girdi kullanmak zorunda kalan sektörlerin ihracata açılması zor olacaktır. Emtia ihracatındaki hızlı artış, ihracat teşviklerinin varlığına, uygun döviz kuru politikasına ve teşvik sisteminin istikrarına bağlıdır (Saçık, 2009:166).

İthal ikamesinin belirli hedeflerine ulaşmak için ülkeler şu araçları kullanmalıdır: Tarife dışı engeller, tarifeler, döviz kuru politikaları, ihracat teşvikleri, ithalat kısıtlamaları ve yasakları. Ancak Dünya Ticaret Örgütü'nün koyduğu kurallar ve ilkeler gereği ülkeler bu araç ve araçlardan kolaylıkla yararlanamamaktadır. Örneğin, ithal edilen malların bir ülkeye girişini geciktirerek veya farklı şekillerde kısıtlamalar getirerek uygulanan tarife dışı engeller, karşı taraf farklı eylemlerle karşılık verdiği için uzun vadede kullanılamaz (Özgenel, 2003:10-11).

4. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Genellikle dış ticaret politikaları, hükümetler tarafından yabancı rekabete karşı yerli üreticileri desteklemek için yürütülür ve bunun arkasındaki amaç ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve ekonomiyi canlandırmaktır. Hükümetler, olumlu veya olumsuz nedenlerle, siyasi veya ekonomik tüm politikalarına müdahale etme ve değiştirme yeteneğine sahiptir (Seyidoğlu, 2007:139-140). Devletlerin politikaları kullanarak ülkelerin dış ticaret ilişkilerine müdahale etmelerine neden olan en önemli amaçlar aşağıdaki şekilde açıklanabilir (Polat, 2020:16):

a. Dış Rekabetten Korunma

Yerel sanayileri yabancı rekabetten korumak için hükümet, yerel ürünlerle rekabet edemeyen yerel sanayileri korumak için ithalatı kısıtlar.

b. İç Ekonomik İstikrarın Sağlanması

İşsizlik ve enflasyon faktörleri ekonominin iç dengesinde önemli bir bozulmaya yol açmaktadır. Dış ticaret ise, ülkelerin işsizlik ve enflasyon seviyelerini düşürmelerine ve ekonomik büyüme seviyelerini yükseltmelerine

yardımcı olur. Örneğin, eksik istihdamda bulunan ülkeler, toplam talebi yabancı mal talebinden yerli mal talebine dönüştürmek için dış ticaret politikalarını kullanır. Bu durum daha yüksek yerli üretim seviyelerine ve daha fazla işçi istihdamına yol açıp işsizlik sorununu azalttığı gibi aynı zamanda yerli üretim oranlarını artırır.

c. Dış Ödemeler Dengesinin Sağlanması

Ödemeler dengesi açığı veren ülkelerde dış ticaret politikalarının amacı, dış ticaret dengesindeki açığı iki şeyle azaltmaktır; ithalatın azaltılması yani döviz gideri yaratan işlemlerin kısıtlanması, ihracatın artırılması, yani döviz gelirini artırıcı işlemlerin teşvik edilmesi.

d. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

GOÜ'ler, dış ticaret politikalarını yerel sanayileşme stratejilerinin bir aracı olarak kullanmaktadır. Yerel üretim stratejileri, ithalatın ihracata yönelik yerel üretimle değiştirilmesini sağlar. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin dış ticaret politikasının amacı yerli sanayiye korumak iken, ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin amacı ihracatı teşvik etmektir. Böylelikle ekonomik büyüme ve kalkınma meydana gelir.

e. Hazineye Gelir Sağlanması

İhracat ve ithalat işlemlerinden alınan vergiler hazineye gelir sağlamada önemli bir politika olarak kullanılır.

f. Monopol Gücünden Dış Piyasalarda İstifade Etmek

Bazı durumlarda ülkeler dış ticaret politikalarını uluslararası pazarlara ihraç ettikleri mallarda tekelleşmek için kullanırlar. Bu ülkeler, tek üreticisi oldukları malların ihracatına kısıtlamalar getirerek veya benzer mallar üreten az sayıda başka ülke ile anlaşmalar yaparak bir kartel kurma yoluna giderler. Böylece, belirlenecek son derece yüksek fiyatlar karşılığında ticaret hadlerini kendi lehlerine değiştirirler.

Buradan hareketle dış ticaretin en önemli amaçlarından birinin, belirli bir ülkede bulunmayan mal ve hizmet talebini, bu ürünleri başka bir ülkeden ithal ederek veya maliyeti yüksek mal ve hizmetleri ithal ederek karşılamak olduğu söylenebilir. İç piyasadaki fiyat dış piyasadaki fiyatından daha yüksektir. Diğer

yandan, iç pazarda ihtiyaç fazlası olan mal ve hizmetler dış pazarlara aktarılır. Bu şekilde elde edilen gelir, ülkedeki refah seviyesini yükseltmekte, ekonomik büyüme seviyelerini yükseltmekte, ödemeler dengesini yenilemekte ve ülkedeki yaşam kalitesini yükseltmektedir.

5. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Seyidoğlu'na göre, hükümetlerin dış ticarete kullandıkları tarifeler etkisini yitirmeye başlayınca yerini çeşitli politika araçlarına bırakmıştır. Doğrudan ve dolaylı araçlar olmak üzere iki tür araç vardır (Özgenel, 2020:11). Dolaylı araçlar, para politikası ve maliye politikası olmak üzere iki politikaya ayrılmaktadır; maliye politikası, piyasadaki vergileri ve kamu harcamalarını kontrol etmek için kullanılır. Para politikası, faiz ve sermaye akışlarını kontrol eder. Doğrudan araçlar, ithal mallara uygulanan vergilerin kontrolü ve gümrük tarifelerinin düzenlenmesidir.

Doğrudan araç olarak kabul edilen başka araçlar da vardır ve bunlar ithalatın azaltılmasını veya yasaklanmasını sağlayan bir politika olan tarife dışı araçlar olarak tanımlanabilir. Bu politikanın amacı, ihracatın özendirilmesi ve uluslararası anlaşmaların öngördüğü şekilde döviz akışının artırılması ve bu sayede yabancı sermaye ile kurulmuş büyük ölçekli üretim alanlarının bollaştırılmasıdır (Arslan, 2019: 18).

Dış ticaret politikasının araçları iki başlık altında incelenebilir:

a. Gümrük Tarifeleri

Tarifeler, hükümetlerin en geleneksel ve en çok tercih edilen uygulamasıdır. Gelir elde etmek yanında, yerli malın üretimini korumak için de kullanılmaktadır. Bir etkisi de, ithal ürünlerin fiyatlarının yükselmesine neden olmasıdır (Gençosmanoğlu, 2014:270).

Hükümetler bu tip bir siyasi aracı, yerli sanayiye dış rekabetten korumak ve ithal mallara olan talebi azaltıp yerli mallara olan talebi artırmak amacıyla kullanmaktadırlar. Devletlerin gümrük tarife politikaları hazineye ek gelir sağlarken, döviz giderlerini azaltması yönüyle de dış ticaret üzerinde olumlu etki yaratmaktadır (Han, 2006:284).

b. Tarife Dışı Araçlar

Tarife dışı araçlar, hükümetlerin ithal mallarının bir ülkenin iç pazarına girmesini zorlaştırarak yurt dışına döviz akışını engellemek, diğer yandan ihracatı, sanayiye ve yerli üretimi teşvik etmek için uyguladığı politikalarıdır. Hükümetler tarife dışı araçları aşağıdaki yöntemlerle uygulayabilirler:

- İthalat yasağı: Amacı, belirli malların belirli ülkelerden ithal edilmesini önlemektir. Bu, yerel üreticileri koruyarak lüks veya zaruri olmayan mallar için yurt içinden yurt dışına döviz akışını engeller (Özgenel, 2020:12).
- İthalat kotaları: Yüksek miktarda ithal edilen mallara uygulanan kısıtlamalardır ve lisans hakları ve kotaların artmasıyla bu kısıtlamaların etkisi artar. Bir ülkenin ithalat fiyatı arttıkça ithalat payı da artmaktadır. Tarife yerine kota uygulandığında ülke kar edemez ve kota lisansı sahiplerine daha yüksek kazançlı oranlar sağlar (Seymen ve Bilman, 2002:12).
- Tarife kotaları: Bunlar, hükümetin belirli mal grupları üzerindeki gümrük vergisi oranlarında indirim veya muafiyet uyguladığı prosedürlerdir.
- Anti-damping vergisi: Devletin, bir emtiayı dış pazarlarda yerel pazarlardaki fiyatından daha düşük bir fiyata satarak, ürünü dış pazarda korumak için uyguladığı bir vergi türüdür.
- Üretim desteği: Devlet, ürünü desteklemek için şirketlere haksız bir yardım sağlayabilir. Bu yardım, düşük faizli krediler veya ucuz girdi sağlanması şeklinde olabilir (Gül, 2019: 25).
- Gönüllü İhracat Kısıtlamaları: İthalat kotası, ithalat yapan ülkenin isteği ile ihracatçı tarafından uygulanır (Seymen ve Bilman, 2002: 24).

B. Ekonomik Büyüme ve Teorileri

Ekonomik büyüme ülkelerin ulaşmaya çalıştığı temel hedeflerden biri olup, gelecek nesillere daha iyi bir yaşam sağlamak için ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamaya ve bu durumu istikrarlı bir şekilde sürdürmeye çalışırlar. Ülkelerin ekonomik büyümesinde doğal kaynaklar, insan gücü, sermaye birikimi

ve teknolojik gelişmenin önemli katkısı vardır. Bu bağlamda büyüme kavramının ve onu açıklayan teorik tartışmaların ve dış ticaretle ilişkisinin doğru anlaşılması önemlidir.

1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ekonomik büyüme, sanayi devriminin başlangıcında ortaya çıkan, tarihsel olarak yeni bir olgudur. Ekonomik büyüme genellikle bir ülkenin bir yıldaki toplam mal ve hizmet üretiminin nüfusa bölünmesi olarak tanımlanır (Ishtih, 2009:164). Bir ülkenin belirli bir yıldaki üretiminin yıllık bazda artması da ekonomik büyüme olarak tanımlanır. Bir ülkenin üretim kapasitesindeki sayısal olarak ölçülebilen gerçek artışlar olarak tanımlanması yanında, belirli bir sürede meydana gelen (genellikle bir yıl) reel GSYİH artışı olarak da tanımlanır (Bocutoğlu, 2005:414-416). Ekonomik büyüme, ekonomik performans endeksinin gerçek ve sürekli artmasıdır (Belattaf, 2010:7).

Ekonomik olarak, reel milli gelirdeki değişiklikler büyümeyi etkiler. Ekonomide gelir elde etmek için mal ve hizmet alımı ve satımı gerekmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyümenin toplam çıktı ve toplam gelirden artışa neden olduğu, yani ekonomik büyüme hesabının milli gelir hesabı ile aynı olduğu söylenebilir. Bu hesaplamalar kullanılarak milli geliri veya büyümeyi etkileyen değişkenler sayısal olarak ölçülmektedir (Şimşek ve Kadılar, 2010: 117).

Mouhamed'e göre, ekonomik büyüme sadece GSYİH daki bir artışı değil, aynı zamanda kişi başına reel gelirden bir artışı temsil etmelidir. Yani, ekonomik büyüme oranı nüfus artış hızından fazla olmalıdır ve bu aşağıdaki denklemlerle gösterilebilir (Ajamiyah, 2006:74):

Ekonomik büyüme hızı = milli gelir artış hızı - nüfus artış hızı.

Kişi başına düşen gelir (KBMG) artışı, genellikle reel bir artışı niteler. Bu da enflasyon oranının dikkate alınması gerektiğini ifade eder (Atiyah, 2003: 12):

Reel ekonomik büyüme oranı = Kişi başına gelirden artış oranı - enflasyon oranı.

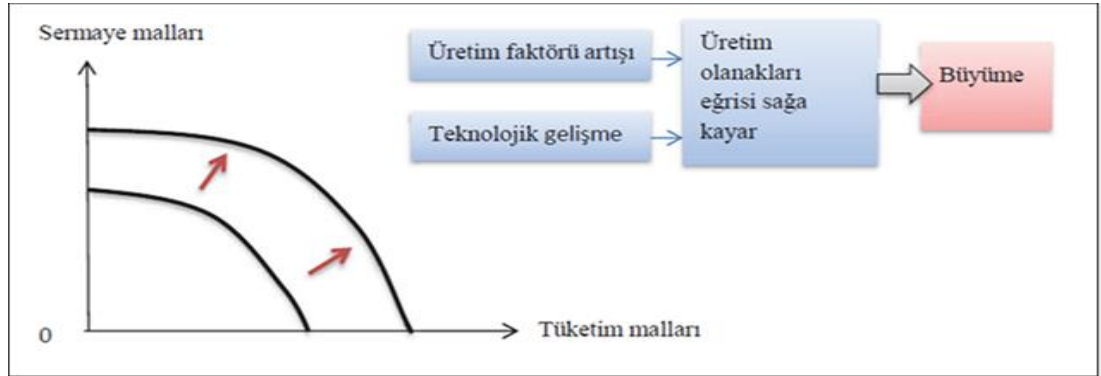
Reel ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için KBMG'de sağlanan artışın uzun vadeli olması ve bazı nedenlerle kısa sürede ortadan kalkacak geçici bir artış olmaması gerekmektedir. Örneğin, 1980'lerin başında ve 1990'larda petrol

fiyatlarındaki artış, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi ülkelerde GSYİH’da önemli bir artışa yol açmış, bu da gelirlere artışa neden olmuştur. Ancak bu durum kısa zamanda fiyatların düşmesi ile tekrar hızla değişmiştir.

Baz alınan bir yılda ülke piyasasında yerli ve yabancı tüm kesimlerce üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal göstergesi olan GSYİH veya gayri safi milli hasılda (GSMH) yaşanan artışa ekonomik büyüme denilmektedir. Başka bir ifadeyle, büyüme ekonominin mal ve hizmet üretebilme kapasitesinin genişlemesidir (Kaynak, 2015: 2).

Ülkelerin ekonomik büyümesi, üretim olanakları eğrisinin sağa kaymasının ekonomik büyümeyi gösterdiği üretim olanakları eğrileri kullanılarak açıklanabilir. Eğri, kaynakların tam ve uygun kullanımı sonucunda üretilebilecek maksimum mal miktarının birleşimlerinin geometrik yeridir.

Üretim faktörlerinin arzındaki bir artışın veya teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak üretim olanakları eğrisi sağa kayar ve bu da ekonomik büyümedeki artışa eşlik eder. Üretim olanakları eğrisini sağa kaydıran bu kaymanın nedeni, toplumun mal ve hizmet üretme kabiliyetinin genişlemesi yani ülkedeki ekonomik büyümenin genişlemesidir (Polat, 2020:19). Üretim olanakları eğrisi ile büyümenin gösterilmesi Şekil 3’te sunulmuştur:

Şekil 3. Üretim Olanakları Eğrisiyle Büyüme

Kaynak: (Polat, 2020:19)

2. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme teorileri ve dış ticaret teorileri, en etkili üretim faktörlerini bulmaya çalışırken benzerlik gösterir.

Ekonomik büyüme teorisi bir ülkenin üretim faktörlerinin oranlarını belirlemeye ve bu faktörlerden hangilerinin öne çıktığını bulmaya çalışır. Ayrıca, yalnızca büyümeyi yönlendirmekle kalmayan, aynı zamanda kişi başına düşen milli gelirin artmasıyla da ilişkili olan faktörlerin gelişme hızını belirlemeye çalışır. Literatüre göre, klasik içsel büyüme teorisindeki tüm modellerin amacı, büyümenin kaynağını belirlemektir (Özgenel, 2020: 32).

Ekonomik büyümeyi toprak ve tarımla ilişkilendiren eski fizyokratlar, üretimin sanayi ve ticaret yoluyla sağlanamayacağına ve toprağın kendilerine, arazi için harcanan emek maliyetlerinden çok daha fazlasını kazandıracağına inanıyorlardı. Bu görüş Adam Smith'in öncüsü olduğu klasik okulun ortaya çıkışına kadar hakimiyetini sürdürmüştür.

Günümüz büyüme teorileri, toprağın bulunduğu üretim fonksiyonuna ek olarak sermaye ve gelir tasarrufu, nüfus artışı, piyasa rekabeti, işgücünde uzmanlaşma, yeni üretim tekniklerinde uzmanlaşma gibi fikirlerle modern ekonomik büyüme teorilerine katılarak görüşlerini şekillendirmiştir (İnce, 2006:8).

Büyüme teorilerinin genel özellikleri Çizelge 1'de sunulmuş olup, açıklamaları aşağıdaki bölümlerde yapılmıştır.

Çizelge 1. Ekonomik Büyüme Teorileri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin özelliği
Klasik Büyüme Teorileri Adam Smith (1776) David Ricardo (1817) T.R. Malthus(1799)	İşbölümü Artık değerın Yatırıma dönüşmesi	Sınırlı Büyüme Tarımda AVK nedeniyle sınırlı büyüme. Nüfus Kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
Post-Keynesyen Büyüme Modeli R.Harrod (1939) E. Domar (1946)	Tasarruf ve Yatırımlar	Kararsız denge
Neoklasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) R.solow (1956)	Dışsal olduğu kabul edilen nüfus ve teknolojik gelişme	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
Yeni Büyüme Teorileri (İçsel Büyüme Teorileri) P. Romer (1986) R.Lucas (1988) R.Barro (1990)	Fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji, kamu sermayesi ve mali araçlar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi ve tarihsel gelişimin dikkate alınması

Kaynak: (Özgenel, 2020:33)

a. Klasik Büyüme Teorileri

Klasik ekonomik büyüme teorisi, büyümenin tasarruf ve yatırım olmak üzere yalnızca iki ekonomik faktöre bağlı olduğunu belirtir ve ekonomik

büyümenin tasarrufların toplanmasıyla elde edilen yatırımlarla sağlandığına inanmaktadır. Tasarrufların yatırıma dönüşeceği düşünüldüğünde, tasarruflardaki artış sermaye artışına yol açar ve ekonomik büyüme sağlanır.

Teori yatırım ve tasarruf eşitliğini savunmakta olup, tasarruflardaki azalma yatırımları azaltır ve dolayısıyla büyüme hızı düşer. Klasikler, yatırımın üretken kapasite üzerindeki etkisini incelerken, gelir üzerindeki etkisini göz ardı etmişlerdir. Ayrıca, dış ticaretin kaynak tahsisinde etkinlik ve ölçek ekonomileri gibi statik faydaları vurgulanırken, bilgi ve teknoloji transferi gibi dinamik faydaları dikkate alınmamıştır (Kamacı, 2012:24).

Temel klasik büyüme teorisinin öne çıkan varsayımları şu şekildedir:

- Tasarruf ve sermaye birikimindeki artış ardışık bir mekanizmadır.
- Kısa dönemde ücretler, emek arz ve talebine göre belirlenir.
- Uzun dönemde ücret, asgari ücret düzeyinde sabittir.
- Ekonomi, tam istihdamın olduğu tam rekabetçi bir piyasada işler.
- Sanayi sektöründeki teknik gelişmeler dinamik ve istikrarsız, tarım sektöründe ise sürekli gelişme halindedir.
- Ekonomi, azalan verimler yasasına tabidir.
- Üretim fonksiyonu veri olarak kabul edilir.

Bu teorinin öncüleri Adam Smith, David Ricardo ve Thomas Malthus'tur. Klasik büyüme teorisine göre reel GSYİH büyümesi geçicidir. Emek birimi başına reel GSYİH, asgari geçim seviyesinin üzerine çıkarsa, hızlı nüfus artışı onu geçim düzeyine geri getirir (Bağırtan, 2018: 10).

i. Adam Smith'in ekonomik büyüme modeli

Adam Smith'in 1776'da yazdığı *Ulusların Zenginliği*'ne göre, ekonomik büyümenin temelleri işbölümü ve uzmanlaşmadır. İşçi sürekli aynı işi yaptığında becerisi gelişecek ve o işte uzmanlaşacak ve üretimin her aşamasında ürünü daha nicel, daha doğru ve profesyonel bir şekilde üretebilme becerisine sahip olacak ve bu da verimliliği artıracaktır.

Her işçi ürünün üretim sürecinin tamamına değil, sadece belirli bir üretim aşamasına odaklandığından, üretim aşamaları arasındaki geçişte zamandan

tasarruf sağlayacak ve üretimin işçiler arasında aşamalara bölünmesi, doğruluğu ve odaklanmayı artıracaktır. Dolayısıyla işbölümü ve uzmanlaşma, üretimde etkinliği ve verimliliği artırmakta, verimliliğin artması ise kişi başına düşen gelirin ve satın alma gücünün artmasına neden olmaktadır. Satın alma gücündeki artış, artan arz nedeniyle talebi canlandırdığından, üretimi yeniden artırmaya teşvik eder. Bunun için makine kullanımını artırmak ve sermaye birikimini hızlandırmak gerekmektedir. Sonuç olarak işbölümü ve uzmanlaşma ve bunun sonucunda meydana gelen büyüme döngüsü artarak devam etmektedir. Yani bir kısır döngü meydana gelmektedir. Smith'e göre bu büyüme döngüsü tüm kaynaklar tükenene kadar devam eder (Mert, 2017:136-137).

Smith, üretkenlik artışının esas olarak uzmanlaşmış ve verimli bir işgücünün sonucu olan üretken bilgiden kaynaklanan iyi bir iş bölümünden kaynaklandığına inanmaktadır. Başka bir deyişle, Smith'in klasik ekonomik büyüme teorisine ilişkin modelinde, teknolojik yenilikler ve nitelikli işgücü ekonomik büyüme ile ilgili olarak gerekli değere sahip değildir (Gürak, 2016:58).

ii. Ricardo'nun ekonomik büyüme modeli

Klasik büyüme teorileri, başta kurucusu Adam Smith olmak üzere birçok klasik düşünürün görüşlerini içermektedir. Bununla birlikte, klasik büyüme teorisi aynı zamanda Ricardo'nun büyüme teorisi olarak da adlandırılmaktadır. Ancak Ricardo, teoriye büyük bir değer katıp ve aynı zamanda orijinal doğasını biraz değiştiren değişiklikler yaparak doğasını değiştirmiştir.

Adam Smith gibi Ricardo da büyümenin sürekli olmayacağını, bir noktadan sonra duracağını düşünmektedir. Ona göre sanayi üretimindeki artışın sürekli olması mümkün değildir. Bir gün tarım sektöründe maliyetlerin artması nedeniyle ücret düzeyi yükselecek, ama sonunda kaçınılmaz olarak kârlar düşecek ve ekonomik büyüme duracaktır. Çünkü yeni yatırımlara yol açan kâr güdüsüdür ve kâr oranı düşerse büyümenin duracağı düşüncesi hakimdir. Ricardo'nun büyüme modeline göre uzun vadede kâr oranlarının düşmesinin ve ekonomik durgunluğun nedeni, zamanla nüfusun artması nedeniyle toprak sahiplerinin kiralalarının artmasıdır (Kamacı, 2012:26).

iii. Thomas Robert Malthus'un ekonomik büyüme modeli

Malthus, 1798'de yayınlanan "Nüfus Prensibi Üzerine Deneme" adlı çalışmasında nüfus teorisini formüle etmiştir. Teorisinde, sürekli nüfus artışı nedeniyle dünyanın gelecekte karşı karşıya kalacağı gıda kıtlığını ve ortaya çıkacak refah sorununu açıklamaya çalışmıştır (Köksal, 2016:28).

Malthus, gıdanın aritmetik bir dizi olarak, nüfusun ise geometrik bir dizi olarak arttığını iddia etmiştir. Bu durum dikkate alındığında azalan verimler kanununun tarım sektöründe geçerli olduğu görülmektedir. Malthus teknolojik ilerlemenin de etkisiyle hızlı bir şekilde artan nüfusun, istihdam alanının sınırlı olması nedeniyle, işsizlik ve yoksulluk problemlerine yol açacağını savunmuştur.

Malthus'un nüfus teorisine göre en uygun koşullarda kendi haline bırakılan nüfus, her 25 yılda ve ücret seviyeleri yükseldikçe ikiye katlanmaktadır. Nüfus geometrik seri ile artar. Nüfus artışındaki bu artış, esas olarak ölüm oranı düştüğünde ortaya çıkmaktadır. Malthus'a göre doğum seviyeleri, sosyal ve biyolojik faktörlere bağlı olarak az çok sabittir (Polat, 2020:29).

Malthusçu büyüme modelinde bahsedilen bir diğer konu, arazi ve emek harcanarak reel gelir sağlanmasıdır. Arazi alanı sabit olduğundan, gerçek gelir istihdam ve nüfusa göre değişir. Emek faktörüne göre, üretimde azalan verimler yasası geçerlidir. Bu doğrultuda arazi alanı ve teknoloji göz önüne alındığında nüfus artışı milli geliri daha az oranda artırır. Böylece KBMG miktarında bir azalma meydana gelir (Köksal, 2016: 28).

b. Keynesyen Büyüme Teorileri

Klasik iktisatçıların aksine, John M. Keynes, 1936'da yayınlanan "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı kitabında, ekonomilerin eksik istihdam ile dengeye gelebileceklerini savunmuştur. Ayrıca, talebin artırılarak ekonominin durgunluktan çıkabileceğini öne sürmüştür. Talebin genişlemesiyle stoklar düzenlenecek ve yeni yatırımlar yapılacak ve böylelikle yatırımlar büyümeyi hızlandıracak, sonuçta da eksik istihdam dengesi tam istihdam dengesini aşabilecektir (Acar, 2008).

Yatırım ve tasarruf, Keynes'in teorisinde birikimin temel değişkenleri olarak kabul edilmiştir. Yatırımlar, gelirden bağımsız olarak talep yaratan ve kısa dönemde dengenin nerede olduğunu belirleyen harcamalardır. Yatırımlar, sadece talep oluşturma tarafında üretim kapasitesini ve kapasite kullanımını belirlemekle

kalmaz, aynı zamanda kapasite oluşturma tarafında da üretim olanaklarını artırır. Her yıl aynı miktarda yatırım yaparak dengeli büyüme sağlamak da mümkün değildir. t dönemindeki tam istihdam gelirin, $t+1$ döneminin tüm çıktısını karşılayabilecek ölçüde olmadığı açıktır. Dengeli büyümenin sağlanabilmesi için, bir dönemden diğerine gelir ve yatırımın artırılması gerekmektedir (Şiriner ve Doğru, 2005:165).

Tasarruf ve tüketimin gelirle ilişkili olduğu ve yatırımların çarpan ile gelir düzeyini belirlediği göz önüne alındığında Keynes, yatırımların gelir artırıcı yönünü bulmuş, ancak bu sabit modelin kapasite artırıcı yönünü belirtmemiştir. Daha çok Post-Keynesyen modeller olarak bilinen Harrod ve Domar, modellerinde yatırımların kapasite artırıcı rolünden bahsetmişlerdir (Şentürk, 2007:64).

c. Harrod Domar Modeli

Bu teori, ekonomist Ray Harrod ve Evsey Domar'ın iki birbirinden bağımsız modelinin birleştirilmiş halidir. Ancak bu iki ekonomistin pek çok ortak görüşü bulunmaktadır. Modelde savunulan en yaygın fikirler şu şekildedir: Yatırım ve tasarrufu büyüme için şart olarak görürler ve GSYİH'nın belirli bir yüzdesine yatırım yapılmasını önerirler. Yatırım tutarının artmasıyla sermaye birikiminin de arttığını ve bunun sonucunda gelirin arttığını savunurlar. Ekonomik faaliyetlerde sadece devletin değil aynı zamanda özel sektördeki karar vericilerin de karar almada önemli bir rolü olduğuna inanırlar (Özgenel, 2020:41).

Harrod-Domar modeli, GOÜ'lerde büyüme için bir kısır döngü olarak görülen yetersiz sermaye birikimi nedeniyle oluşan yatırım sorununa çözüm olarak dış borçlanmayı önermiştir. Ancak dış borçlanmada istenilen başarının sağlanamaması ihracata dayalı bir büyüme stratejisine yol açmıştır. Bu nedenle ihracat, büyümenin motoru olarak görülür.

Reel ekonomide hesaplanması zor kavramlara dayandığı için sektörler arasındaki farklılıkları göz ardı eden bu modele yönelik bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Sermayenin bir değer yaratma faktörü olarak dikkate alınan tek faktör olduğunu savunmaktadır. İşgücü ve teknolojik gelişmeler ise üretime katkı sağlayan unsurlar olarak görülmemiştir (Arslan, 2019:14-15).

Sonuç olarak Domar ve Harrod'un teorisinin, Keynes'in söylediklerini desteklemesi ve bazı eklemeler içermesi nedeniyle Keynesyen teoriyi tamamlayıcı bir teori olduğu söylenebilir. Örneğin bu hipoteze şu bilgiler eklenmiştir; Yatırım sadece bir gelir faktörü değil, aynı zamanda üretken kapasitelerin oluşturulmasına ve geliştirilmesine yardımcı olan bir faktördür. Milli gelir ve yatırımların verimliliği arttıkça tasarruflar ve yatırımlar da artar. Bu da geliri daha da artırır. Bu durum sürekli bir döngü gibidir. Aynı zamanda sermaye birikiminin sürekliliği, dengeli yatırım büyümesini sağlamak için toplam talep ile toplam arz arasında denge sağlayan yatırım artışına yol açmaktadır.

d. Neo-Klasik Büyüme Teorileri

1950'lerde Harrod-Domar modelinin eksikliklerini gideren Solow modeli ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni Harrod-Domar modelinin GOÜ'lerde ekonomik büyümeyi yeterince açıklayamamasıdır. Solow'un teorisi klasik ekonomik modelini takip ettiği için, neoklasik teorinin temeli tam istihdam ve tam rekabet koşullarına dayanmaktadır. En önemli hipotezleri: Sermaye ve emek her zaman birbirinin ikamesidir. Üretim faktörlerinin marjinal verimliliği üretimdeki paylarını ifade eder. Azalan verimler yasası üretim faktörleri için geçerlidir ve teknoloji dışsaldır. Bu hipotez ve fikirleri “neoklasik büyüme teorisi” veya “bireysel büyüme teorisi” olarak adlandıran başta Solow ve Swan olmak üzere birçok düşünür bu teori üzerine literatüre katkıda bulunmuştur.

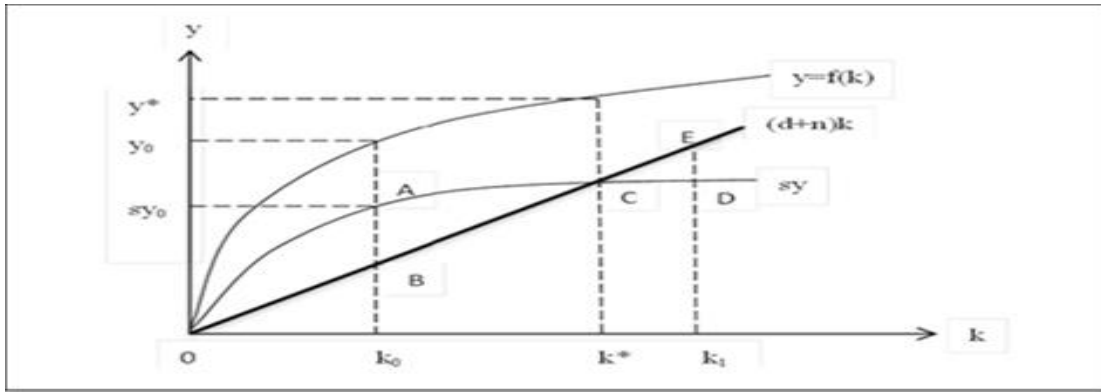
Solow, 1956'da neoklasik büyüme teorisinin ilkelerini ve bu teorinin temel varsayımlarını aşağıdaki gibi özetleyebileceği çalışmasını yayınlamıştır: (Polat, 2020:35)

- Üretim teknolojisi, üretim fonksiyonunda ölçeğe göre sabit getiri varsayımına ve üretim faktörlerinde ölçeğe göre getirilerin minimizasyonu varsayımına dayanmaktadır.
- Modelde nüfus artış hızının sabit ve dışsal olduğu varsayılmaktadır.
- Tasarruf oranındaki artışlar, sabit bir büyüme oranı için geçerli değildir.
- Teknolojik gelişmeler dışsaldır.
- Devletin ekonomiye müdahalesi asgari düzeydedir.
- Üretimde beşeri sermayenin verimliliği dikkate alınmaz.

- Kapalı bir ekonomiyi varsayar.

Bu modelin varsayımları, bireysel sermayenin kişi başına üretim ve tüketime göre değiştiğini belirtir. Teknolojik ilerleme, kişi başına gelir ve tüketimdeki artışa eşittir. Bu, modelde dışsal olarak mevcut olan teknolojik ilerlemenin KBMG artışını yönlendiren ana faktör olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda gelişmiş ve GOÜ ekonomilerinin yakınsayacağı hipotezi büyük önem kazanmıştır (Atamtürk, 2007:91).

Solow modeli Şekil 4'te sunulmuştur:

Şekil 4. Durağan Durum Dengesi

Kaynak: (Polat, 2020:36)

Solow modelinde durağan durum, işçi başına sermayenin diğer bir ifadeyle işçi başına hasılanın değişmediği ve denge değerine ulaştığı durumdur. İşçi başına sermayenin (k) değişmeden kalması için sermayenin amortismanlar (d) ve nüfus artış hızıyla (n) aynı seviyede artış gerçekleştirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla işçi başına tasarruf miktarı tam olarak sermaye genişlemesine eşit olacaktır. Denklemde, $\Delta k = 0$ eşitliğinde $\Delta k = sy - (d+n)k$ durağan durum özelliği yerine konularak $sy = (d+n)k$ denkliği ve eşitliği elde edilir (Polat, 2020:36).

Solow'un ortaya koyduğu temel fikir şu şekilde özetlenebilir: Dünyanın tüm ülkelerinde teknoloji seviyeleri dışsal, istikrarlı ve eşit olduğu sürece, GOÜ'ler ve GÜ'ler arasında uzun dönemde ekonomik büyüme oranları birbirine yaklaşacaktır (Aytaç ve Güran, 2010:133). Ancak, GÜ'ler ve GOÜ'ler arasındaki gelir ve ücret farkı sürekli eşitsizlik içinde olduğundan, bu hipotezin gerçekte uygulanması neredeyse imkansızdır. Teknolojik ilerlemenin sürekli ve dışsal olduğunu ifade eden bu hipotez, sahada uygulanmasının zorluğu nedeniyle gözden düşmüştür

(Güneş, 2012:16). Ancak Solow'dan sonra bu model diğer ekonomistler tarafından desteklenmemiştir.

e. İçsel Büyüme Teorileri

Solow'dan sonra gelen iktisatçılar, onun modelinin ekonomik büyümeyi etkileyen faktörleri analiz etmede yetersiz kaldığını görmüş ve geleneksel faktörlerin yanına kesin temellere dayanan yeni faktörler eklemiştir. Ekonomik büyümeyi açıklarken, dışsal faktörler yerine içsel faktörleri kullanan bu teorilere içsel büyüme teorileri adı verilmiştir (Özsağır, 2008: 9).

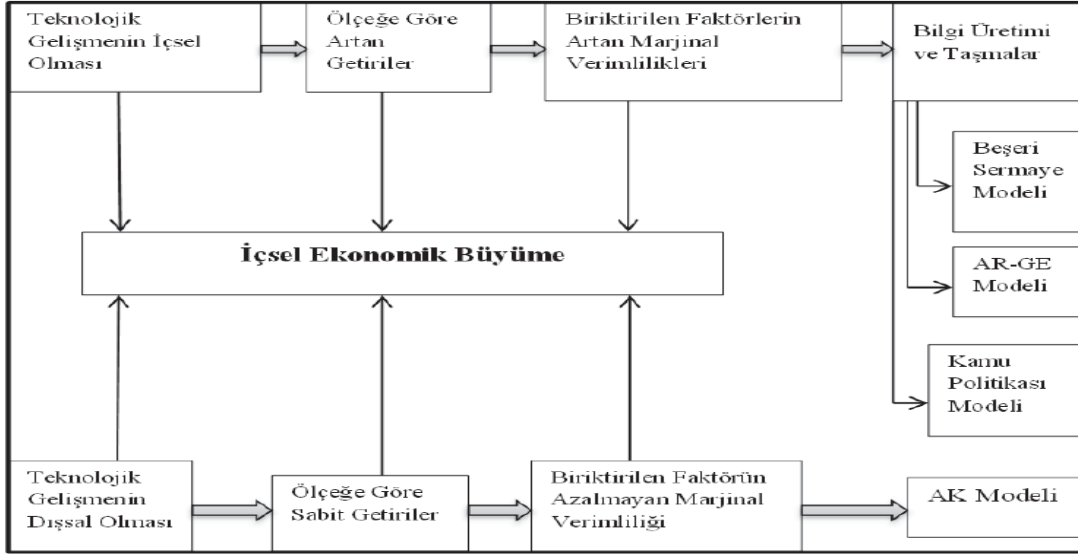
İçsel büyüme teorisinde, ekonomik büyümeyi sağlayan aşağıdaki içsel faktörlere dikkat çekilmektedir (Erdem ve Dumrul, 2014: 65):

- Gelişmiş teknoloji
- Beşeri sermaye
- Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri
- Uzmanlaşma ve iş bölümü
- Kamu politikaları
- Ölçek ekonomileri
- Altyapı yatırımları
- Dış faktörler ve dolaylı etkiler

İçsel büyüme teorileri odaklandıkları farklı konulara göre birkaç gruba ayrılmaktadır ve bu konular beş başlık altında incelenebilir: (Polat, 2020:39)

- Romer'in Yaklaşımı, Bilgi Üretimi ve taşmalar
- Lucas'ın Yaklaşımı, Beşeri Sermaye Modeli
- AR-GE Modeli (Araştırma-Geliştirme)
- Barro Yaklaşımı, Kamu Politikası Modeli
- AK modeli, Jones ve Manueli ile Rebello Modeli

İçsel büyüme modelinin çeşitlerini ve varsayımları Şekil 5'te sunulmuştur:

Şekil 5. İçsel Büyüme Modellerinin Türleri ve Varsayımları

Kaynak: (Polat, 2020:39)

i. Bilgi üretimi ve taşınmalar modeli

Paul Romer, neoklasik modele karşı bilgi taşıma modelini geliştirmiştir. Teknolojik gelişme faktörü, bilgi taşıma modelinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda ölçeğe göre artan getirileri savunmuştur. Romer'e göre teknolojiden yapılan yatırımlar artmaktadır ve bu tüm sektörler için fazla girdi yaratmaktadır. Romer modelini oluştururken, Arrow tarafından 1962'de ileri sürülen yaparak öğrenme fikrini benimsemiştir (Kamacı, 2012:50).

Paul Romer 1986 yılındaki çalışmasında yaparak öğrenme modelini kullanarak bilgi üretimi ve taşınmalar modelini açıklamıştır. Bu model, deneyim üreten bilgi aracılığıyla ekonomiye fayda sağlar. Üretken sektörlerdeki bilgi ve tecrübe ile maliyetler düşürülmekte, üretim hızlandırılmakta ve kalite artırılmaktadır. Bu da çalışanların işlerinde kazandıkları deneyim ve bilgi birikiminden kaynaklanır ve bu sayede maliyetleri düşürür, kaliteyi artırır ve yeni ürünler keşfederler. Üretken sektörlerdeki kurum ve şirketlerin verimliliği, genel ekonominin verimliliğinin artması için bir sebep olacaktır (Kar ve Taban, 2003:150).

İşçilerin şirkette çalışarak öğrenmesi, deneyim kazanması ve üretkenliği artırması zaman aldığından, Romer'in modelinin üretim üzerindeki etkisinin ülke geneline yayılması oldukça uzun vadedir. Romer modeline göre üretime erken başlayan firmalar diğerlerinden daha kârlıdır (Türlüoğlu, 2019:14). Bu modele

göre; işçilerin zaman içerisinde kazandıkları tecrübe, üretim kalitesini yükseltmektedir. İşçiler de bu bilgileri saklayabilir ve bir sonraki üretimlerinde kullanabilirler. Kazanılan bu bilgi çalışanlar aracılığıyla çeşitli yollarla yaygınlaştırılacaktır. Bu yaygın bilgi, verimliliğin artmasını ve üretim aşamasında artan verime ve pozitif dışsallığa olanak sağlayacaktır. Bilgi, sızıntılar nedeniyle yayılır ve diğer üretim şirketlerine ulaşır (Özgenel, 2020:47).

Bilgi üretimi ve yayılımı modelinde, üretilen bilgi endeksi, ülkedeki mevcut sermaye stoku olarak kabul edilir. Oysa ülkenin yaptığı yatırım sayısı arttıkça daha fazla ekonomik bilgi üretilir. Yatırımların artması ile birlikte yeni yatırımın verimliliği önceki yatırımlara göre daha yüksek olmaktadır (Gülmez, 2019: 57).

ii. Beşeri sermaye modeli

Beşeri (insan) sermaye modeli, 1988 yılında Robert Lucas tarafından geliştirilmiştir. Lucas, insan sermayesini eğitilmiş ve vasıflı bir işgücü olarak görmüş ve eğitime yatırılan tüm bilgi, beceri ve kişisel yetenekler olarak tanımlamıştır. Beşeri sermayenin üretimdeki önemi, devletin bu konuda üstleneceği görevin önemine de yansımıştır (Yülek, 1997: 9-10).

Büyümenin sağlanmasında insan sermayesinin kilit bir faktör olduğuna inanan Lucas, ekonomik büyümeyi sağlamak için insan kaynağının kullanılması ve yatırım yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Beşeri sermaye faktörü, beceri ve niteliklerin birikmiş değeri olarak tanımlanır. Lukas'a göre beşeri sermayeye yatırım yapmak teknolojik bilgiyi artırır (Çakmak ve Gümüş, 2005: 60-61).

Beşeri sermaye, işgücünün eğitim düzeyi ile yakından ilişkilidir (Tapan, 2008:57). Eğitim, işgücünün nitelikli hale gelmesinde önemli rol oynayan en önemli unsurlardan biridir (Eser ve Gökmen, 2009: 45).

Barrow'a göre devlet, eğitim sektörünü destekleyerek ve güçlendirerek ekonomik büyümeyi içsel olarak etkileyebilmektedir. Sonuç olarak, daha eğitilmiş bir işgücü yeni teknolojilere daha kolay uyum sağlayacak ve bu teknolojinin gelişimine daha fazla katkı sağlayacaktır. Beşeri sermaye, fiziki sermaye yatırımlarını da artıracaktır (Berber, 2006:180).

GÜ'lerin bilgi toplumunda üretimde insan faktörü daha belirleyicidir. Çünkü milli gelirden eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerine ayrılan pay GOÜ'lere göre daha yüksektir (Gülmez, 2019:54).

iii. Ar-Ge modeli

Ar-Ge modeli, ekonomik büyümede istikrarı sağlamak için araştırma ve geliştirmeye dayalı büyümeyi vurgulayan içsel bir büyüme teorisidir. Schumpeter'in fikirlerine dayanan bu modelde çalışmalar Paul M. Romer, Grossman, Saedman, tarafından yürütülmüştür.

Teknolojik gelişmeler daha yüksek büyüme oranlarına katkıda bulunurken marjinal verimliliği de artırmaktadır. Teknolojideki yenilikler, pazar payını artırarak kurumsal kârları artırır, böylece genel ekonomik büyümeyi hızlandırır (Özel, 2012:11).

Grossman ve Helpman çalışmasında ise dış ticaret ile teknolojik gelişmelerin büyümedeki rolü arasında bağlantı kurmuşlardır. Teknolojideki yeniliklerin ekonomik birimlerin bilinçli eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını düşünmüşlerdir. Dış ticaretin teknik bilgi transferine yol açması, uluslararası rekabetin firmaları yeni ve farklı fikir ve teknolojiler arayışına zorlaması nedeniyle uzun vadeli büyümeyi etkileyen mekanizmalardan biri olduğuna dikkat çekmişlerdir (Saçık, 2009:169).

Aghion ve Howitt'in büyüme modelinde, yaratıcı yıkım olarak adlandırılan aşamada, yeni girdiler öncekilerin yerini alır. Dikey inovasyonların üretim anlayışına dikkat çeken bu model, büyümenin kaynağı olarak rekabetçi Ar-Ge sektörünün gerçekleştirdiği dikey inovasyonları görmüştür (Yıldırım ve Kantarcı, 2018:667).

iv. Kamu politikası modeli

İçsel büyüme modellerinden biri olan kamu politikası modeli, 1990 yılında Barro tarafından ortaya atılmıştır. Kamu politikaları üretim girdileri olarak modele açıkça dahil edilmiştir. Optimal büyüme oranlarına ulaşmak için devlet müdahalesinin gerekli olduğunu savunmaktadır (Polat, 2020:46).

Barro'nun modelini basitleştirmek için, gelir vergisinin devlet gelirinin tek kalemi olduğu ve kamu mallarının üretiminin tek harcama kalemi olduğu varsayılır ve bütçenin sürekli denk olduğu savunulur. Kamu mallarının üretim düzeyi, sermaye stoku ile bağlantılıdır. Özel yatırımlar önce sermaye stokunu artırır. Vergi gelirlerinde dolaylı bir artış ise mali denge yoluyla kamu mallarının üretimini artırır. Özel yatırımların bu katkısı pozitif bir dışsallığa sebep olmakta

ve büyüme olgusu içselleştirilmektedir. Böylece özel yatırım ekonomiye katkı sağlamış olmaktadır (Yülek, 1997:10).

v. AK modeli

1991 yılında Sergilo Rebelo, kendini geliştirme modelleri arasında önemli bir yer tutan neoklasik modele dayalı AK modelini geliştirmiştir.

Bu modelde, toprak ve emek olmak üzere iki faktör, yenileyici olmadıkları ve neoklasik üretim fonksiyonuna tabi oldukları için kullanılmaz, ancak neoklasik hipotezin aksine, S. Rebelo teknolojiyi içsel bir faktör olarak görmektedir (Özgenel, 2020:48).

Rebelo, vergilendirme konusunu ele aldığı modelinde vergilendirme ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve yaptığı analiz sonucunda; gelir vergisi yüksek olan ülkelerin büyüme hızınının yavaşladığı sonucuna varmıştır. Bu nedenle vergilendirme ile büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Rebelo, vergilerin düşük olduğu ülkelerde ekonomilerin daha hızlı büyüyeceğini ve ekonomik büyümedeki artışın daha yüksek olacağını ileri sürmüştür (Yardımcı, 2006:52).

C. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Günümüzde sermaye ve ara mallarının ihracatı ve ithalatı bir ülkenin ekonomik faaliyetine etkin bir şekilde katkıda bulunduğundan, dış ticaret ekonomik büyümenin ana kaynağı olarak görülmektedir. Dolayısıyla dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki vardır. Ancak, bu ilişkinin doğası hakkında görüş ayrılıkları vardır. Bazı iktisatçılar dış ticaretin büyümeyi artırdığına inanırken, bazı iktisatçılar ise azalttığına inanmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ve bu etkilerin nasıl meydana geldiği incelenmiştir.

Uluslararası ticaret, uluslararası mal ve hizmet mübadelesi ve üretim faktörlerinin uluslararası hareketi ile ilgilenir. Ticaret genellikle büyüme için bir katalizör olarak görülür ve GOÜ'ler için önemlidir. Ancak ticaret tek başına yeterli değildir. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınmanın sağlanması için artan verimlilik, tasarruf, yatırımlar ve etkin ekonomi politikaları şarttır (Arodoye ve Iyoha, 2014:121-122).

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri olan Fisher'in (2003) çalışması, ithal ikameci politikanın (yani daha önce ithal edilen malları yerli üretimle değiştirmek) ve ihracatı teşvik politikasının büyüme üzerindeki olumlu etkisini incelemiştir. Fisher, Avrupa İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu (NBER) ve Dünya Bankası (IDA-IBRD) tarafından 1970'ler ve 1980'lerden beri yürütülen araştırmalardan yararlanmışır. Fisher'in bu çalışmalara dayalı bulguları, ihracatı teşvik politikasının büyüme hızının artmasında önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Bu çalışma aynı zamanda büyüme ve gelirin, artan ticari açıklık derecesi ile arttığını göstermiştir. Bazı araştırmanın sonuçları, ticarete açık olan ülkelerin ticarete kapalı olan ülkelere göre daha hızlı büyüdüğünü göstermiştir. Ancak Fisher, ticari açıklığın büyümenin tek koşulu olmadığını belirterek, bu sonuçların diğer politikaların uygun olmadığı anlamına gelmediğini, tam tersine bu politikaların büyüme için gerekli olduğunu belirtmiştir. Ancak, Fisher ve diğer araştırmacıların ticari açıklığın büyüme üzerindeki olumlu etkisine ilişkin vardıkları sonuçlara ilişkin bazı çekinceler vardır. Bu bilim adamlarından biri olan Rodrik, teşvik politikasının ihracat üzerindeki etkisinden ziyade, ihracatın finansmanının bir araç olarak görülmesi ve politikanın bir amaçtan ziyade bir araç olarak görülmesi gerektiğini savunmuştur. Rodrik, büyüme ile ihracat arasında güçlü bir ilişki olmadığını ya da ilişkinin sandığı kadar güçlü olmadığını vurgulamaya çalışmıştır (Arab Planlama Enstitüsü (APA), 2008:6).

Çeşitli uygulamalı çalışmalar, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu konuda Dünya Bankası ünlü bir araştırma yapmıştır. 1987 yılında yapılan bu çalışmada dünya ülkeleri; dış ticarete çok açık olan ülkeler, oldukça açık olan ülkeler, kısmen kapalı ülkeler ve tamamen kapalı ülkeler olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Çalışma, 1973-1985 döneminde en yüksek gelir artış hızının birinci grupta olduğunu ve tamamen kapalı ülkelerde ortalama büyüme hızının negatif olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu, ekonomi ve ticaret arasındaki ilişkinin doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi olduğu anlamına gelmez. Büyüme, ticaretin sonucu olabilir veya ticaretten etkilenebilir veya büyümeyi ve ticareti etkileyen üçüncü bir etki olabilir. Ters bir büyüme-ticaret ilişkisi veya iki yönlü bir nedensellik ilişkisi de olabilir.

Özetlemek gerekirse, açıklık ve büyüme arasındaki ilişki, doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi anlamına gelmez. Nedensel ilişkiyi belirlemek için ticaretin ve dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisini incelemek ve etkileyen diğer değişkenleri araştırmak gerekir (Filistin Ekonomik Politika Araştırma Enstitüsü (MAS), 2010:54).

Süleyman'a göre ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişki şu noktalarda özetlenebilir (Ben Seliman, 2020:135):

- Dış ticaret, üretim ve tüketim için gerekli araç ve gereçlerin sağlanması açısından ekonomik büyümenin ve kalkınma sürecinin desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.
- GOÜ'ler, büyüme ve gelişme için ihtiyaç duydukları kaynakları ve bileşenleri karşılamak için büyük ölçüde ithalata bağımlıdır.
- Dış pazarlardaki genişleme, yerli üretimi ve milli geliri artırmak ve GOÜ'lerde iş olanaklarını desteklemektedir.
- Ekonomik gelişme, tüketici alışkanlıklarında değişikliklere yol açmakta, bu da GOÜ'lerin bu ihtiyaçlarını karşılamak için GÜ'lerden ithalat yapma ihtiyacının artmasına neden olmaktadır.
- Dış ticaret yatırımları teknolojiyi ve yenilikleri teşvik eder, verimliliğin ve ekonomik etkinliğin artırılmasına katkıda bulunur.
- Dış ticaret, ülkeler arasında bilgi ve deneyim alışverişi için fırsatlar sağlamakta, altyapı, eğitim ve ekonomik bilincin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

1. Dış Ticaretin Büyüme Belirleyen Unsurlara Etkisi

Dış ticaretin büyüme belirleyen faktörler üzerindeki etkisi şu kanallar aracılığıyla gerçekleşebilir. Bu kanallar gelir düzeyi, büyüme oranı, fiziki sermaye, insan sermayesi, teknolojik ilerleme ve üretim verimliliğidir (MAS, 2010: 55-56).

- **Gelir Düzeyi:** Dış ticaret, karşılaştırmalı üstünlükler ve ölçek ekonomileri nedeniyle bir ülkenin gelir düzeyini artırabilir.

- **Büyüme Oranı:** Dış ticaret, üretim faktörlerinin verimliliğini ve teknoloji transferini artırarak büyüme hızını yükseltebilir.
- **Fiziki Sermaye:** Dış ticaret doğrudan fiziki sermaye üzerinde etkili olmasa da, dış ticarete bağımlı ülkeler genellikle yabancı sermaye ve doğrudan yabancı yatırım çekerek yerel sermayeyi artırabilir.
- **İnsan Sermayesi:** Dış ticaret kültürel ve eğitimsel alışveriş yoluyla insan sermayesini etkileyebilir. Bireyler, yabancı kaynaklara erişim ile bilgi ve deneyimlerini artırabilirler.
- **Teknolojik İlerleme:** Dış ticaret, yabancı ülkelere teknoloji transferi ve yeni teknolojilerin benimsenmesi yoluyla teknolojik ilerlemeyi teşvik edebilir.
- **Üretkenlik:** Serbest ticaret, rekabetin artması ve verimlilikte iyileşme yoluyla üretkenliği artırabilir.

Genel olarak, dış ticaret, gelir düzeyi, büyüme oranı, sermaye, insan sermayesi, teknolojik ilerleme ve üretkenlik gibi faktörlerde önemli bir etkiye sahiptir.

2. Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Olumlu Etkileri

Dış ticaret, ekonomik büyümeye şu olumlu katkıları sağlayabilir (Ali, 2014:63-64):

- Dış ticaret, atıl durumdaki iç kaynakları tam olarak değerlendirerek ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Atıl kaynaklar, dış ticaret olmadığında kullanılmayan ve etkisiz hale gelen faktörlerdir. Dış ticaret sayesinde bu atıl kaynaklar kullanılır ve ekonomik potansiyel artar. Bu, devletin kaynaklarını verimli ve etkin kullanması ve üretim kapasitesini artırması anlamına gelir. Böylece ekonomik büyüme ve kalkınma sağlanabilir.
- Dış ticaret, pazarların her ülke lehine genişlemesine katkıda bulunur ve ülkeler ölçek ekonomilerinden yararlanır. Bu özellikle önemlidir ve Tayvan gibi küçük bir ekonomiye sahip bir ülkede hafif sanayi üretiminde şimdiden gerçekleşmektedir. Tayvan, bu konseptin uygulama halinin iyi bir örneğidir. Tayvan ekonomisi küçük olmasına rağmen dış

ticaret sayesinde hafif sanayi sektörü önemli ölçüde büyümüştür. Tayvan, ürünlerini küresel pazara ihraç ederek ve küresel ticaret fırsatlarından yararlanarak, ürünlerine olan talebi başarıyla artırmıştır. Bu şekilde, Tayvanlı şirketler üretimi artırdı, üretim maliyetlerini düşürdü ve karlılığı artırdı.

- Dış ticaret, yeni fikirlere, en son teknolojiden, yönetsel ve yönetsel olmayan becerilerden yararlanmanın güçlü bir yoludur. Diğer ülkelerle ticaret, bir ülkedeki şirketlerin ve endüstrilerin diğer ülkelerdeki yenilikler ve yeni teknolojilerle yakından bağlantılı olmasını sağlar. Mal ve hizmet ticareti sınırları aşarken, bilgi ve teknoloji akışı da sınırları aşar. Şirketler, dış pazarlarda kullanılan yeni uygulamaları ve ileri teknolojileri öğrenebilir ve bunları yurtiçinde uygulayarak ticari faaliyetlerini geliştirebilir ve rekabet güçlerini artırabilirler. Aynı zamanda dış ticaret becerileri, yönetim bilgisi ve yönetim dışı bilgi alışverişi için bir fırsat sağlar.
- Dış ticaret, GÜ'lerden GOÜ'lere uluslararası sermaye akışını teşvik eder ve kolaylaştırır.
- Dış ticaret, yüksek büyüme oranları sağlayan yatırım projelerinin oluşturulması için ithalat yoluyla etkin sermaye sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.
- Dış ticaret, üretim hacminin ve gelirin artması sonucu talebi artan tüketim mallarının üretiminin artmasına katkıda bulunur.
- Dış ticaret, diğer sektörlerle olan emek göçü nedeniyle yerli üretimi azalan ürünlerin ithalatına imkan verir.
- Dış ticaret ithalata izin verdiği için üretimin yerel tekelleşmesini engeller. Ayrıca yabancı rekabet nedeniyle yerli üreticileri daha verimli olmaya teşvik eder.
- Dış ticaret, tüketicileri yeni ürün ve hizmetler ile tanıştırır.

3. Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Dış ticaret, büyüme üzerindeki olumlu etkilerine rağmen, çeşitli olumsuz etkiler yoluyla ekonomik büyümeyi engelleyebilmektedir.

Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisi şu şekilde özetlenebilir (Wachen, 2019:94):

- Dış ticaret, ithalat nedeniyle hem tüketicilerin enflasyonla karşılaşmalarına neden olurken aynı zamanda yatırımcıların da maliyetlerinin artmasına neden olarak enflasyona yol açabilmektedir. İthalat nedeniyle fiyat artışları halkın satın alma gücünü olumsuz etkiler. Halkın tasarruflarını kullanmak zorunda kalması ise tasarrufların azalmasına yol açar. Tasarrufların azalması ise yatırımların dolayısıyla üretimin azalması demek olup bu durum aynı zamanda ekonomik büyüme oranının da düşmesine neden olur. İthal edilen yatırım mallarının fiyatlarının yüksek olması ise maliyetleri artırarak yatırım projelerinin kârlılığını olumsuz etkiler. Bu durum ise sermaye birikiminin olumsuz etkilenmesine ve ekonomik büyüme oranının düşmesine yol açar.
- Dış ticaret, GÜ'lerden GOÜ'lere yapılan ithalat yoluyla yerli ürünlere karşı rekabet yaratabilir. Bu rekabet adil olmayabilir ve uluslararası ticaret, ekonomik büyümeyi engelleyebilir. Dış ticaretin etkileri genellikle GÜ'ler lehine olabilir.
- GOÜ'lerdeki üretim altyapısının geriliği nedeniyle, dış ticaret bu ülkeleri düşük fiyatlarla hammadde ihracatına zorlayabilir. Bu, hammaddeleri yerel olarak sınıflandırma yeteneğinden yoksun olmaları ve döviz faturalarını karşılamak için acil döviz ihtiyacı nedeniyle olur. Bu durum, GOÜ'lerin GÜ'lerden yüksek fiyatlarla mamul malzeme ithal etmek zorunda kalmasına yol açar. Sonuç olarak, yatırım artırma ve üretimi güçlendirme için kullanılabilecek faizler etkilenir ve dolayısıyla büyüme oranı olumsuz etkilenir.
- Dış ticaret, özellikle emtia ihracatçıları için ekonomik büyümeyi engelleyebilir. Dış ticaret, adil olmayan ticaret koşulları nedeniyle bu ülkelerde yoksullaşmaya ve daha düşük ekonomik büyümeye yol açabilir. Dış ticaret, yalnızca emtia ihracatını artırmakla kalmaz, aynı zamanda

GÜ'lerden yapılan ithalat fiyatlarına göre emtia fiyatlarını da düşürür. Bu durumda az miktarda tüketim malları ithal edilmekte ve büyük miktarda hammadde ihraç edilmekte ve böylece tüketim azalmaktadır.

- Ayrıca, ekonomik büyüme sonucunda ithalatın artması ithalat fiyatlarının yükselmesine neden olmakta, bu da döviz kurlarının bozulmasına ve büyümenin zayıflamasına ve dolayısıyla dış ticaretten elde edilen kazançların azalmasına neden olmaktadır. İktisat teorisi, ekonomik büyüme için gerekli kaynakları sağlayarak ekonomik büyüme için önemli bir araç olarak ithalatın önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle, GOÜ'ler kendi kendine yeterlilik sağlamak ve uluslararası pazara bağımlılığı azaltmak için ithal ikamesi stratejisini izlemişlerdir.

Sonuç olarak, dış ticaretin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi, ekonomistler arasında tartışmalı bir konudur. Bu ilişkinin gücü ve doğası konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları dış ticaretin ekonomik büyümeyi teşvik etmede önemli bir rol oynadığına inanırken, bazıları bu iki değişken arasındaki ilişkinin çok zayıf olduğunu düşünmektedir. Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, eşit şekilde faydaların dağıtılmaması, küresel talebin yavaşlaması, ticaret kısıtlamaları ve adil olmayan takas gibi birçok faktörden dolayı sınırlı olabilir. Bununla birlikte, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu gösteren birçok kanıt bulunmaktadır. Bunlar arasında üretkenliğin artması, teknolojinin gelişmesi, yatırımların artması ve rekabetin güçlenmesi yer almaktadır.

III.CEZAYİR EKONOMİSİNİN GENEL YAPISI

Cezayir, yaklaşık 2.381.741 kilometrekare yüzölçümü ile Afrika kıtasının yüzölçüm bakımından en büyük ülkesi olup, Kuzey Afrika'da yer almaktadır (Abd Al-Djalil, 2017:54). Cezayir, diğer ülkeler gibi, belirli özelliklere sahip, güçlü ve zayıf yönleri olan bir ekonomiye sahiptir. Cezayir ekonomisinin güçlü yönlerinden biri, petrol, gaz ve mineraller açısından zengin bir ekonomi olmasıdır. Cezayir ekonomisinin en büyük zayıflıklarından biri, ekonomisini sürdürülemez bir sektöre dayandırdığı için neredeyse tamamen hidrokarbonlara bağımlı olmasıdır (Khaithar ve Azazen, 2018:97).

Cezayir, 1962'de Fransız sömürgeciliğinden bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra kapsamlı kalkınma planları benimseyen bir ülkedir. Bu planlar tarım, sanayi, genel hizmetlerin geliştirilmesi ve altyapının güçlendirilmesine odaklanmıştır. Zaman içinde Cezayir hükümeti, merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi hedefleyen ekonomi politikalarını benimsemeye başlamıştır. Bu kalkınma planları ve politika değişiklikleri, Cezayir'in ekonomik yapısını etkileyerek büyük bir değişikliğe yol açmıştır. Buna rağmen Cezayir bugüne kadar, enerji sektörüne bağımlılık ve sektörel çeşitlilik eksikliği gibi zorluklarla karşı karşıyadır.

Cezayir'de yaşanan ekonomik krizler, ekonomik durumun bozulmasına ve ekonomik bağımlılık, yoksulluk, işsizlik gibi toplumsal huzursuzlukların ortaya çıkmasına, vatandaşın satın alma gücünün bozulmasına neden olmuştur. Bu ekonomik sorunları çözmek ve kalkınma planlarını finanse etmek için Cezayir, IMF'den borç almak zorunda kalmıştır (Abd Al-Djalil, 2017:54).

Cezayir ekonomisi, yaşadığı tüm ekonomik sorunlara rağmen küresel ekonomiye entegre olmaya, kalkınmaya yönelik yeni politikalar benimsemeye ve küreselleşmenin dayattığı koşullara ayak uydurmaya çalışmaktadır.

A. Cezayir'in Kısa Tarihi

Cezayir'deki ekonomik büyüme ve dış ticaretin durumunu analiz edebilmek için öncelikle Cezayir'in kısa tarihinden bahsetmenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Cezayir'in tarihi binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Kuzey Afrika'da ve tam olarak Mağrip'te yer almaktadır. Kuzey Afrika'ya, Avrupa'ya veya Orta Doğu'ya giden insanlar için bir geçiş bölgesi olduğu için ülkenin nüfusu diğer bölgelerden gelenlerden etkilenmiştir. Cezayir toprakları, antik çağlardan günümüze kadar, bugünkü haline gelene ve bugünkü Cezayir oluşturana kadar birçok kompozisyon değişikliğine tanık olmuştur.

Cezayir ekonomisinin geçtiği en önemli dönemler şu şekilde sıralanabilir: (Dışişleri Bakanlığı (MFA)- Algeria, 2022).

Birinci dönem tarih öncesi dönemdir: Cezayir'deki insan varlığı, Cezayir'in batısında Timgad'da keşfedilen kalıntılara göre yaklaşık 500.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Tassili'deki kaya resimleri ise M.Ö. 5.000 yıllarına kadar uzanır. Cezayir'in yerli halkına "Numidyenler" de dahil olmak üzere çeşitli adlar verilmiştir.

İkinci dönem Kartaca, Roma ve Numidya dönemleridir: Bu dönem M.Ö. 1250 yılında Kartacalıların Kuzey Afrika topraklarına gelmesiyle ve ardından MÖ 2. ve 3. yüzyıllarda Cezayir topraklarında Numidya ve Roma egemenliğinin ortaya çıkmasıyla başlamış olup, M.S 533-646 yılları arasında Kuzey Afrika'nın Bizans işgaline kadar devam etmiştir.

Üçüncü dönem İslami yönetim dönemidir: İslami yönetim aşaması, Arapların Kuzey Afrika'ya geldiği M.S 647 yılından Osmanlı yönetiminin başladığı 1500 yılına kadar devam etmiştir.

Dördüncü dönem Osmanlı Devleti yönetim dönemidir: Bu dönem 1518'den 1830 yılına kadar sürmüştür. Bu dönem Osmanlıların Cezayir'e gelişiyle başlamış ve Fransız sömürgeciliğinin Cezayir'e girmesiyle sona ermiştir.

Beşinci dönem Fransız sömürge dönemidir: Bu dönem, 1830'da Fransa'nın Cezayir topraklarına girmesiyle başlamış ve 1962'de Cezayir'in bağımsızlığını ilan etmesiyle sona ermiştir.

Altıncı dönem bağımsız Cezayir dönemidir: Cezayir'in 1962 yılında bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar süren dönemdir.

B. Cezayir Ekonomisinin Tarihine Genel Bir Bakış

Cezayirin tarihine kısa bir göz attıktan sonra Bağımsızlıktan önce ve sonra Cezayir ekonomisinin tarihindeki Gelişmeler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Bağımsızlıktan Önceki Cezayir Ekonomisi (1962'den Önce)

Fransız sömürge döneminde, tarım sektörü ihracata uygun ürünleri tercih ederken, tarım dışı faaliyetler sadece madenlerin sömürülmesiyle sınırlı kalmış ve ülkenin endüstriyel gücü göz ardı edilmiştir. Fransız sömürgeciliği, Cezayir topraklarında şarap üretimi için bağıcılığa ilgi göstermiştir. Şarap üretimi Cezayir'de birinci sırayı almış ve sömürgeciler için bir zenginlik kaynağı haline gelmiş ve dünyanın diğer ülkelerine ihraç edilmiştir. Bunun üzerine üzüm bağları, Cezayir halkının tahıl ürettiği toprakların çoğunu kaplamıştır. Bu da o dönemde Cezayir halkının tükettiği gıda kaynaklarının azalmasına neden olmuştur (Abd Al-Djalil, 2017: 55).

2. Bağımsızlıktan Sonra Cezayir Ekonomisi (1962-2000)

Cezayir bağımsızlığını kazandıktan sonra ulusal ekonomisini yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda devlet öncelikle özgün kimliğini yeniden kurma yönünde ekonomi politikaları izlemiştir. 1962'de Cezayir Merkez Bankasının kurulması ve 1964'te dinarın para birimi olarak kullanılmaya başlanması bu politikaların en önemlilerindedir.

Cezayir ulusal kimliğinin geri kazanılması ve devlete ait kamu kurumlarının geri kazanılması aşamasından sonra, bir dizi kalkınma politikası ve planının formülasyonu ve takibi yoluyla kalkınma stratejilerinin uygulanması aşamasına geçilmiştir. Cezayir kalkınma politikalarını uygulama aşamasından sonra ekonomik reformlar aşamasına başlamıştır. Reformlar, kamu sektörünün ekonomik örgütlenme biçimini değiştirmeyi ve yerini özel sektöre bırakmayı amaçlamıştır (Arkoub, 2014:161).

Ayrıca reformlar bir piyasa ekonomisi sistemini benimsemiş ve ekonomiyi kademeli olarak dışa açık hale getirmiştir. Tamamen merkezi hükümete dayalı

ekonomik sisteme bağımlılığın neden olduğu bazı sorunları çözmek amacıyla kullanılmıştır. Bu yaklaşım merkezi hükümetin ekonomik politikaları belirleme, farklı ekonomik sektörleri yönetme, kaynakları yönlendirme ve servetleri dağıtma konusunda tek sorumluluğa sahip olduğu bir politikadır. Reformların amacı ülke ekonomisinde dengeyi sağlamak ve ekonomik büyüme oranını artırmak olarak belirlenmiştir.

3. 2000 yılı sonrası Cezayir ekonomisi

Cezayir hükümetinin çabaları ekonomik reform aşamasıyla bitmemiş, 2000'li yılların başından itibaren 2001-2004 Ekonomik İyileşme Planı ve kalkınmayı sağlayacak programların geliştirilmesi ile devam etmiştir.

Cezayir ekonominin tüm sektörlerinde büyümeyi teşvik etme ve güçlendirme çabalarını sürdürmüştür. Cezayir, Ekonomik Teşvik Planı'nın tamamlayıcısı olarak çeşitli programlar geliştirmiş ve ardından başka programlar yayınlamaya ve uygulamaya devam etmiştir. Günümüzde uygulanan son program olan “(2016-2030) Dönemi için Yeni Büyüme Modeli” haline ulaşmıştır. Cezayir aynı zamanda kalkınmasını sağlamak için 2000’li yıllardan sonra beş yıllık kalkınma programı başlatmıştır. (Ben Mouhammed, 2020:35).

Cezayir’in ekonomik büyümeyi sağlamak için izlediği makroekonomik politikalar “Ekonomik Büyüme Politikaları” bölümünde detaylı olarak açıklanmıştır.

C. Ekonominin Genel Görünümü

Bağımsızlıktan sonra kamunun ekonomiye hakimiyetini savunan sosyalist yaklaşımı benimseyen Cezayir, çeşitli sektörleri etkileyen birçok reform ve ekonomik önlem gerçekleştirmiştir. Cezayir, sosyalist yaklaşıma göre, ağır sanayilere ve yabancı yatırıma bağımlılığın olmadığı kalkınma planları ve programlarını izlemiştir. Bu planlar, özellikle yetmişli yılların sonunda büyük ölçüde artan petrol gelirlerine bağlı olduklarından, ekonomik ve sosyal başarılar getirmiştir.

1986 yılında Cezayir, uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının düşmesi sonucu mali kriz ve ciddi ekonomik açık yaşamıştır. Cezayir, petrolün yerini

alacak bir alternatif bulamamıştır. Bu nedenle 1989'da dış borcunu artırmak zorunda kalmıştır. Cezayir, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve IDA-IBRD gibi uluslararası finans kuruluşlarının desteklediği birçok reforma girişmiştir. Cezayir bu dönemde yaşadığı ekonomik krizle birlikte, dış ticaretin serbestleştirilmesi, ekonomik istikrar ve yapısal uyum politikaları izlemiştir. Bu politikaların amacı, ekonomik açığın ortadan kaldırılması ve büyümenin sağlanması olmuştur. Cezayir dış ticaretin serbestleştirildiği bu programlar aracılığıyla piyasa ekonomisine geçmeye başlamıştır. Bu dönemde hükümet ekonomik faaliyetler üzerindeki tam kontrolünü azaltmış ve özel sektörün ekonomik faaliyetlerin çoğunu kullanmasına ve yatırım yapmasına izin verilmiştir (Arkoub, 2014: 161). Doksanlı yılların bitmesi ve Cezayir'in petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle mali krizden çıkmasıyla birlikte Cezayir ekonomisi yavaş yavaş toparlanmaya başlamıştır. 2001'in başından itibaren Cezayir, temel amacı ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek olan büyük miktardaki petrol gelirleriyle finanse edilen yeni kalkınma programları oluşturmaya ve uygulamaya başlamıştır. Aynı zamanda ekonominin altyapısını geliştirmeyi ve çeşitli ekonomik sektörler arasındaki entegrasyonu arttırmayı amaçlamış olup bu kalkınma programları günümüzde de uygulanmaktadır (Arkoub, 2014:162).

1. Sektörel Dağılım

Ekonomide sektörler üç bölüme ayrılır. Birinci bölüm, tarım ve hayvancılık yanında madencilik ve hammadde çıkarma temeline dayanan birincil sektördür. Bu sektör genellikle GOÜ'lerde önemli bir rol oynar. Bu ülkeler genellikle düşük KBMG'e sahiptir ve milli gelirin temel kaynağı birincil sektördür.

İkinci bölüm ise sanayiye dayanan ikincil sektördür ve genellikle daha ileri ve GÜ'lerde önemli bir rol oynar. Milli gelirin çoğu bu sektörden elde edilir.

Üçüncü bölüm ise hizmetlere dayanan üçüncül sektördür ve genellikle çok GÜ'lerde önemli bir rol oynar. Bu sektör, genel ekonomik üretimin temel kaynağıdır ve bu ülkeler yüksek KBMG'e sahiptir.

Cezayir, GOÜ olması nedeniyle temel olarak birincil sektöre dayanmaktadır. Cezayir'in ekonomik üretiminin büyük bir kısmı enerji ve yakıt sektörünün katkısıyla sağlanmaktadır. Cezayir'in gelirinin neredeyse tamamı gaz ve petrol üzerine dayanmaktadır (Harekati ve Al-Wakil, 2018:424). Cezayir'in

ekonomik sektörleri, kalkınmaya katkılarına göre aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

a. Tarım Sektörü

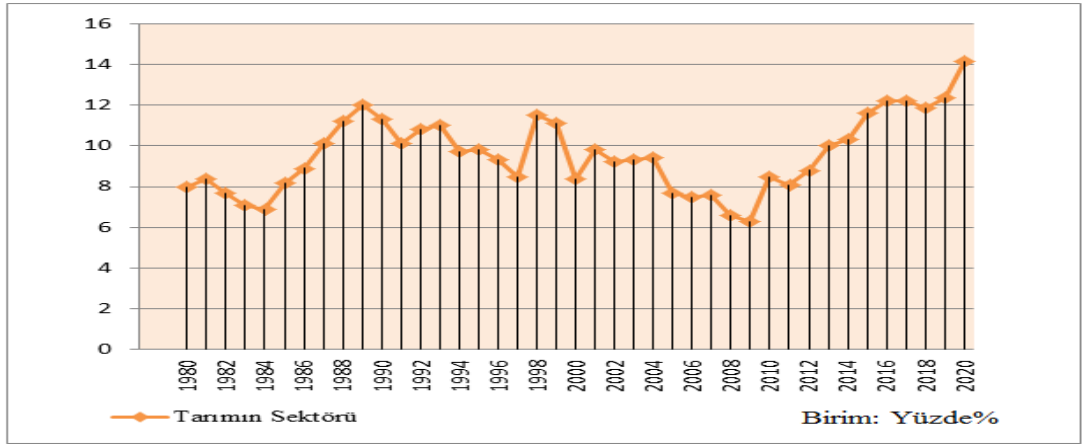
Cezayir, stratejik konumu, topraklarının verimliliği, iklim çeşitliliği, Afrika kıtasına açılan kapı olması ve Avrupa pazarına yakınlığı nedeniyle tarım sektöründe birçok güçlü bileşene sahiptir. Cezayir, verimli ve geniş arazilere, büyük su kaynaklarına ve tarım sektörünün milli ekonomi için birincil motor ve fosil yakıt sektörü için güçlü bir alternatif olabilecek insan ve mali kaynaklara sahiptir.

Cezayir, yaklaşık 42,4 milyon hektar olarak tahmin edilen geniş ve verimli tarım arazilerine sahiptir. Ancak tarım için kullanılan alan 8,42 milyon hektarı geçmemektedir. Yani işletme oranı, toplam ekim alanının %20'sini geçmemektedir. Cezayir bugün tarım arazilerinin sadece %20'sini kullanmaktadır. Bunlar arasında Cezayir çölünde yer alan araziler de bulunmaktadır ve bu arazileri vaha alanlarına dönüştürmüştür. Cezayir, son yıllarda uyguladığı toprak reformu politikasıyla Güney Cezayir'in arazilerinden faydalanmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte, tarım sektörü hâlâ arazi yatırımlarının azlığı ve verimliliğin düşüklüğü sorunu yaşamaktadır (Bakas ve al-Nasir, 2019:303).

Cezayir tarım sektörü büyük bir istikrarsızlık yaşamakta olup bunun nedenleri şunlardır:

- Bu alanda yapılan yatırımların yetersizliği ve bu sektörün gelişimine yönelik az sayıda kalkınma politikası uygulanması ve geleneksel tarım yöntemlerine dayanma.
- Gençlerin, diğer mesleklerle karşılaştırıldığında fiziksel çaba gerektiren tarım sektöründen kaçınması.
- Tarım işlerini talep ve ihracat gereksinimlerine uygun şekilde koordine etmek ve yönlendirmek için kooperatifler, anlaşmalar ve yasaların eksikliği.

Şekil 6'de tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı sunulmuştur.

Şekil 6. Tarımın Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1980-2020).

Kaynak: l'Office National des Statistiques (ONS) (2016), Al-Diwan al-Watani lil-Ihsa'iyat Algerie (ONS) (2021), Al-Diwan al-Watani lil-Ihsa'iyat al-Jaza'ir (ONS) (2022)

Şekil 6'da görüldüğü üzere, Cezayir'de tarım sektörünün GSYİH içindeki katkısının istikrarsız olduğunu ve potansiyeline kıyasla düşük olduğunu görmekteyiz. Tarım sektörünü canlandırmak ve geliştirmek için yönlendirilen kalkınma planları ve programlar, mali destek sağlamak ve toprak reformu gibi destekler sunmasına rağmen, sonuçlar hedeflenen seviyeye ulaşmamaktadır. 1989 yılında oranın %12'ye yükselmesi, 1988'de çıkarılan tarımsal yatırım programından kaynaklanmaktadır. Ardından oranlarda azalma yaşanmış ve 1998 yılında tekrar %11.5'e yükselmiştir. Bunun nedeni ise, 1997 yılında hükümetin gıda ve tarım ürünlerinin ithalatını azaltma politikası uygulamasıdır. Daha sonra oranlar tekrar düşmüş ve 2009 yılına kadar azalan trend devam etmiştir. Bu tarihten sonra oranın artması ise, arazilerin vatandaşlara tarım için tahsis edilmesini teşvik eden kalkınma politikalarının uygulanmaya başlamasından kaynaklanmaktadır. 2010'dan 2020'ye kadar tarım sektörünün GSYİH içindeki katkısında hafif bir artış yaşanmıştır. Tarımın GSYİH içindeki oranı %8.5 ile %14.3 arasında değişmiştir. Ancak bu artış yeterli olmamıştır.

b. Sanayi Sektörü

Cezayir, uzun vadeli perspektifte sürdürülebilir olmayan sektörlerden biri olan enerji sektörüne büyük ölçüde bağımlı olduğu için, gelirlerini toplamak ve kalkınma faaliyetlerini finanse etmek için alternatif, sürdürülebilir sektörler arayışındadır. Bu nedenle, Cezayir 2000'li yılların başından itibaren kalkınma

planları oluşturmuş ve uygulamaya çalışmıştır. Bu planların amacı, sanayi sektörünü petrol ve gazın uzun vadeli stratejik bir alternatifi haline getirmek için gerekli ekonomi politikalarını uygulamaktır.

Cezayir'in sanayi sektörü, ulusal ekonomi ve dengeli kalkınma açısından önemli bir role sahiptir. Cezayir'de sanayi sektörü, yerel olarak mevcut çeşitli doğal kaynaklar ve modern teknolojilere dayanmaktadır. 1970'lerden bugüne kadar Cezayir, ulusal ekonomisinin gelişmesine büyük katkıda bulunan güçlü bir endüstriyel altyapı inşa etmeyi amaçlamış ve mali bağımsızlık, kalkınma seviyelerini yükseltme ve dışa bağımlılığı azaltma konularında ilerlemiştir. Enerji yatırımlarının getirilerinin ve dış borçların önemli bir bölümü, sanayi sektörünü finanse etmek için ayrılmıştır. 2000 yılına gelindiğinde Cezayir, sanayi sektörünü geliştirmek ve güçlendirmek için kalkınma odaklı yatırım planlarına dayanmaya başlamıştır. Cezayir'deki mevcut önemli sanayi dalları arasında demir-çelik ve madencilik, mekanik, elektrik ve elektronik inşaatlar, tekstil, gıda endüstrisi, kimya ve petrokimya, yapı malzemeleri, enerji ve madencilik bulunmaktadır (Cezayir Sanayi Bakanlığı, 2023).

Ancak Cezayir'in sahip olduğu potansiyel göz önüne alındığında, Cezayir'in sanayi sektörünün performansı sınırlıdır. Hafif sanayilere dayanır ve gıda, kimya, plastik, cam, alüminyum, içecek ve metal endüstrilerini içeren Cezayir sanayi sektörü bulunmaktadır. Otomotiv montajı ve elektronik cihazlar gibi alanları da kapsar, ancak bunlar da hafif sanayilerdir. Cezayir, gerçek ihtiyaçlarını karşılamak için ithalata bağımlıdır. Ham petrol sektörü dışındaki ihracatın toplam ihracattaki payı sadece % 4'tür. Ham petrol ürünleri temel ihracatı oluştururken, ham petrol sektörü dışındaki ürünler çok düşük bir oranda yer alır ve reel ihtiyaçlara yönelik sanayilerdir. Kamu sanayi sektörü, elektronik, elektrik, mekanik, plastik ve kauçuk gibi bazı endüstrilere dayanır. Özel sektör ise gıda sanayisi, tekstil ve hazır giyim gibi alanlara dayanır (Salama ve Welha, 2018: 144).

1980-1990 dönemi, gelişme faaliyetlerini finanse etmek için hidrokarbon sektörüne aşırı derecede bağımlılık ile karakterize edilmiştir. Bu durum, dış piyasalara mutlak bağımlılığa yol açmıştır. Ayrıca, bu dönemde endüstriyel performansta zayıflık görülmüş ve sanayi sektörünün toplumsal ve tüketim ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde, sanayi

sektörü ile diğer sektörler arasında ilişkilerde zayıflık oluşmuştur. Bu dönemde, kamu sanayi kuruluşları mali açıdan zayıflık ve üretkenlik artışını kontrol etme konusunda güçlüklerle karşılaşmış ve yeniden yapılandırılmıştır (Mekhedar, 2018: 118-119-120).

1980-1990 döneminde Cezayir'deki en önemli sanayi ürünleri şunlardır (Mekhedar, 2018: 120- 121):

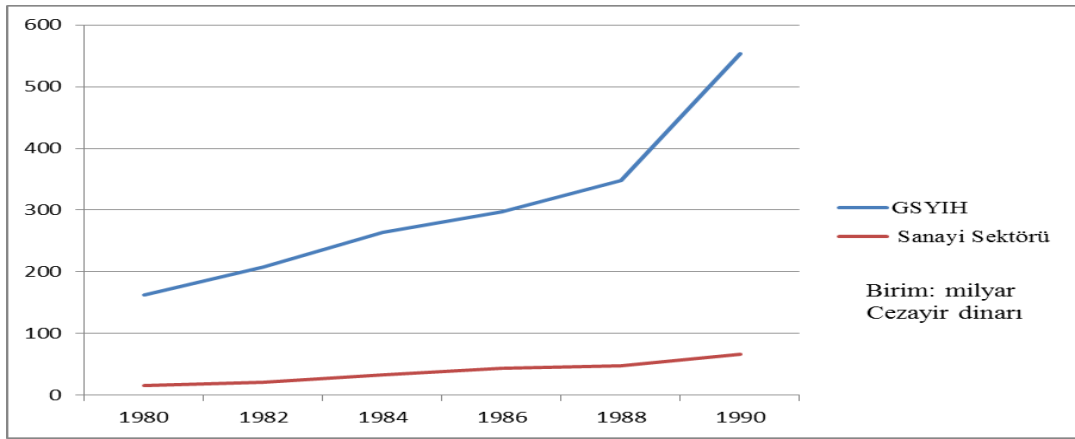
Yakıt Sanayii: Petrol ve doğalgaz endüstrisi, bu dönemde Cezayir'in önemli sektörlerinden biriydi.

Gübre ve Kimyasallar: Cezayir, bu dönemde bölgedeki en büyük gübre üreticilerinden biriydi ve çeşitli gübreler ve diğer kimyasal ürünler üretilmiştir.

Çelik ve Metal Endüstrisi: Cezayir'de çelik endüstrisi geliştirildi ve çelik üretimi ve metal şekillendirme fabrikaları kurulmuştur.

Tekstil ve Giyim Endüstrisi: Cezayir'de tekstil endüstrisi bu dönemde geliştirilmiş ve dokuma ürünleri ve giysiler üretilmiştir.

Sanayi Sektörünün 1980-1990 arası Cezayir ekonomisine katkısı Şekil 7'de sunulmuştur.

Şekil 7. Sanayi Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1980-1990)

Kaynak: Al-Diwan al-Watani lil-Ihsa'iyat Algerie (ONS) (2021).

Analizde kullanılan para birimi Cezayir Dinarı (DZD) olarak ifade edilmiştir. Sonuçlar şu şekildedir:

1980 yılında, GSYİH 162,507 milyar DZD olarak gerçekleşmiş ve sanayi sektörü 15,974 milyar DZD katkıda bulunmuştur. Geçen zaman içinde her iki değişken de artan bir trend göstermiştir. 1990 yılına gelindiğinde ise GSYİH

554,388 milyar DZD'ına yükselmiş ve sanayi sektörü 66,922 milyar DZD katkıda bulunmuştur.

Bu verilere dayanarak, söz konusu dönemde sanayi sektörünün önemli bir büyüme kaydettiğini ve GSYİH'ya katkısının arttığını söyleyebiliriz. Bu büyüme, Cezayir'deki ekonomik büyümeyi desteklemek ve sanayi kalkınmasını teşvik etmek açısından sanayi sektörünün önemini göstermektedir. Bu dönemde petrol ve gaz endüstrisi, gübre ve kimya endüstrisi, çelik ve metal endüstrisi, gıda ürünleri endüstrisi ve tekstil ve giyim endüstrisi gibi çeşitli sektörlerin geliştirilmesine odaklanılmıştır.

Ancak, bu dönemde Cezayir'deki sanayi sektörüyle ilgili bazı zorluklar da yaşanmıştır. Bu zorluklar arasında endüstriyel performansın zayıflığı ve toplumsal ve tüketim ihtiyaçlarını karşılayamama, dış pazarlara olan aşırı bağımlılık, sanayi sektörü ile diğer sektörler arasındaki zayıf işbirliği yer almaktadır.

1990-2000 döneminde Cezayir'de sanayi sektörü, ulusal ekonominin kötüleşmesi, ihracatın azalması ve ithalatın artması nedeniyle olumsuz gelişmeler yaşamıştır. Ödemeler dengesi de önemli ölçüde etkilenmiş ve 11,8 milyar DZD açık vermiştir. Sanayi kuruluşlarının üretim kapasitesi kullanım oranları da gerilemiştir (Mekhedar, 2018: 131).

Sanayi sektörünün ekonomik durumunu iyileştirmek için yetkililer, ulusal ve yabancı yatırımcılara sanayi sektörünü açmıştır. Devlet artık şirketlerde sermayenin %100'üne sahip değildir. Özel şirketlere sektörde önemine bağlı olarak %51 veya daha az hisse sahibi olma imkânı tanınmıştır. Ayrıca hükümet, doğrudan yabancı yatırımlara (DYY) öncelik vererek ve yabancı sermayeyi çekmek için yatırım iklimini iyileştirmeye çalışmıştır (Ministry of Industry-Algeria, 2023).

1990-2000 döneminde Cezayir, genel olarak sanayi sektöründe, özelde ise tekstil sektörü, deri sektörü, ayakkabı, ağaç ve kâğıt sektörü gibi imalat sektöründe büyük bir durgunluk ve gerileme yaşamıştır. Bu düşüşün nedenleri, işletmelerin üretim ekipman ve makinelerini yenileyememeleri ve üretim için gerekli olan hammaddeleri temin edecek mali kaynakların bulunmayışıyla ilişkilendirilmiştir. 1990-2000 döneminde genel olarak Cezayir ekonomisi ve özel

olarak da sanayi sektörü zarar görmüştür. Bunun nedeni bir yanda kötü performans, diğer yanda kötü ekonomi yönetimidir. Bağımsızlıktan bu yana sanayi stratejilerinin uygulanmasında yaşanan istikrarsızlık ile o dönemde ülkede yaşanan siyasi koşullar ve güvenlik sorunları bu olumsuz performansta etkili olmuştur (Mekhedar, 2018:138-139).

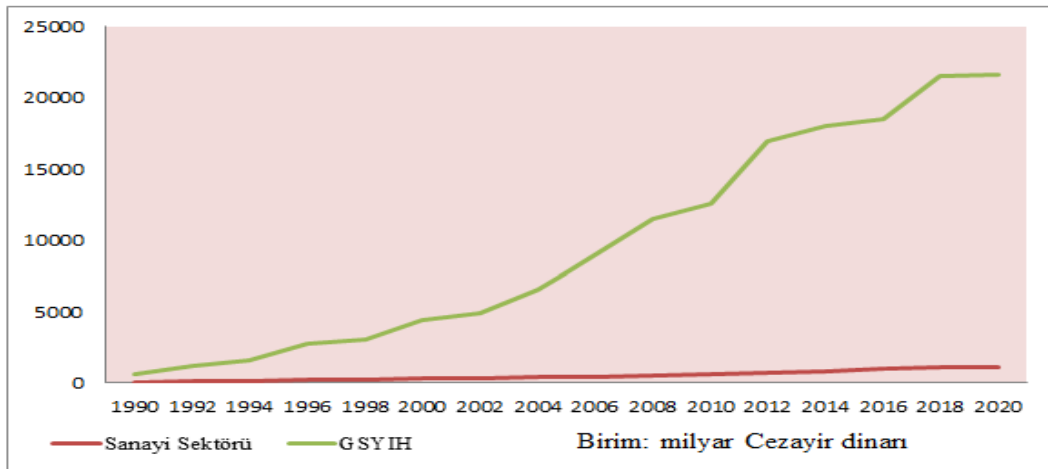
2000-2020 döneminde ise Cezayir'deki ekonomik durumun iyileşmesiyle birlikte sanayi sektöründe bir iyileşme görülmüştür. Petrol fiyatlarındaki artış, gelirlerin ve ödemeler dengesinin düzelmesine yol açmıştır. Sanayi sektörü yabancı yatırımlara açılmış ve yüksek teknoloji sanayilerinde işbirliği genişletilmiştir (Mekhedar, 2018:146).

1990-2020 döneminde Cezayir'de üretilen başlıca sanayi kolları:

Petrol ve gaz sanayisi. Cezayir Afrika'nın en büyük petrol ve gaz üreticilerinden biri olarak kabul edilir.

Otomotiv sanayisi, Cezayir'de otomobil montaj sanayisi geliştirilmiş ve uluslararası şirketlerle işbirliği yapılarak otomobil montaj ve üretim fabrikaları kurulmuştur. Çelik ve metal sanayi, gübre sanayisi, tahıl, süt ürünleri, hurma, zeytinyağı gibi gıda sanayisi, elektronik ve iletişim sanayisi, elektronik ürünler, mobil telefonlar ve iletişim bileşenleri üretimi, tekstil ve giyim sanayisi, ilaç ve sağlık ürünleri sanayisi, inşaat ve inşaat malzemeleri sanayisi olarak sayılabilir (Salama ve Welha, 2018:144).

Sanayi Sektörünün 1990-2020 arası Cezayir ekonomisine katkısı Şekil 8'de sunulmuştur.

Şekil 8. Sanayi Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1990-2020).

Kaynak: l'Office National des Statistiques (ONS). (2016).

1990 yılında, GSYİH 554,388 milyar DZD olarak gerçekleşmiş ve sanayi sektörü 66,921 milyar DZD katkıda bulunmuştur. 2020 yılında ise GSYİH 18.383,805 milyar DZD'ına yükselmiş ve sanayi sektörü 1.153,521 milyar DZD'ı katkıda bulunmuştur.

Bu verilere göre, 1990-2020 döneminde Cezayir sanayi sektörünün, GSYİH içindeki katkısı azalmıştır. 1990 yılında, GSYİH'nin %11,9'unu sanayi sektörü oluştururken, 2020 yılında bu oran %5,62'ye düşmüştür. Bu, sanayi sektörünün GSYİH'ya olan katkısının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir.

Günümüzde Cezayir'in sanayi sektörü hâlâ büyük zorluklarla karşı karşıyadır. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için ekonomik reformların güçlendirilmesi, yatırımların teşvik edilmesi ve kurumların rekabet gücünün artırılması önemlidir. Bunun yanında sanayilerin çeşitlendirilmesi ve yüksek teknoloji sanayilerine entegrasyonun artırılması, ekonomik bağımsızlık ve ihracat çeşitliliği sağlamak da sorunların çözümü için önemli politikalaradır.

c. Hizmetler Sektörü

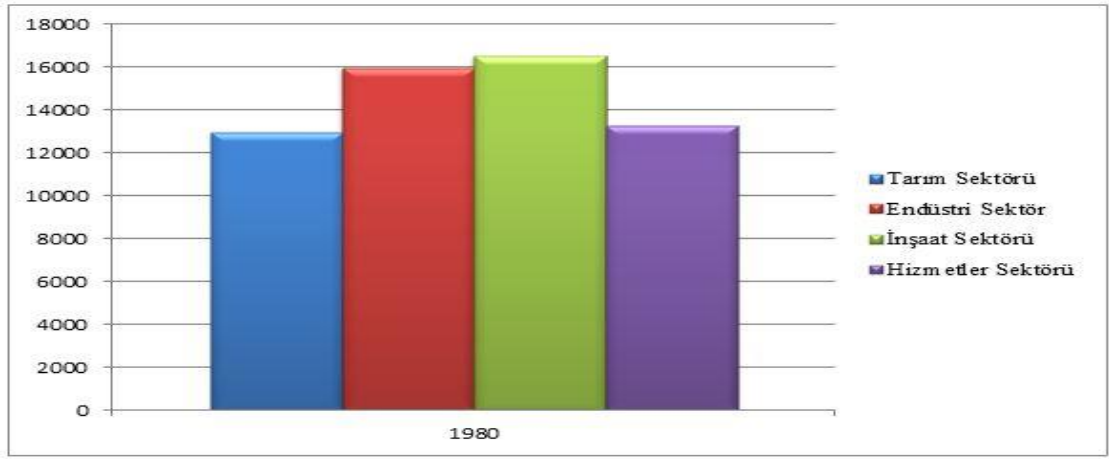
Son on yılda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki büyük gelişme ve farklı ülke ekonomileri düzeyinde sunulan hizmetlerin çeşitliliği sonucunda küresel ekonomi hizmetler sektörü alanında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Hizmet sektörü, katma değer yaratma ve ekonomik büyümeye katkı sağlama özelliği sayesinde uluslararası düzeyde en çok büyüyen sektörlerin başında gelmektedir.

Cezayir, bağımsızlığından bu yana kalkınma planlarını düzenli olarak yenilemesine ve hizmetler sektörünü geliştirme çabalarına rağmen, hizmet sektörüne yabancı yatırım oranı düşük kalmıştır (Ghaouas, 2021:247).

Cezayir'de hizmet sektörü, enerji sektöründen sonra milli gelirdeki katkısıyla ilk sırada yer almaktadır. Bu sektör, enerji sektörünün sürdürülebilir bir alternatifi olmuştur. Ancak, ekonomiye olan katkı oranları Cezayir'in en yüksek kalkınma aşamalarına ulaşmasına yardımcı olacak kadar yeterli ve uygun değildir. Hizmet sektörünün ekonomiye katkısı, Cezayir'i GÜ seviyesine taşımaya yetmemektedir. Sektör günümüzde, küresel rekabete uygun olmayan bir sektördür. Gelişmiş yabancı ülkelerin sahip olduğu maddi kaynaklar, teknoloji ve ileri tekniklerin Cezayir'de bulunmaması, Cezayir'i bu tür rekabete katılmaktan

uzaklaştırmaktadır (Khiri, 2020: 178). Zayıf hizmet sektörü ihracat performansının, Cezayir'in enerji sektörüne olan bağımlılığından kurtulmasına yardımcı olması pek olası değildir. Çünkü bu zayıflık yüksek hizmet sektörü gelirlerine izin vermeyecek ve hizmet sektörü enerji endüstrisinin yerini alamayacaktır. Bu zayıflık genel olarak hizmet sektörünü ve özellikle finansal hizmetler, bankacılık, medya, ulaşım, sigorta, eğitim ve sağlık gibi hizmet sektörlerini etkilemektedir (Ghaouas, 2021: 246).

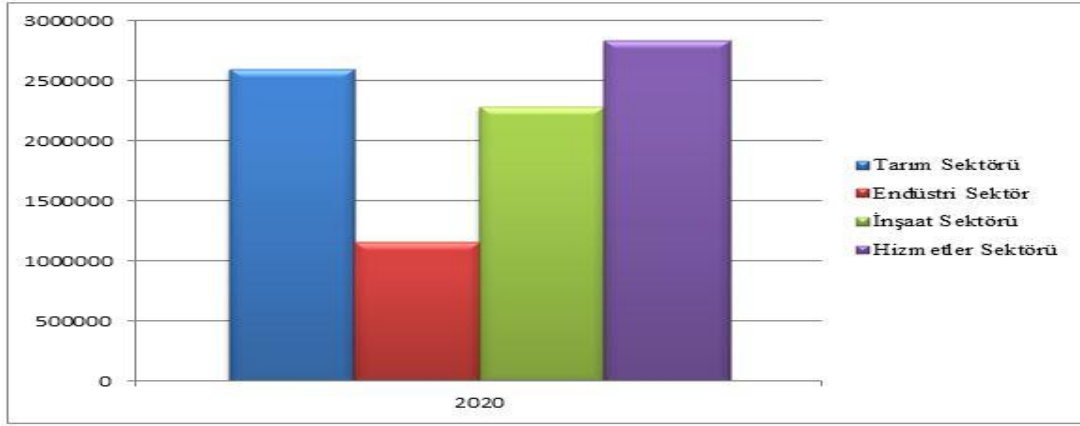
Hizmet sektörünün GSYİH'ya katkısı Şekil 9 ve 10'da sunulmuştur.

Şekil 9. Hidrokarbon Dışı Sektörlerin 1980 Döneminde GSYİH'ya Katkısı (Birim: Milyon DZD)

Kaynak: l'Office National des Statistiques (ONS) (2016), Al-Diwan al-Watani lil-Ihsa'iyat Algerie (ONS) (2021).

Şekil 9'da görüldüğü üzere, 1980 yılında, hizmet sektörünün katkısı diğer sektörlerle göre zayıf ve sınırlı kalmıştır (inşaat sektörü, sanayi sektörü). 13.265 milyon DZD olarak gerçekleşen sektöre devlet hizmetleri sektörünün katkısı 7.147 milyon DZD iken, özel hizmetler sektörünün katkısı 6.129 milyon DZD olarak gerçekleşmiştir. 80'li yıllarda devlet, özel sektöre yönelik en büyük yatırımcı ve kontrol sahibi olmuştur. O dönemde Cezayir'in sömürgecilik sonrası etkilerden kurtulamaması nedeniyle hizmet sektörü sınırlı olsa da, finansal, ticari, eğitim, sağlık, ulaşım ve turizm gibi çeşitli hizmetleri topluma sunmada önemli bir rol oynamıştır. Ancak yıllar geçtikçe Cezayir'deki hizmet sektörü ekonomide giderek daha önemli hale gelmiştir. Ülke önemli ekonomik ve sosyal değişimler geçirmiştir. Son yıllarda ekonomik gelişmeyi sağlamak için uygulanan politikalar güncellenmiş ve 80'li yılların sonunda yapısal reformlar gerçekleştirilmiştir.

Şekil 10. Hidrokarbon Dışı Sektörlerin 2020 Döneminde GSYİH'ya Katkısı (Birim: Milyon DZD)

Kaynak: l'Office National des Statistiques (ONS). (2016), Al-Diwan al-Watani lil-Ihsa'iyat Algerie (ONS). (2021).

Şekil 10'da görüldüğü üzere, 2020 yılında, Cezayir'deki hizmet sektörü, 1980 yılına göre büyük artış kaydetmiştir. 2020 yılında hizmet sektörünün GSYİH'ya katkısının değeri 2.835.730 milyon DZD olarak gerçekleşmiştir. Devlet hizmetleri sektörünün katkısı 465.780 milyon DZD iken, özel hizmetler sektörünün katkısı 2.369.950 milyon DZD olarak gerçekleşmiştir. Görüleceği üzere özel sektörün katkısı devlet sektörünün katkısından oldukça fazladır.

COVID-19 pandemisinin etkileri nedeniyle Cezayir'de de hizmet sektörü olumsuz yönde etkilenmiştir. Turizm, ulaşım, perakende ve eğlence gibi sektörlerde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Devlet, virüsün yayılmasını önlemek için kapatma ve kısıtlama önlemleri uyguladığından işletmeler ve gelirler olumsuz etkilenmiştir. Ancak salgından kurtulmanın ardından hükümet, sektörü desteklemek ve canlandırmak için önlemler almış ve hizmet sektörü sağlık durumunun iyileşmesi ve ekonomik faaliyetlerin yeniden başlamasıyla kademeli olarak toparlanmıştır. Hizmet sektörünün gelirlere olan katkısı, salgın öncesi dönemdeki seviyelere geri dönmüştür (IDA-IBRD, 2023).

Turizm, mal ve hizmetlerin bir kombinasyonu olarak kabul edilmekle birlikte, turizm faaliyetleri hizmet sektörü kategorisine dahil edilir (Belalta ve Kouach, 2005:148). Doğal güzellikleri olan, denize kıyısı bulunan ve çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış ülkelerde turizm sektörünün hizmet sektörüne ve

dolayısıyla GSYİH'ya büyük katkısı bulunmaktadır. Bu kapsamda Cezayir'de turizmin ekonomiye olan katkısının incelenmesinin gerektiği değerlendirilmiştir.

Cezayir, doğal güzellikleri, kültürel, tarihi ve coğrafi özellikleri olan turistik bölgelere sahip olan ülkelerden biridir. Ancak maalesef turizm sektörünü geliştirme konusundaki potansiyelini ve avantajlarını kullanmamıştır. Cezayir'deki turizmin GSYİH'ya katkısı, değer yaratma kapasitesi, istihdam ve gelir oranları ile karşılaştırıldığında, turizm sektörünün bugün Cezayir'de döviz cinsinden elde ettiği gelirlerin, kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için beklenen seviyeden uzak olduğu görülmektedir (Khiri, 2020:198).

Cezayir iklim çeşitliliğine, geniş coğrafi alana ve tarihi eserlere sahip bir ülkedir . Bu nedenle turistler için de mükemmel bir destinasyondur. Ancak turizm sektörü neredeyse ölü durumda olup Cezayir'deki turizm sektörüne "uyuyan dev" denilmektedir. Cezayir hükümeti, bu sektörü canlandırmayı ve yeniden canlandırmayı hedeflemektedir. Çünkü turizm sektörü petrol sektörü için en güçlü alternatif olarak kabul edilmektedir.

Çizelge 2. Turizm Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1977-2020)

Yıllar	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Turizm Sektörü	1.19%	1.20%	1.23%	1.14%	1.04%	1.04%	1.05%	1%	1.18%	1.32%	1.44%
Yıllar	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Turizm Sektörü	1.23%	1.33%	1.38%	1.21%	1.33%	1.38%	1.40%	1.34%	1.24%	1.30%	1.37%
Yıllar	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Turizm Sektörü	1.30%	1,09%	1.17%	1.18%	1.11%	1.01%	0.92%	0.67%	0.87%	0.82%	1%
Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Turizm Sektörü	0.91%	0.92%	0.93%	1.02%	1.09%	1.27%	1.37%	1.44%	1.43%	1.48%	1.05%

Kaynak: l'Office National des Statistiques (ONS). (2016), Al-Diwan al-Watani lil-Ihsa'iyat Algerie (ONS). (2021).

Çizelge 2, 1970'lerin sonundan 2020'ye kadar turizm sektörünün GSYİH'ya katkı oranlarının %1.50'nin altında olduğunu göstermektedir. Bu oranlar, turizm sektörüne önem veren ülkelerin başarıları göz önünde bulundurulduğunda oldukça düşüktür. Cezayir, turizm gelirlerinde yüksek seviyelere ulaşmasına izin veren avantajlara sahip olmasına rağmen, turizm sektörü neredeyse ihmal

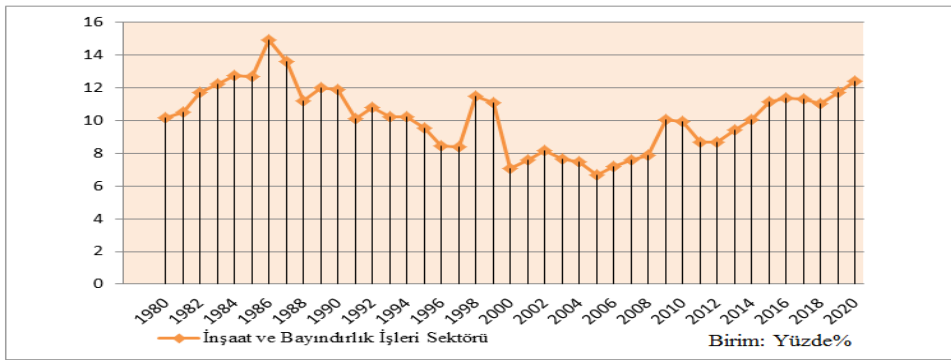
edilmiştir. Bu, Cezayir'in kalkınma planlarının turizm sektörü üzerinde olumlu bir etkisi olmadığını göstermektedir.

d. İnşaat ve Bayındırlık Sektörü

Genel olarak inşaat ve bayındırlık sektörü, güçlü ekonomik büyüme sağlayan, iş fırsatları yaratan ve aynı zamanda diğer çok sayıda sektörü de olumlu olarak etkileyen sektör olarak kabul edilmektedir. İnşaat ve bayındırlık sektörü bu nedenle Cezayir'de ve tüm dünyada yatırımların gelişimi için temel sektördür. Bu nedenle Cezayir, ekonomik kalkınmayı sağlamak ve Cezayir'i küresel pazarda rekabetçi kılmak için bu sektörü geliştirmek ve önemli yatırım projeleri oluşturmak için çalışmaya devam etmektedir. Sektör aynı zamanda, yabancı yatırımcıları da çeken bir sektördür (Cherakrak, 2014:16).

Cezayir'de kalkınma politikalarının inşaat ve bayındırlık sektörü üzerindeki etkisi zayıftır. Bu sektörün kaydettiği büyüme oranları, gereken büyüme hızını sağlamak için yeterli kabul edilmemektedir. Ancak inşaat sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi küçük olsa da, iş fırsatları yaratma ve işsizlik oranlarını düşürmeye büyük bir katkı sağlamaktadır.

Cezayir'de inşaat ve bayındırlık sektörünün GSYİH'ya katkısı Şekil 11'de sunulmuştur.

Şekil 11. İnşaat ve Bayındırlık İşleri Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1980-2020)

Kaynak: l'Office National des Statistiques (ONS). (2016), Al-Diwan al-Watani lil-Ihsa'iyat Algerie (ONS). (2021).

Şekil 11'de görüldüğü üzere, Cezayir'de 1980-2020 döneminde inşaat sektörünün GSYİH'ya katkısı ortalama olarak %9,6'dır. Bu oran, inşaat sektörüne yönlendirilen finansal politikalar ve büyük yatırımlarla kıyaslandığında oldukça düşük bir orandır. Sektörün GSYİH'ya olan katkısı, en düşük oran olan %6.68'lik

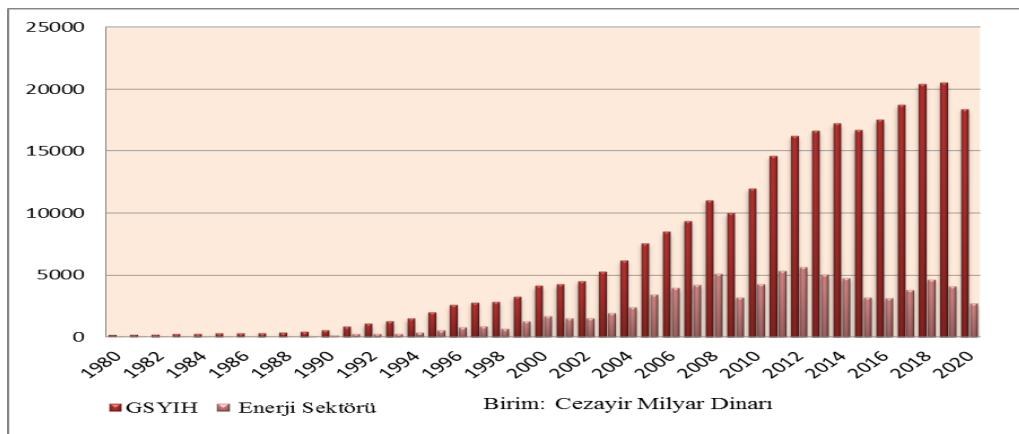
bir oranla 2005 yılında, en yüksek oran olan %14.94'lük bir oranla 1986 yılında görülmüştür. Bu sektöre yönlendirilen büyük yatırımlar, kalkınma programlarında ve planlarında belirtilen ve konut projelerine ve altyapı tesislerine odaklanmıştır.

e. Enerji ve Akaryakıt Sektörü

Cezayir'in ilk petrol kuyusu 1956'da Cezayir'in çöl kasabası Hassi Messoud'da keşfedilmiştir. Hidrokarbonlar, toplam ihracatın %95'inden fazlasını oluşturan, ülkenin en önemli enerji kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Hidrokarbon vergi gelirleri, ekonomik kalkınma projelerinin finansmanında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, hidrokarbonlar sadece GSYİH'ya önemli katkı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda ulusal bütçe için önemli mali gelir kaynaklarından biridir. Hidrokarbonlar aynı zamanda önemli bir resmi döviz rezervi kaynağıdır (Harekati ve Al-Wakil, 2018:421).

Cezayir, sürdürülemez sektörlere bağımlı ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Cezayir ekonomisi, ülkenin GSYİH'sının yaklaşık % 60'ını oluşturan hidrokarbon gelirlerine büyük ölçüde bağımlıdır. Ayrıca, petrol ihracatı toplam ihracatın %96'sından fazlasını oluşturmaktadır. Cezayir'in genel gelirinin %50'den fazlası petrol vergilerinden gelmektedir. Dolayısıyla petrol fiyatlarındaki değişimler Cezayir ekonomisini doğrudan etkilemektedir (Djahnin, 2021:02).

Enerji ve akaryakıt sektörünün Cezayir ekonomisine katkısı Şekil 12'de sunulmuştur.

Şekil 12. Enerji ve Akaryakıt Sektörünün GSYİH'ya Katkısı (1980-2020)

Kaynak: Al-Diwan al-Watani li-l-Ihsa'iyat al-Jaza'ir (NOS). (2011), l'Office National des Statistiques (NOS). (2016), Al-Diwan al-Watani lil-Ihsa'iyat Algerie (NOS). (2021), Al-Diwan al-Watani lil-Ihsa'iyat al-Jaza'ir (NOS). (2022).

Şekil 12’de görüleceği üzere incelenen dönem boyunca Cezayir’in GSYİH’sının önemli ölçüde arttığı göze çarpmaktadır. GSYİH, 1980 yılında yaklaşık 162 milyar DZD seviyesinden başlayarak 2019 yılında 20.501 milyar DZD seviyesine çıkmış ve 2020 yılında 18.383 milyar DZD seviyesine düşmüştür. Enerji ve akaryakıt sektörü incelenen dönemde özellikle 1990’lardan sonra GSYİH üzerine katkı sağlamaya başlamıştır. Enerji sektörünün katkısı, 1980 yılında yaklaşık 54 milyar DZD seviyesinden başlayarak 2019 yılında yaklaşık 4.082 milyar DZD ile en yüksek seviyesine çıkmış ve 2020 yılında yaklaşık 2.688 milyar DZD seviyesine düşmüştür. Enerji sektörünün katkısı, enerji sektörüne yönelik yatırımların artması nedeniyle 2000’li yıllardan sonra önceki yıllara göre daha belirgin bir artış kaydetmiştir.

GSYİH’nın önemli ölçüde artmasına rağmen, enerji ve akaryakıt sektörünün katkısının dalgalı bir trend izlediği görülmektedir. Bu durum gerek Dünya piyasalarında meydana gelen ekonomik ve finansal krizlere bağlı talep azalması ve fiyat düşüşleri gerekse iç ekonomik ve siyasi gelişmelerdeki değişim ve dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Cezayir’in sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmek için ekonomisini çeşitlendirme ve enerji sektörü dışında diğer sektörlerle de yatırım yapma yönündeki kalkınma politikaları büyük önem arz etmektedir. Çünkü petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşler Cezayir’in ekonomik büyümesini doğrudan olumsuz etkilemektedir.

Bu durumu açıkça gösteren kanıt, enerji sektörünün GSYİH olan katkısının 2012 yılından sonra düşmesidir. 2014 yılında GSYİH 17.228 milyar DZD seviyesindeyken, 2015 yılında 16.712 milyar DZD seviyesine düşmüştür. Bu durum, 2014 yılında yaşanan petrol krizine bağlıdır. Bu durum bütçe açığı, ödemeler dengesindeki düşüş ve rezervlerin azalması gibi sonuçlara yol açmıştır (Harekati ve Al-Wakil, 2018:439).

Bu yüzden Cezayir ekonomisinde istikrarı sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için enerji sektörü dışında diğer sektörleri çeşitlendirmek ve geliştirmek önemlidir. Bu politikalar aynı zamanda altyapı yatırımlarını, tarım ve sanayi sektörlerini güçlendirmeyi, hizmet sektörünü geliştirmeyi ve girişimcilik ve inovasyonu desteklemeyi içerebilmektedir.

Cezayir ekonomisi hala enerji sektörü tarafından kontrol edilmekte olup, bu sektör GSYİH'nın %19'unu, ihracat gelirlerinin %93'ünü ve bütçe gelirlerinin %38'ini oluşturmaktadır (2016 ve 2021 dönemi). COVID-19 pandemisi, büyüme sürecini etkileyen bir durgunluğa neden olsa da, pandemiden sonra hidrokarbon fiyatlarının dünya çapında toparlanma ve Ukrayna savaşı sonucunda yükselmesi, Cezayir'in ihracat gelirlerinde büyük bir artış ve bütçe gelirlerinde artışa neden olmuştur (IDA- IBRD, 2022).

2. İstihdam ve İşsizlik

Cezayir ekonomisi, bağımsızlığının ardından günümüze kadar süregelen kronik işsizlik kriziyle mücadele etmektedir. 2017 yılından bu yana Cezayir'deki işsizlik oranı sürekli bir artış göstermiş ve 2019 yılında %12,3'e ulaşmıştır. Bu oran, 2019 yılında %4,9 olan küresel işsizlik ortalamasıyla karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. Cezayir'deki bu karmaşık olguyla başa çıkmak için ekonominin çeşitlendirilmesi ve enerji sektörüne olan bağımlılığın azaltılması en önemli yol olarak görülmektedir. Bununla birlikte, petrol sektörünün ötesinde diğer sektörlerle teşvik sağlanması ve işsizlik sorununa karşı güçlü politikaların uygulanması, bu durumu hafifletmek için önemli adımlardır (Ayad ve Buhidhar, 2022:74).

Cezayir'deki işsizlik sorunu, 1985 yılında petrol krizi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu krizde petrol varil fiyatı yaklaşık 10 dolar seviyesine düşmüştür. Cezayir ekonomisi büyük ölçüde enerji kaynaklarına bağımlı olduğundan, o dönemde hükümet krizle mücadele etmek için tasarruf önlemleri almıştır. Bu önlemlerin başında birçok projenin iptal edilmesi veya ertelenmesi gelmektedir. Bu durum, iş talebinin artması ve iş pozisyonlarının azalması nedeniyle işsizlik sorununu artırmıştır (Ziyada, 2018:130).

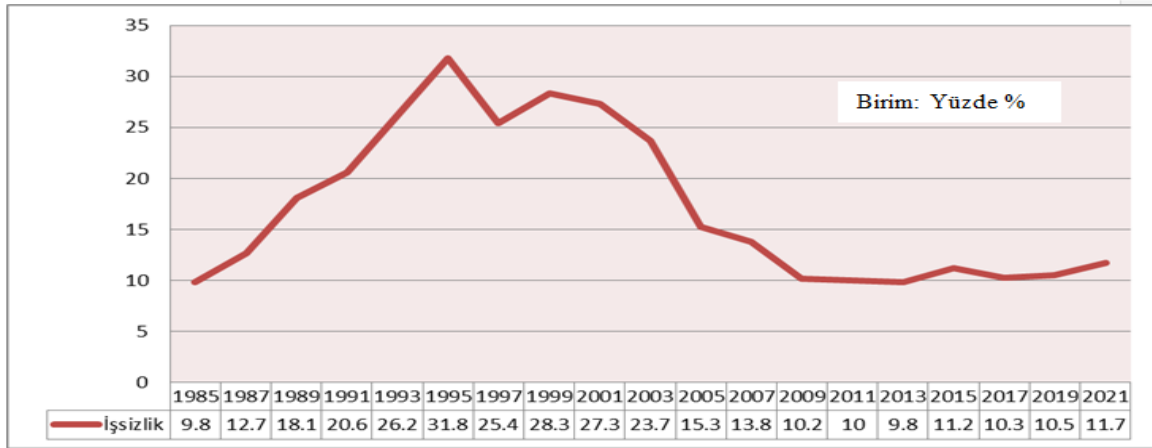
Cezayir, o dönemde sıkı mali önlemler almıştır. Mali sıkıntı yaşayan kuruluşlara çalışanları gönüllü veya zorunlu erken emekliye sevk edilebilme imkânı sağlanmıştır. Ancak bu durum işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur. İşsizlik oranı, 1985 yılında %9,8'den 1987 yılında %12,7'ye ve 1989 yılında %18,1'e yükselmiş, ardından 1991 yılında %20'nin üzerine çıkmıştır (Rouwabah, 2012:248).

İşgücü piyasasına girmek isteyen büyük bir işgücü talebi göz önünde bulundurulduğunda, 1999 yılında "Ulusal Ekonomik ve Sosyal Konsey'in İşsizlikle Mücadele Ulusal Programı"na göre yılda yaklaşık 250 bin iş talebi olduğu ve ayrıca işten çıkarılan işçilerin sayısının da yüksek olduğu dikkate alındığında işsizlik oranı yaklaşık %30'a yükselmiştir (Ziyada, 2018:130).

Zorlu durumun etkisiyle Cezayir, işsizlik krizini hafifletmek için çeşitli yollarla girişimlerde bulunmuştur. Bunlar arasında, devletin önemli mali kaynaklar (7 milyar dolar) ayırdığı 2001-2004 Ekonomik Canlandırma Programı yer almaktadır. Bu program alt yapı ve farklı ekonomik sektörler için uygulamış ve işsizlik sorunu üzerinde olumlu etkileri olmuştur. İşsizlik oranı, programın başlangıcı olan 2001 yılında %27.3'ten 2004 yılında %17.7'ye düşürülmüştür (Cezayir Çalışma, İstihdam ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (MLESS) of Algeria, 2022).

2010-2020 döneminde ise, Cezayir'in ekonomik canlandırma ve işsizlikle mücadele politikalarını uygulamasına rağmen işsizlik oranları bu dönemde artmıştır. İşsizlik oranı 2010 yılında %9.96 iken, 2020 yılında %13'e yükselmiştir (Adala ve Ziani, 2022:172).

Cezayir'deki işsizlik oranının gelişim trendi Şekil 13'te sunulmuştur.

Şekil 13. Cezayir'de İşsizlik Oranları (1985-2021)

Kaynak: (Rouwabah, 2012), IDA- IBRD. (2023), <https://data.albankaldawli.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 05. 02. 2023).

Şekil 13'te görüldüğü üzere, işsizlik oranı 1985'ten sonra istikrarlı bir şekilde artarak 1995'te %31,8'e ulaşmıştır. İşsizlikteki bu artış, Cezayir'in o dönemde uyguladığı kemer sıkma politikalarından kaynaklanmaktadır. 1995 yılından sonra işsizlik oranı kademeli olarak, 2000 yılından sonra ise önemli ölçüde düşmeye başlamıştır. 2000 yılında %28,9'luk bir işsizlik oranı yaşanmıştır. Ardından ekonomik toparlanma ve işsizlik önlemleri uygulanmıştır. Kalkınma planlarının uygulanması ile birlikte işsizlik oranı 2013 yılında %9,8 ile en düşük seviyesine ulaşmıştır. Artan petrol fiyatlarının etkisiyle Cezayir pazarında yaşanan toparlanma da işsizlik oranındaki düşüşte etkili olmuş. Artan petrol gelirleri, işsizliğin azaltılmasına yönelik yeni yatırım projelerinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Ancak işsizlik oranı 2013'ten itibaren yeniden yükselmeye başlayarak 2021'de %11,7'ye ulaşmıştır. Ancak 1980'ler ve 1990'lardaki oranlarla kıyaslandığında bu artış önemli bir ekonomik sorun olarak algılanmamaktadır.

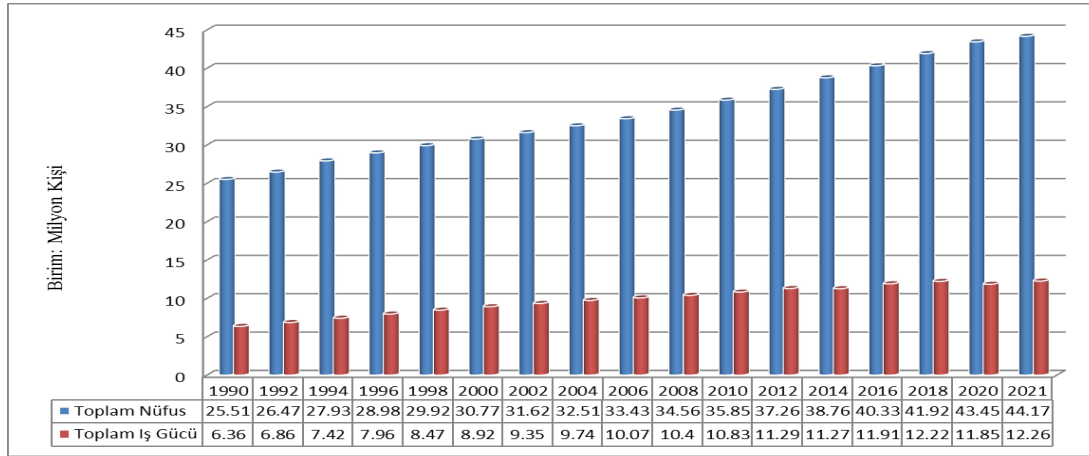
1999 yılından 2023 yılına kadar Cezayir, işsizlik sorununa büyük önem vermiş ve onu çözülmesi gereken ekonomik öncelik olarak görmüştür. Bu, hükümetin benimsediği ulusal istihdam stratejisi ve Cezayir'in gerçekleştirdiği ekonomik reformlar sonucunda benimsenen istihdam politikaları ve programlarıyla açıkça ortaya çıkmaktadır (Hourı, 2011:03).

Cezayir'in istihdam reformlarının en önemli hedefleri şunlardır: (Ben Amar ve Moussawi, 2019: 188), (Musette, 2014: 14)

- Uzun vadede piyasada yer alacak uzmanlıklar doğrultusunda ulusal iş gücünü nitelikli hale getirmek için eğitim ve öğretim seviyelerini yükseltmeye çalışmak.
- Girişimcilik ruhunu ve kültürünü geliştirmek ve yeni iş pozisyonları yaratan yatırımları desteklemek.
- Sektörler arasında koordinasyon yapılarının kurulmasının yanı sıra, işgücü piyasasının kolları arasındaki bağlantı zincirlerinin iyileştirilmesi ve desteklenmesi.
- İzleme ve değerlendirme mekanizmalarının modernizasyonu.
- Cumhurbaşkanlığı projesinin 2 milyon istihdam programına ulaşmak için belirlediği hedefi sürdürmek.

- Ekonomik yaklaşım içinde işsizlikle mücadele etmek ve oranlarını düşürmek.
- Özellikle gençler için istihdamın teşvik edilmesine devam etmek.
- İş pozisyonlarında kalıcılık oranlarının iyileştirilmesi (kalıcı iş pozisyonları).

Cezayir'de işgücü piyasasının 1980-2021 dönemindeki gelişimi Şekil 14'te sunulmuştur:

Şekil 14. Cezayir'de İşgücü Piyasasının Gelişimi(1990-2021)

Kaynak:IDA- IBRD. (2023)

Verilerin yalnızca 1990 yılından sonra mevcut olması ve 1990 yılından önce bulunmaması nedeniyle şeklin verileri 1990-2021 dönemiyle sınırlı kalmıştır. Cezayir'de 1980'de 15 yaş üstü vatandaşların istihdam oranı %16,9 olarak ölçülmüştür (IDA- IBRD, 2023).

Şekil 14'de görüldüğü üzere, 1990'dan 2021'e kadar olan dönemde toplam nüfus sürekli olarak artmaktadır. Aynı dönemde, toplam işgücü de artış göstermiştir, ancak bu artış toplam nüfus artış hızından daha yavaş olmuştur. Bu durum, işgücüne katılım oranının zaman içinde değiştiğini ve işsizlik oranlarının etkilendiğini göstermektedir.

3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

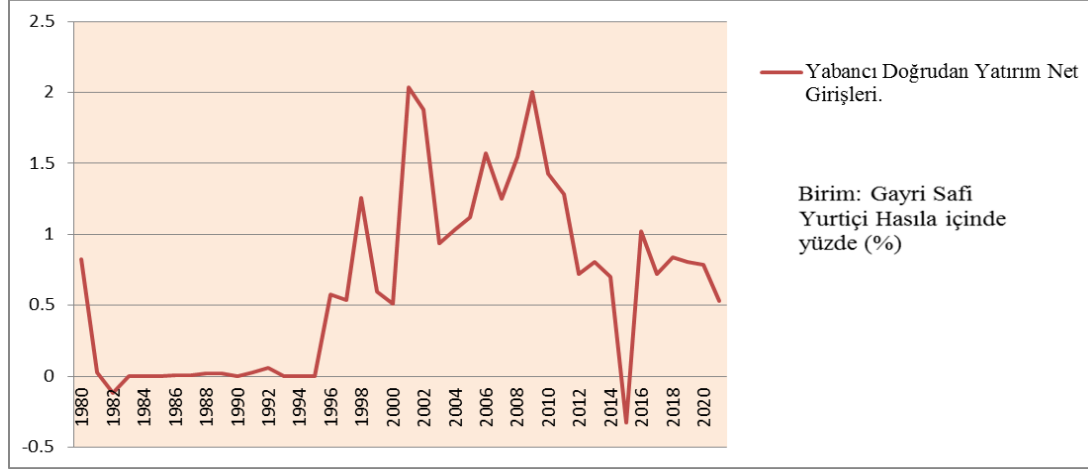
Doğrudan yabancı yatırım (DYY), dünya ülkeleri arasında güçlü bir bağlantı ağı oluşturan önemli bir faktördür. Bu yatırımlar, ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesine ve ticaretin artmasına katkı sağlar. Ayrıca,

yabancı yatırımcılar yerel pazarlara girmek ve yerel kaynaklardan yararlanmak için yerel işletmelerle ortaklıklar kurabilirler. Bu ortaklıklar, teknoloji transferi, bilgi paylaşımı ve yeniliklerin yayılmasını teşvik eder. Dolayısıyla, DYY, dünya ekonomileri arasında güçlü bir bağlantı ve işbirliği ağı oluşturarak sürdürülebilir kalkınmayı destekler. Yurt dışından proje alan birçok ülkede istihdam sağlanmasına katkısının yanı sıra, küresel sermayenin etkinliğinin artırılmasına ve uzmanlığın geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. DYY'ler ekonomik büyümeyi artırmada önemli bir role sahiptir.

Bu nedenle, ülkeler arasında DYY'leri çekme konusunda rekabet artmıştır. Bu, yabancı yatırımların önündeki engelleri kaldırmak ve yabancı yatırımları teşvik etmek için teşvikler ve güvencelerle desteklenen politikaların uygulanmasını gerektirir. Bu politikalar, yabancı yatırımların ülkeye gelmesini kolaylaştırır ve yerel pazarlara girmelerini sağlar. Cezayir, DYY'leri çekmeye ve bunlardan faydalanmaya çalışan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu amaçla, yabancı yatırımcılar için çeşitli teşvikler ve ayrıcalıklar sağlanarak yatırım ortamının iyileştirilmesi ve daha fazla yabancı yatırımın çekilmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte, Cezayir'deki DYY'leri çeken faktörlere rağmen, bir dizi engel ve zorluk yabancı yatırımların önünde durmakta ve yatırım ikliminin cazibesini azaltmaktadır (Bounakab ve Zouaouid, 2018:105).

Son yıllarda Cezayir'de yaşanan ekonomik problemler, DYY'ler üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Bununla birlikte Cezayir, ekonomik durumunu düzeltmeye ve yabancı yatırımcıları çekmek için yoğun çaba harcamaktadır. Ekonomik istikrar, yabancı yatırımları çekmek için temel bir faktör olarak kabul edilmektedir.

Cezayir'de DYY'lerin 1980-2021 dönemindeki gelişimi Şekil 15'te sunulmuştur:

Şekil 15. Cezayir'e Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1980-2021)

Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

Şekil 15'te görüldüğü üzere, 1980-1990 dönemi, DYY'lerin neredeyse tamamen eksik olduğu bir dönem olarak nitelendirilir ve bu on yıl boyunca 4.334 milyon dolarlık yatırım yapılmıştır. Ulusal yatırımlar ve karma şirketlerin kuruluşu ve işleyişiyle ilgili yasalar çıkarılmış olmasına rağmen, bu dönemde Cezayir'in yabancı yatırımları çekme çabaları ve girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun nedeni, Cezayir'in ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya olmasıdır. Bu dönemde dış borç krizi derinleşmiş, güvenlik durumu kötüleşmiş ve siyasi ve ekonomik istikrarsızlık yaşanmıştır. Bu faktörler yabancı yatırımların çekilmesini olumsuz etkilemiştir.

1990-2000 döneminde, DYY'lerin akışında önemli bir iyileşme yaşanmıştır ve bu on yıl boyunca toplamda 94.175 milyon dolarlık yatırım yapılmıştır. Yatırım büyümesi 1995 yılından itibaren başlamıştır. Bu dönemde Cezayir'in piyasa ekonomisine geçiş politikalarının sonucunda yabancı yatırımların akışında bir iyileşme görülmüştür. 1996 yılı başından itibaren yabancı yatırımların serbest bırakılmasını öngören yasalar çıkarılmıştır.

2001-2011 döneminde, DYY'lerin akışındaki artış yüksek oranlarda devam etmiştir. Bu on yıl boyunca Cezayir'e gelen toplam yabancı yatırımların tutarı 481.754 milyon dolar olmuştur ve yabancı yatırımların Cezayir'e akışının büyüme oranı %2 olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde Cezayir'in ekonomik canlandırma politikaları, kalkınma planları ve yabancı yatırımcılara sağlanan teşvikler ve ayrıcalıklar, yabancı yatırımların artışında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca Cezayir'in bu dönemde yaşadığı siyasi istikrar da yabancı yatırımları

olumlu etkilemiştir. Aynı zamanda Cezayir’de bu dönemde ekonomik istikrar yaşanmıştır.

2012-2021 döneminde, Cezayir'deki DYY’lerin seviyelerinde dalgalanmalar yaşanmıştır. 2015 yılında, Cezayir'den çekilen yatırımlar gelen yatırımlardan daha yüksek olduğu için negatif bir yatırım akışı yaşanmıştır ve yaklaşık 537.779 milyon dolarlık bir çıkış kaydedilmiştir. Ardından 2016 yılında %1 büyüme kaydedilerek yatırım akışı 1.636 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak son beş yıl boyunca yatırım akışı düşmüş ve 2021 yılında 869.176 milyon dolarlık bir değere gerilemiştir. Bunun nedeni, ülkedeki ekonomik ve siyasi değişimler arasında COVID-19 salgını etkisinin de yer almasıdır.

Şekil 15'e bakıldığında, DYY’lerin Cezayir’de 1996 yılından itibaren artmaya başladığı görülmektedir. DYY’ler 1996 yılında düşük bir seviyede başlamıştır. Ardından 2001 yılına kadar artarak zirveye ulaşmış ve o tarihten sonra da yüksek kalmaya devam etmiştir. Ancak 2015 yılında, petrol krizi ve hükümetin kemer sıkma politikaları nedeniyle yabancı projelerin büyüme seviyesi negatif olmuştur. Ancak 2016 yılında tekrar yükselmiş ama 2017'den 2021'e kadar tekrar azalmıştır. Bu nedenle, Cezayir'de yabancı yatırımcıların ülkeler ve kuruluşlar hakkında yayınlanan tüm çalışmalar ve istatistikler, genellikle 2002 ile 2017 arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Cezayir’de yapılan yabancı yatırım projelerinin kaynaklarına göre dağılımı Çizelge 3’te sunulmuştur:

Çizelge 3. Cezayir'deki Yabancı Yatırım Projelerinin Kaynağına Göre Dağılımı (2002-2017)

Bölge	Proje Sayısı	Tutar (Milyon DZD)	Istihdam
avrupa	472	1.148.208	78.415
AB	332	666.409	44.646
Asya	114	169.732	11.761
Amerika	18	68.813	3.737
Arap Ülkeleri	262	1.057.257	30.199
Afrika	6	39.686	609
Avustralya	1	2.974	264
Çok Uluslu	28	33.160	4.335
Toplam	822	2.519.831	133.583

Kaynak: T.C. Cezayir Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2022)

Çizelge 3’te görüleceği üzere, Avrupa ülkelerinin yaptığı projelerin toplam proje sayısının yarısından fazla olduğu dikkat çekmektedir. Cezayir’e yatırım

yapan en önemli Avrupa ülkeleri arasında Türkiye, Fransa, İspanya ve Almanya yer almaktadır. Bu yatırımlar özellikle sanayi ve turizm sektöründe yer almaktadır. Bu projelerin değeri 1.148.208 DZD olmuş ve yaklaşık 78.415 kişilik istihdam yaratılmıştır. Bu, Avrupa ülkelerinin yabancı projeler tarafından sağlanan toplam iş sayısının yarısından fazlasını sağladığı anlamına gelmektedir. Ardından Mısır, Katar, Kuveyt, BAE, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi yatırım yapan Arap ülkeleri gelmektedir. Arap ülkeleri tahmini olarak 262 proje kaydetmiş, projelerin değeri 1.057.257 DZD olmuş ve yaklaşık 30.199 iş pozisyonu sağlamıştır. Cezayir'deki yabancı yatırımlarda Arap ülkelerini takiben Asya ülkeleri yer almaktadır. Bu Asya ülkeleri arasında Çin, Japonya, Endonezya, Malezya ve Güney Kore bulunmaktadır ve bu ülkelerin yatırım projelerinin sayısı 114 olarak tahmin edilmektedir. Kalan projeler ise çok uluslu şirketler arasında dağılmış olup, bu şirketlerin projelerinin sayısı 28'dir. Ardından ABD gelmekte olup projelerinin sayısı 18'dir. Afrika, bu ülkeler arasında proje sayısı en düşük olanıdır ve projelerinin sayısı sadece birkaç tanedir. Son olarak, Avustralya sadece bir projeye sahiptir.

4. Eğitim ve Sağlık Göstergeleri

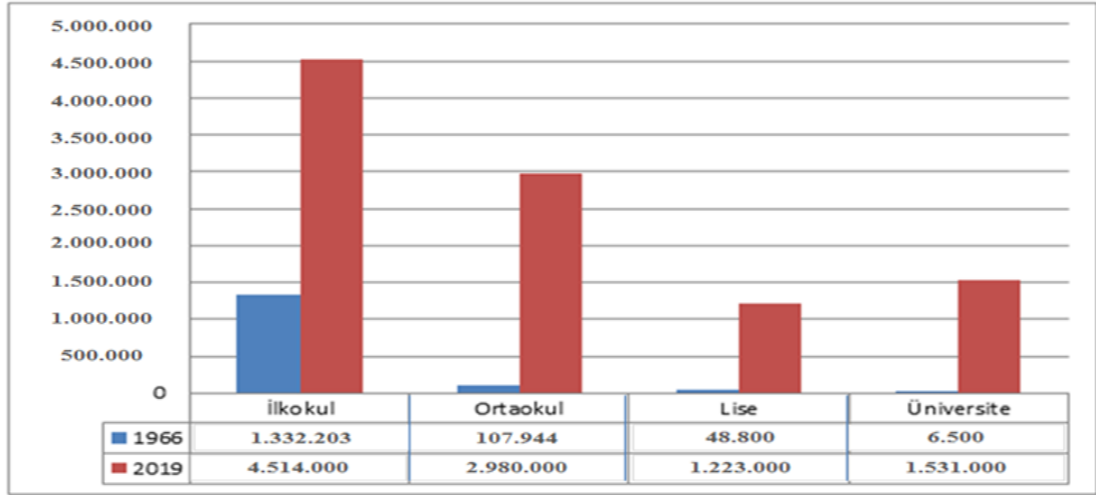
Eğitim ve sağlık, insan gelişimi konusundaki en önemli unsurlardan biridir. İnsan gelişimi, insanların yeteneklerini geliştirmeyi ve bunlardan faydalanmayı amaçlar. Temel ihtiyaçların (eğitim, sağlık, iş, barınma) toplumun tüm kesimlerinin tüm düzeylerinde karşılanması yoluyla gerçekleşir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması ve iyileştirilmesi, sosyal adalet ve eşitlik açısından önemlidir. Eğitim ve sağlık, her vatandaşın hakkıdır ve devletin halkına sağlaması gereken hizmetlerdir. Halkın devletten haklarını alması durumunda, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için hükümete yardımcı olabilecek durumda olacaktır (Messei ve Hamza, 2020:814).

a. Eğitim

Fransız sömürge döneminin etkisiyle Cezayir toplumunda 1960'larda okuma yazma sorunları yaygın idi. Bu nedenle Cezayir, bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından eğitim ve öğretim sektörüne yatırım yapmaya ve geliştirmeye başlamıştır. Cezayir, okuryazarlığı yaymak ve cehaleti sona erdirmek için bir reform planı uygulamaya koymuştur. Bağımsızlıktan bu yana Cezayir toplumuna

gençlerin ve genç neslin hakim olduğu belirtilmelidir. Bu nedenle, eğitim ve öğretimleri ülkenin gelecekteki kalkınmasını desteklemek için önemlidir. Bu reform çabaları, eğitim standartlarının iyileştirilmesine büyük katkı sağlamıştır. 1966'da nüfustaki önemli artışa rağmen, her seviyedeki öğrenci sayısının 2019 yılına kıyasla çok düşük olduğu tespit edilmiştir.

1966-2019 yılları arası Cezayir'de okuyan öğrenci sayısı Şekil 16'da sunulmuştur:

Şekil 16. Cezayir'deki Öğrenci Sayısı (1966-2019)

Kaynak: Al-Diwan al-Watani li-l-Ihsa'iyat al-Jaza'ir (NOS). (2020)

Şekil 16'da görüleceği üzere, 1966'daki öğrenci sayısı oldukça azdır. İlköğretimde 1.332.203 öğrenci, orta aşamada 107.944 öğrenci, ortaöğretimde 48.800 öğrenci ve yüksek öğretimde 6.500 bulunmaktaydı.

Nüfusun artmasıyla birlikte, okuryazarlık seferberliğine yönelik hükümet çabaları artmıştır. Öğrenci sayıları 2019'da şu şekilde gerçekleşmiştir: İlkokulda 4.514.000 öğrenci, ortaokulda 2.980.000 öğrenci, lisede 1.223.000 öğrenci ve üniversitelerde 1.531.000 öğrenci vardır. Bu veriler, eğitim ve bilginin nesiller arasında yayılması konusundaki büyük ilerlemeyi ortaya koymuş ve okullaşma oranı oldukça artmıştır.

Dolayısıyla Cezayir'de eğitimin tüm düzeylerinde büyük bir yükseliş yaşandığı söylenebilir. Bunun nedeni, eğitim ve öğretim hizmetlerinin ücretsiz olması ve hükümetin izlediği eğitim politikasıdır. Bu durum, eğitimin halka ve tüm yaş gruplarına, vatandaşlara ve tüm bölgelere erişilebilir hale gelmesini

sağlamıştır. Bu politikaların en önemli hedeflerinden biri, kalkınma sürecine katılan herkesin eğitim alması ve öğretim görmesidir.

b. Sağlık

Bağımsızlıktan sonra Cezayir sağlık sektörünü iyileştirmeye yönelik birçok kalkınma planı ve programı uygulanmıştır. Amaç, bu sektörü ıslah etmektir (Karmen, 2021: 65).

Son yıllarda Cezayir, sağlık sektöründe küçük çaplı bir büyüme ve bazı başarılar kaydetmiştir. Sağlık sektöründeki gelişmeler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Nüfus sağlığının iyileştirilmesi.
- Ölüm oranlarının düşmesi ve ortalama yaşam süresinin artması.
- Çocuk ölümlerinin azaltılması.
- Sağlık hizmetlerine kolay erişim imkânının sağlanması.
- Hastane ve sağlık tesislerinin sayısının artması ve mevcut imkanların geliştirilmesi.
- Sağlık alanında çalışan personel sayısının artması.
- Özel sektörün sağlık hizmetleri sunma konusunda rekabetçi bir rol oynaması.

Ancak Cezayir'de sağlık sektörünün geliştirilmesine yönelik tüm kalkınma plan ve programlarına rağmen hizmet sunum yöntemlerinde bir iyileşme, harcama yüzdesinde bir iyileşme, hastane kurumlarının dağılımında bir iyileşme meydana gelmemiştir.

Cezayir resmi istatistiklerine göre, Cezayir'de 1990-2000 döneminde sağlık sektörüne yapılan harcamaların GSYİH'ya oranı başlangıçta düşük olup, bu durum ülkenin ekonomik ve güvenlik koşullarına bağlanmaktadır. Ancak uluslararası kuruluşlardan yardım talep edildikten sonra hafif bir büyüme kaydedilmiştir. 1990 yılında harcamaların değeri 1.3 milyar DZD'yi geçmemişken, 2000 yılında 33.9 milyar DZD'te yükselmiştir (Karmen, 2021:65-66).

Öte yandan, 2000-2020 döneminde sağlık harcamalarının GSYİH'ya oranı yavaş bir şekilde artmıştır. Bu, sağlık sektörünün geliştirilmesi ve iyileştirilmesi

için yapılan çabalara işaret etmektedir. Ayrıca, Cezayir'in Dünya Sağlık Örgütü'nün önerilerini takip ettiğini göstermektedir. Bu önerilere göre GSYİH'nın %5'ten fazlasının sağlık harcamalarına ayrılması gerekmektedir. Hükümetin sağlık sektörüne yönelik harcamaları, 2000 yılında 33.9 milyar DZD'den 2020 yılında 560 milyar DZD'ye yükselmiştir (Messei ve Hamza, 2020: 814).

Sektörünün sorunlarını çözmeye yönelik kalkınma politikalarının, kısmen olumlu sonuçlar elde ettiği söylenebilir. Bununla birlikte, Cezayir'deki sağlık sisteminin gelişim yolunu olumsuz etkileyen eksiklikler ve sorunların büyüklüğüne dikkat etmek gerekmektedir. Bu eksiklikler, genel sağlık hizmetlerinin kapsamının yetersiz olması, hastaneler ve hastane ekipmanlarının azlığı, tedavi kapasitesinin zayıflığı ve diğer sorunları içermektedir. Bu eksikliklere çözümler bulma ve azaltma çabaları gerekmektedir.

5. Diğer Makroekonomik Değişkenler (Enflasyon, Cari Açık, Dış Borç, Kamu harcamaları)

Bu bölümde, Cezayir ekonomisini etkileyen enflasyon, cari açık ve dış borç göstergeleri ile ilgili bilgiler verilmiştir.

a. Enflasyon

Enflasyon problemi, Cezayir ekonomisinin yıllardır karşılaştığı en önemli makroekonomik değişkenlerden biridir. Enflasyon, Cezayir'in ekonomik ve sosyal performansı üzerinde etkili olmuştur. Hükümetin para politikalarıyla ilgili benimsediği planlar ve tedbirler, 2000-2020 döneminde enflasyon oranlarının istikrarını ve bazen azalmasını sağlamada büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Ancak bu sorun hâlâ Cezayir ekonomisine olumsuz etki etmektedir.

Cezayir ekonomisinde enflasyonun devam etmesinin nedeni, ortaya çıkmasına katkıda bulunan faktörlerin çokluğuna dayanmaktadır. Bunlar, ekonomik yapıdaki zayıflık ve kırılganlık, yerel mal ve hizmetlerin genel talep değişikliklerine uyum sağlamak için yetersiz olması, üretim sisteminin esnekliğinin olmaması ve ekonomik kaynakların optimal bir şekilde kullanılmaması gibi faktörleri içermektedir.

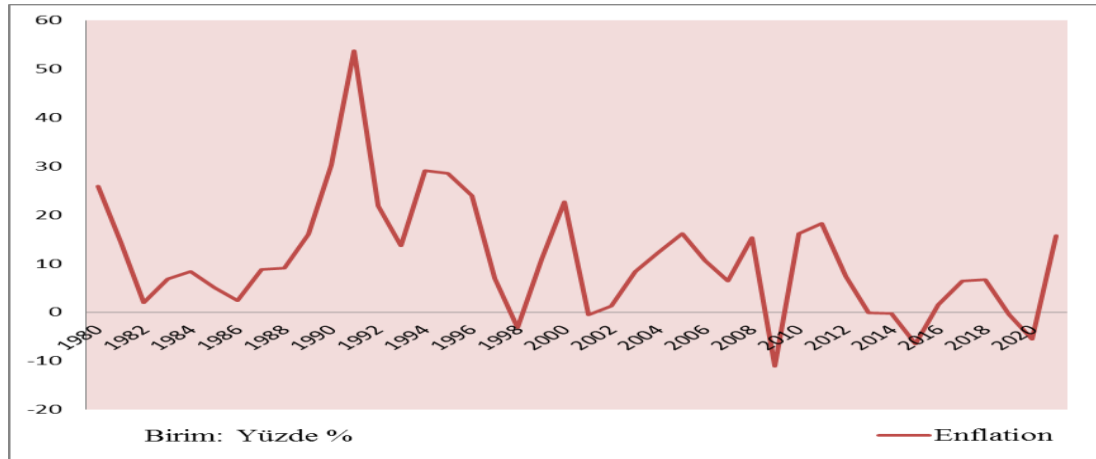
Cezayir ekonomisi, üretim yapısında ve dağılımında ciddi bir bozukluk yaşamaktadır. Bu durum enerji sektörü dışındaki ekonomik sektörlerin GSYİH'ya

yetersiz katkısı ve Cezayir'in neredeyse tamamen enerji sektörüne dayalı bir üretim yapısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, GSYİH'daki büyük artışlarla para arzındaki büyük artışlar arasında uyumsuzluğa ve dolayısıyla enflasyon baskılarının artmasına neden olmuştur (Dahmani ve Abd Al- Karim, 2020:193).

Cezayir'deki enflasyonun başlıca nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Toumi ve Chekebkab, 2006:31):

- Özel ve kamu tüketimi ile ithalat harcamalarındaki sürekli artışla birlikte genel harcamaların genişlemesi.
- Hammaddelerin yüksek maliyetli olması nedeniyle üretim maliyetlerinde büyük artış.
- Kontrolsüz para arzının genişlemesi, iç borçların artması ve bütçe açığının ödenememesi.

1980-2021 döneminde Cezayir de enflasyon oranları Şekil 17'de sunulmuştur:

Şekil 17. Cezayir'de Enflasyon Oranları (1980-2021)

Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

Şekil 17'de görüleceği üzere, Cezayir'deki enflasyon oranları, 1980-2021 dönemi boyunca dalgalı bir trend izlemiştir. 1980-1989 döneminde, Cezayir yüksek enflasyon ve büyük dalgalanmalar yaşamıştır. Enflasyon oranları, 1982'de %1.94 ile 1991'de %53.79 arasında değişmiştir. Petrol fiyatlarının düşmesi, siyasi olaylar ve ekonomik dönüşümler gibi faktörler Cezayir ekonomisini etkilemiştir. 1990-1999 döneminde enflasyon yüksek seviyelerde devam etmiştir. Ancak

1992-1994 arasında bir yükseliş yaşasa da genellikle düşüş terndinde olmuştur. Finansal krizin etkileri ve petrol fiyatlarındaki değişiklikler gibi ekonomik ve siyasi olaylar enflasyon oranlarını etkilemiştir. 2000-2021 döneminde enflasyonda dalgalanmalar devam etmekle birlikte genellikle % 20'yi geçmemiştir. Bu dönemde enflasyon oranları, 2009'da %11.16 ile 2011'de %18.23 arasında değişmiştir. Enflasyon oranları, para politikaları, ekonomik önlemler ve mal ve hizmet fiyatlarındaki değişiklikler gibi faktörlerden etkilenmiştir.

b. Cari Açık

Cezayir, petrol gelirlerindeki artış nedeniyle Cezayir hükümet bütçesinde ve Cezayir ödemeler dengesinde büyük fazlalar vermiş, ancak bu geçici fazlalar kısa sürede devlete yük olan ve kalkınma yolunu, performansını ve ekonomik faaliyetini etkileyen açıklara dönüşmüştür (Djelit ve Ben Choufi, 2020:43).

Cezayir için, petrol gelirleri ve petrol ihracatı, genel bütçe ve cari hesap için temel kaynakları oluşturur. Ticaret ihracatının %90-95'i emtia ve hizmet ihracından oluşurken, petrol ihracatı emtia ihracatının %96-98'ini oluşturmaktadır. Petrol gelirlerinin cari işlemler hesabı ve genel bütçede oynadığı önemli rol göz önüne alındığında, Cezayir'de herhangi bir açığın varlığı iki değişkeni de etkileyecektir (El-Kiswani, 2001:17-18).

Cezayir'de petrol ihracatı kamu gelirlerinin önemli bir bölümünü finanse ettiği için petrol ihracatındaki artış cari fazlanın artmasına ve cari açığın azalmasına neden olmaktadır.

Cezayir'de kamu harcamaları beklenen petrol gelirlerine göre belirlenmekte olup, petrol gelirlerinin artması beklentisi kamu harcamalarının artmasına, kamu harcamalarının artması gelir seviyelerinin yükselmesine, gelirlerin artması ise ithalatın artmasına ve daha yüksek gelirlerin oluşmasına yol açmaktadır. İthalat, dış ticaret açığının artmasına ve dolayısıyla da cari işlemler hesabında bir açığa neden olmaktadır (Cherkouk, 2020: 499).

Ulusal İstatistik Ofisi ve Cezayir Merkez Bankası raporlarına göre, dönem boyunca (2000-2018) cari hesabın değerleri aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir: (Cherkouk, 2020: 500)

- 2000-2008 dönemi: Cezayir'de petrol üretiminin ve ihracatının zirve yaptığı ve bununla birlikte uluslararası piyasalarda fiyatlarının sürekli

arttığı bir dönemdir. Bu dönemde cari işlemler hesabı yıllık ortalama yaklaşık 1.222,5 milyar DZD fazla vermiştir.

- 2009-2018 döneminde ve özellikle 2009-2013 döneminde kamu harcamalarındaki önemli artışın bir sonucu olarak, bu dönemde cari işlemler hesabı yıllık ortalama 653,2 milyar dinar açık vermiştir. 2014-2017 döneminde cari işlemler hesabı yıllık ortalama 2.206,3 milyar dinar olarak tahmin edilen kronik bir açık vermiştir (Cherkouk, 2020:500).

c. Dış Borç

Dış borç, bir ülke ekonomisinin karşı karşıya kalabileceği en önemli sorunlardan biridir ve diğer birçok ülke gibi Cezayir de dış borç sorunu yaşamakta ve bunun ekonomik ve sosyal düzeyde ciddi olumsuz etkilerine maruz kalmaktadır.

Cezayir'deki dış borç aşağıdaki nedenlerden kaynaklanmaktadır (Righi, 2015:196-197):

- Cezayir'in yetmişlerde sömürgeciliğin etkilerini gidermek için izlediği kalkınma modelleri ve planları, Cezayir'in bu planları finanse etmek için yabancı finans ve para kurumlarından büyük miktarlarda borç almasını gerektirmesi.
- Seksenlerde enflasyonun yoğunlaşması ve devleti kalkınma projelerini finanse etmek için borçlanmaya iten GSYİH'daki düşüş.
- Aşırı borçlanmanın dış ticaret ve maliye politikaları üzerindeki etkisiyle ödemeler dengesinde kronik açık oluşması.
- Kredilerin büyük ölçüde aşırı tüketime yönelik olarak kötü kullanımı.
- Küresel faiz oranlarındaki artış ve bunların Cezayir üzerindeki genel yüklerinin artması.
- Dünya fiyatlarındaki düşüş nedeniyle petrol gibi ihraç mallarının da fiyatlarının düşmesi ve Cezayir'in dış ticaret hadlerinin bozulması.

Cezayir'in toplam dış borç stoku Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Cezayir'in Toplam Dış Borç Stoku

Yıllar	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Dış Borç	18.26	22.65	24.45	26.10	27.25	28.15	28.49	27.35	26.27
Yıllar	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Dış Borç	30.24	33.05	33.65	30.90	33.69	28.20	25.64	22.75	23.04
Yıllar	2003	2004	2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Dış Borç	23.77	22.42	17.08	5.90	6.13	6.24	7.41	7.25	6.05
Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dış Borç	5.52	4.46	5.52	4.67	5.46	5.71	5.94	5.18	7.38

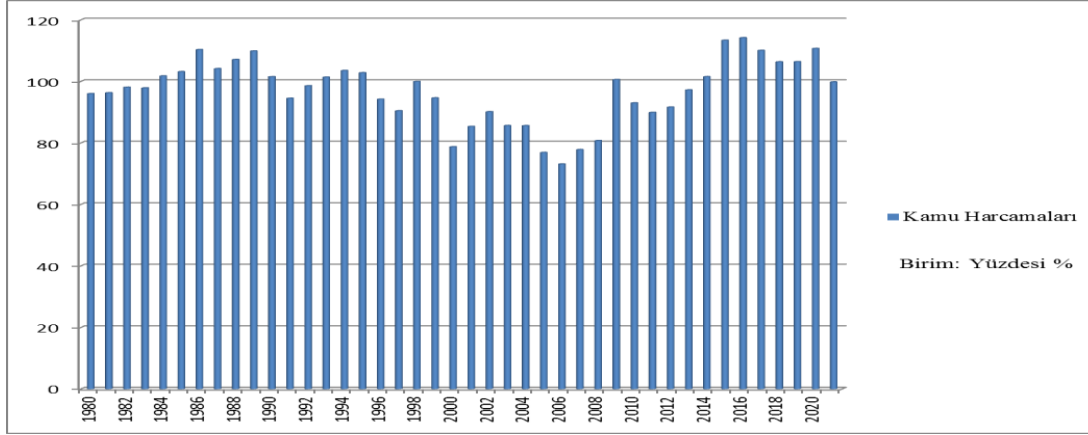
Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

Çizelge 4'te görüleceği üzere Cezayir'in 1980'ler boyunca oldukça yüksek bir dış borç seviyesi olmuştur. 80'lerin son beş yılında, ortalama borç miktarı 23.74 milyar dolar olmuştur. Dış borçlar 1996 yılında 33.65 milyar dolarla zirveye çıkmıştır. 2000'li yıllarda Cezayir, dış borç ödemelerinin hızlandırılması ve borçlanmanın azaltılması kararı alınmıştır. Bu dönemde, borçlar 2013 yılında 4.46 milyar dolarlık borçla en düşük seviyeye düşmüştür. Ancak, 2020 yılında borçlar yeniden yükselmiş ve 7.38 milyar dolarlık bir düzeye ulaşmıştır. Bu durum, Cezayir'in COVID-19 salgınından kaynaklanan acil durum nedeniyle vergi, mali ve nakit teşvik önlemleri için dış borç almasından kaynaklanmaktadır.

d. Kamu harcamaları

Cezayir, genel ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla genişletici ve daraltıcı yönlü kamu harcaması politikasını benimsemiştir. Cezayir, 1990'ların döneminde IMF'nin önerdiği ekonomik reform programları çerçevesinde daraltıcı kamu harcaması politikasını uygulamıştır. Bu dönemde Cezayir, 1990'ların krizinden çıkmak için IMF'nin önerdiği ekonomik reform programlarına dayanarak daraltıcı kamu harcaması politikasını izlemiştir. Genişletici kamu harcaması politikasını ise Cezayir 2001 yılından itibaren uygulamıştır. Bu politika özellikle 2001-2004 dönemi Ekonomik Canlandırma Programı, 2005-2009 dönemi Büyüme Destekleyici Tamamlayıcı Program ve 2010-2014 dönemi Beş Yıllık Program, ardından 2015-2016 dönemi Ekonomik Büyüme Güçlendirme Programı ve son olarak 2016-2030 dönemi Yeni Büyüme Modeli gibi programlarla şekillendirilmiştir. Bu dönemde petrol fiyatlarının 2000'lerin başından itibaren yükselmesiyle elde edilen mali rahatlama da kamu harcamalarını artıran bir faktör

olmuştur (Seradj, 2018:90). 1980-2021 döneminde Cezayir'de Kamu Harcamalarının Gelişimi şekil 18'de sunulmuştur:

Şekil 18. Cezayir'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (GSYİH %'si)

Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

Cezayir'de kamu harcamalarını aşağıdaki dönemlere ayırarak incelemek mümkündür:

1980-1989 dönemi: Kamu harcamaları, 1980'de %96 oranında ve 1989'da %110 oranında olmuştur. 1985'ten sonra, kamu harcamalarında bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde petrol fiyatlarındaki düşüş, Cezayir'in 1985-1986 krizi sonucunda gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Bu da enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik sorunlara yol açmıştır.

1990-1999 dönemi: Bu dönemde, Cezayir'de GSYİH'ya göre kamu harcamalarında bir düşüş yaşamıştır. Kamu harcamaları, 1998'de % 99,9 olurken 2000'de % 78,7 oranında olmuştur. Ekonomik zorluklara karşı hükümet, ekonomiyi çeşitlendirme, yapısal reformları uygulama, yatırımı teşvik etme ve dış ticareti serbestleştirme gibi önlemlerle bu zorluklarla mücadele etmiştir. Ayrıca altyapıyı iyileştirmiş ve farklı sektörleri geliştirerek ekonomik büyümeyi sağlamıştır.

2000-2009 dönemi: Bu dönemde, Cezayir'de kamu harcamaları, 2006'da %73,1 oranında ve 2009'da %100,5 oranında olmuştur. Bu dönemde petrol fiyatlarının yükselmesi ve petrol gelirlerinin artması ile ekonomik performans iyileşmiştir. Hükümet, genel harcamaları artırmış ve kamu sektörünü genişletmiştir.

2010-2020 dönemi: Bu dönemde, Cezayir'de kamu harcamaları, 2011'de %89,8 oranında, 2020'de %110,6 oranında olmuştur. Bu dönemde, 2008 küresel mali krizi ve petrol fiyatlarının etkisiyle dünya ekonomisi etkilenmiştir. Bu durum petrol gelirlerinin düşmesine ve genel bütçeye olumsuz etki etmiştir. Cezayir'in ekonomiyi çeşitlendirmesi ve petrol dışı sektörleri güçlendirmesi acil bir ihtiyaç haline gelmiştir. 2019'un sonunda ise COVID-19 salgını küresel ekonomi ve Cezayir ekonomisi üzerinde olumsuz bir etkiye yol açmıştır. Bu, ekonomik büyümenin yavaşlamasına, işsizlik oranlarının yükselmesine ve salgınla mücadele için harcamaların artmasına neden olmuştur.

D. Dış Ticaret

Cezayir, Fransız sömürgeciliğinden bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar, ekonomiyi kalkındırmak, büyümeyi sağlamak, dışa bağımlılıktan kurtulmak, ihracatı artırmak ve ithalatı azaltmak amacıyla kalkınma politika ve programları uygulamaya çalışmıştır. Cezayir aynı zamanda iç ve dış ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Dış ticaret sektörü, Cezayir'in iki ana ürün olan gaz ve petrol ihracatına dayalı iç ihtiyaçlarını finanse etmek için kullandığı ana ve en önemli kaynaktır. Bu nedenle Cezayir, kalkınma politikaları aracılığıyla ihracat hacmini artırmayı ve çeşitli şekillerde desteklemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın bu bölümünde Cezayir'de dış ticaretin geliştiği aşamalar incelenecektir.

1. 1990 Öncesi Dış Ticaret

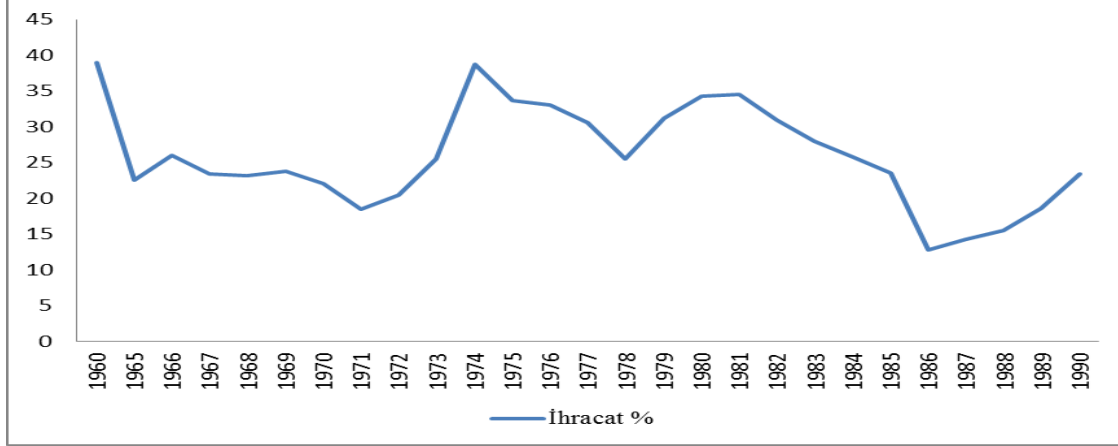
1990 yılı öncesinde Cezayir'de dış ticaret konusundaki en önemli gelişme, dış ticaretin devlet tekeline geçmiş olmasıdır. Bu aşama, Cezayir'in bağımsızlıktan sonra dış ticaret konusunda attığı ilk adımdır. Bu aşama 1965'ten 1989'a kadar sürmüştür.

a. Dış ticarete devlet tekeli aşaması (1965-1989)

Cezayir'in bu aşamadaki ticaret politikası, yerli ürünleri yabancı rekabetten korumak için tam ticaret müdahalesi yoluyla dış ticareti tekelleştirmeye yönelik bir dizi önlemlerle karakterize edilir. Bu dönemde hükümet, ithal mallara tamamen el koyarak denetimleri sıkılaştırmış ve yeni kurallar getirerek devletin dış ticaretteki tekeli politikasını belirlemiştir (Ben Seliman, 2020:164). Bu

düzenlemelerin temel amacı, ithalat düzenleri üzerinde daha fazla kontrol sağlamak ve yerli üretimi yabancı rekabetten korumaktır (Younus ve Mergueth, 2016:04).

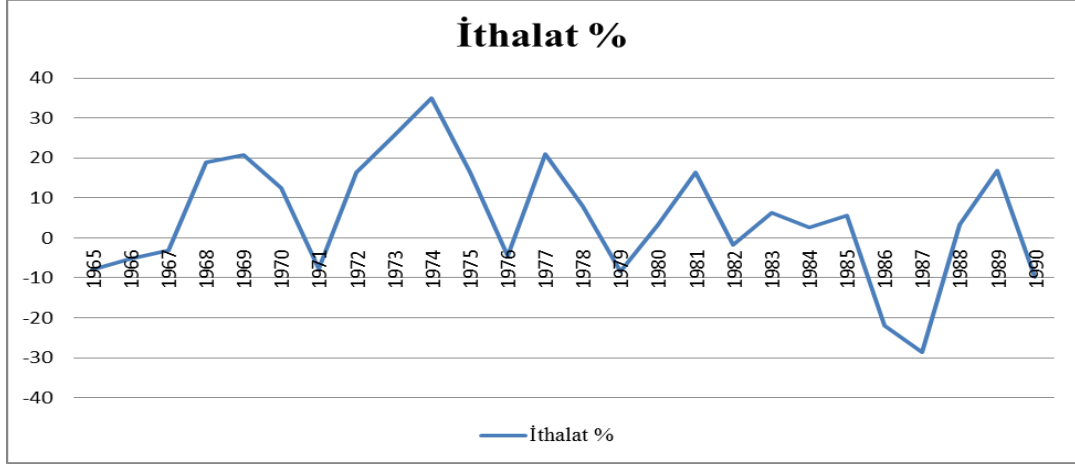
Bu dönemdeki mal ihracatının gelişim trendi Şekil 19’da, ithalatın gelişim trendi Şekil 20’de, ticaret dengesindeki değişim Şekil 21’de sunulmuştur.

Şekil 19. Cezayir’de Mal İhracatındaki Değişim Trendi (1965-1990)

Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

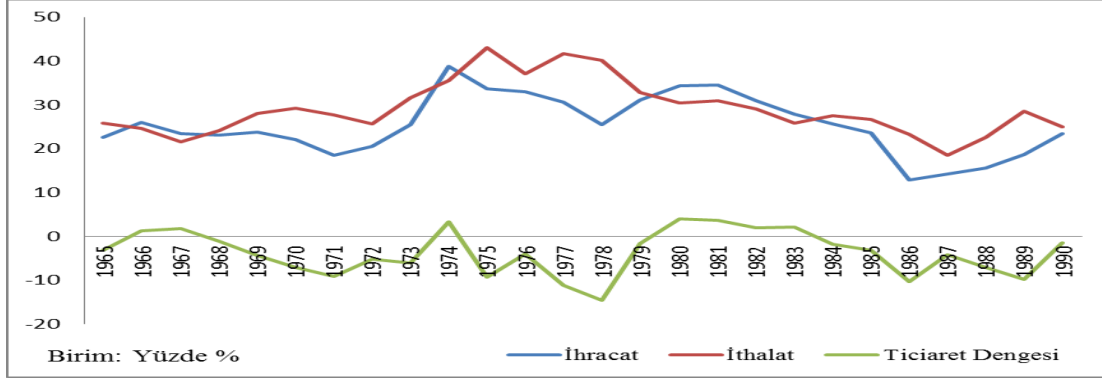
Şekil 19’da görüldüğü üzere, ihracat artışı 1960 yılında %39 olarak gerçekleşmiş, ardından 1965 yılına kadar düşmüştür. Bu dönem Cezayir’in Fransız sömürgeciliğinden bağımsızlığını aldığı dönemdir. Daha sonra, 1967’den 1971’e kadar ihracatın büyüme oranları %18-25 arasında sürekli bir düşüş göstermiş olup bu dönem, bağımsızlıktan sonra devletin inşa sürecidir. 1971 yılında Cezayir hükümetinin Fransız sömürgeciliğinden petrol haklarını geri almasıyla birlikte ihracatın büyüme oranları yeniden yükselmiştir. Ancak, 1974 yılından itibaren dünya çapında yaşanan petrol krizi nedeniyle ihracatın büyüme oranları tekrar düşmüştür ve 1978 yılından itibaren yeniden yükselmeye başlamıştır. 1981 yılından sonra petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle ihracatın büyüme oranları tekrar düşmüştür. 1986 yılında ise en düşük oran olan %12,8 görülmüştür. Bu dönemde Dünya çapında petrol krizi yaşanmıştır. Sonrasında krizden toparlanma süreci ile ihracatın büyüme oranları tekrar yükselmiş ve 1990 yılında Körfez Krizi nedeniyle petrol talebinin artmasıyla birlikte yeniden yükselmiştir.

Şekil 20. Cezayir'de Mal İthalatındaki Değişim Trendi (1965-1990)

Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

Şekil 20'de görüleceği üzere, Cezayir 'de ithalat oranlarında sürekli dalgalanmalar bulunmaktadır. İthalat 1967'den 1969'a kadar artmıştır. Bu durum, Cezayir'in sömürgecilik döneminden sonra yerel üretim yapısının zayıflığı nedeniyle tüketim mallarının ithal edilmesinden kaynaklanmıştır. Ardından, 1971'den 1974'e kadar ithalat oranları tekrar yükselmiştir. Bunun nedeni ise, Cezayir'in Fransız sömürgeciliğinden petrolünü geri kazanması sonucunda GSYİH'sının artması sonucu ithalatın artmasından kaynaklanmıştır. 1974'ten sonra düşmesinin nedeni ise Dünya çapında yaşanan petrol krizidir. Ardından, 1976'dan 1977'ye kadar tekrar yükselmiş olup bunun nedeni Cezayir ekonomisinin küresel petrol krizinden kurtulması ve petrol fiyatlarının tekrar yükselmesidir. 1977'den sonra düşmesi petrol fiyatlarının düşmesinden kaynaklanmıştır. 1980'den 1981'e kadar tekrar yükselmiştir. Çünkü Cezayir hükümeti petrol fiyatlarını yeniden yükseltmek için düzenlemeler yapmıştır. Ardından 1987'ye kadar dalgalanmaya devam etmiş ve ithalatta sert bir düşüş yaşanmıştır. Bu da dünya çapında yaşanan petrol krizinden kaynaklanmaktadır. Ardından 1989'a kadar tekrar yükselmesi, Cezayir hükümetinin ticareti destekleyen politikalarını takip etmesiyle gerçekleşmiştir. 1990'da tekrar düşmesi, Cezayir'deki güvenlik durumunun kötüleşmeye başlamasıyla ilgilidir.

Şekil 21. Cezayir’de Ticaret Dengesi (1965-1990)

Kaynak: : IDA- IBRD. (2023)

Şekil 21’de görüleceği üzere, Cezayir'deki ticaret dengesi, ihracatın GSYİH içindeki payı ile ithalatın GSYİH içindeki payı arasındaki farkın hesaplanması ile elde edilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi, bu dönemde Cezayir'in ticaret dengesi genel olarak sürekli bir açık vermiştir. Ancak 1965'ten sonra ticaret dengesi çok küçük bir oranda, yani %1,3 oranında bir toparlanma göstermiştir. Bu, Cezayir'in Fransız sömürgeciliğinden bağımsızlığını kazanmaya başlaması ve ekonomiyi güçlendirmeye yönelik çabalarının bir sonucudur. Ardından, 1974'te %3,25 oranında bir toparlanma daha kaydedilmiştir. Cezayir'i pazar ekonomisine doğru yönlendiren dört yıllık planın uygulanmaya başlamasının bir sonucudur. Ticaret dengesi daha sonra 1979-1984 yılları arasında tekrar toparlanmış olup bunun nedeni petrol fiyatlarının yükselmesi ve petrol ihracatının artmasıdır.

2. 1990 Sonrası Dış Ticaret

Cezayir’in bu dönemdeki ticareti iki aşamada incelenebilir.:

a. Dış Ticaretin Serbestleştirilmesinin Birinci Aşaması (1990-1994)

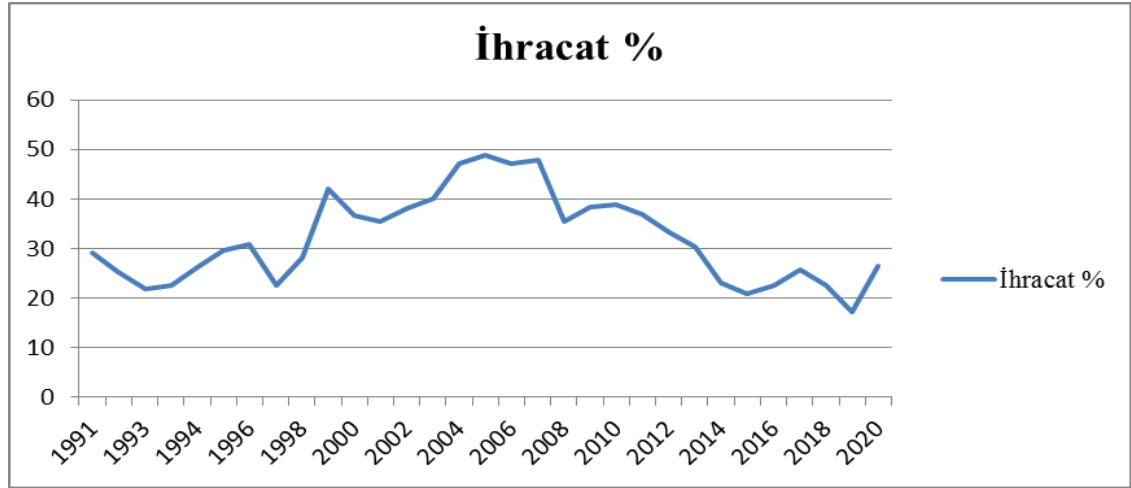
Bu aşama, Cezayir'in sosyalist sistemi terk edip piyasa ekonomisine geçmeye karar verdiği doksanlı yılların başına denk gelmektedir (Oulad Salah ve Haj Hamou, 2018: 34). 1994 yılından itibaren Ekonomik Reform Programı adı verilen kapsamlı reformlar, hükümet tarafından uygulanmıştır. Bu reformlar, IMF'nin koşulları dahilinde gerçekleştirilmiş olup, Cezayir'in uluslararası ticaretinin serbestleştirilmesi ve ulusal ekonominin daha fazla dış dünyaya açılması için adımların atılmasını içermektedir. Ayrıca, yabancı malların ve

hizmetlerin sınırlarının açılması ve yabancı sermayenin girişine izin verilmesi konularında önlemler alınmıştır (Muhammed, 2020: 167).

b. Geçiş Dönemi (1994-2022)

1992'den itibaren Cezayir üç ana göstergede derin yapısal dengesizliklere maruz kalmıştır: Dış borçluluk, bütçe açığı ve enflasyon. Bu dengesizlik, Cezayir'i dış ticaret sektörü de dahil olmak üzere tüm sektörleri etkileyen ekonomik reformlar yapmaya sevk etmiştir. Bu aşamada Cezayir, 1994'te ithalat kısıtlamalarını kaldırmış ve tarife korumasını da azaltmıştır. 1996 itibariyle Cezayir dış ticaret sisteminde, ithal veya ihraç edilebilecek malların miktarı ve değeri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmıştır (Amran, 2012:100). Cezayir günümüzde piyasa ekonomisi sistemini takip etmekte ve ticaretini serbestleştirmeye çalışmaktadır.

Bu dönemdeki mal ihracatının gelişim trendi Şekil 22'de, ithalatın gelişim trendi Şekil 23'te, ticaret dengesindeki değişim Şekil 24'te sunulmuştur.

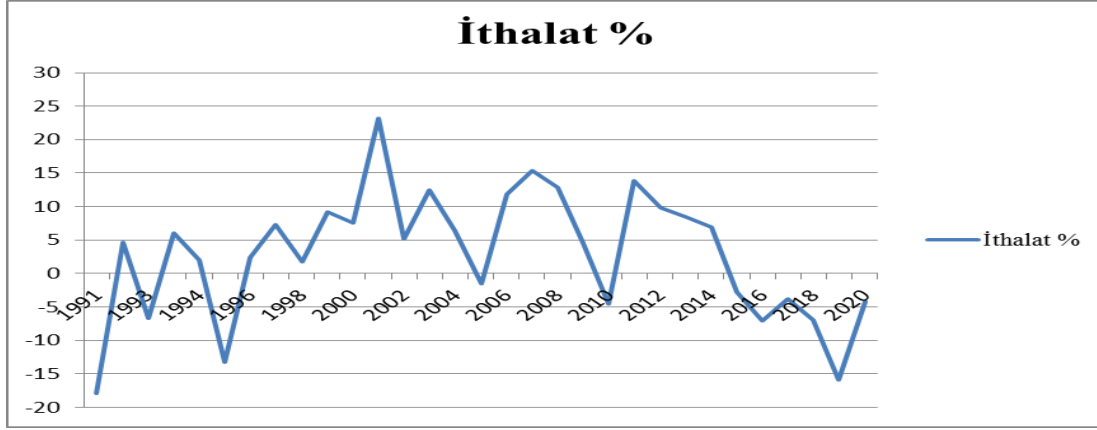

Şekil 22. Cezayir'de Mal İhracatındaki Değişim Trendi (1990-2020)

Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

1990'dan sonraki dönem Cezayir'de ticaretin serbest bırakıldığı bir dönem olarak adlandırılmaktadır. İhracat, 1991 öncesinde bir artış trendi izlerken, Şekil 22'de görüleceği üzere 1991'den 1993'e kadar tekrar düşüş göstermiş ve %29,1'den %21,7'ye düşmüştür. Bu durum Cezayir'in ekonomik yapısal dengesizliklerle karşılaşmasından kaynaklanmıştır. Bu dengesizlikleri gidermek için 1993 yılında Cezayir tarafından alınan önlemlerle, Cezayir sınırlarının açılmasına ve yabancı sermayenin Cezayir'e girişine izin verilerek ihracatın

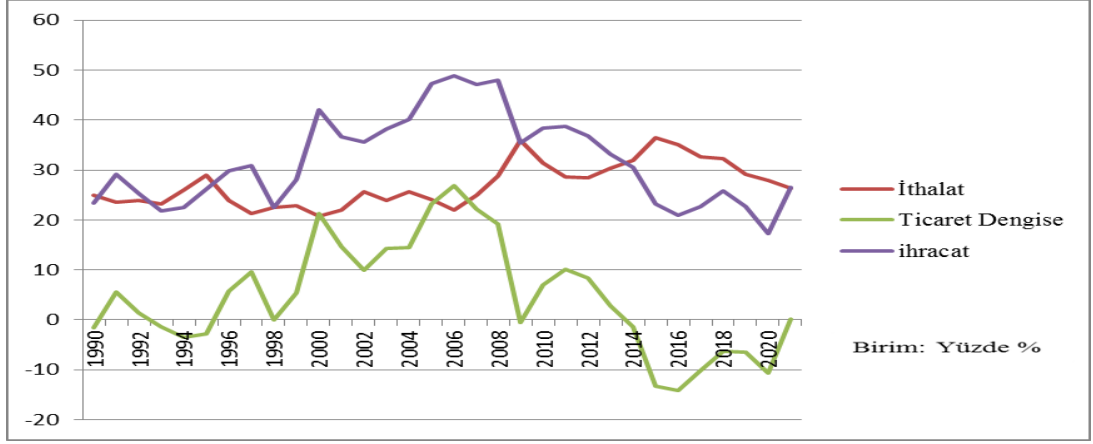
artması sağlanmıştır. İhracat 1997'den sonra tekrar azalmış, ancak 1998'den itibaren sürekli bir artış göstermiştir. Bu artış, uygulanan ekonomik canlandırma planlarından kaynaklanmaktadır. Ardından, 2008'de %35,3'lük bir düşüş kaydedilmiş olup bu durum, büyük ekonomik krizle ilişkilidir. 2015 yılında da %20,7'lik bir düşüş kaydedilmiş olup bu durum petrol kriziyle ilgilidir. Ardından, 2019'da ihracat büyüme oranları %17,3'e düşmüştür. Bunun nedeni ise COVID-19 salgınıdır.

Şekil 23. Cezayir’de Mal İthalatındaki Değişim Trendi (1990-2020)

Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

Şekil 23'te görülebileceği gibi, ithalat 1991'den 1997'ye dalgalı bir seyir izlemiş olup çoğunlukla düşüş trendindedir. Bunun nedeni ise ülkedeki ciddi güvenlik durumudur. 1990'dan sonra ve özellikle 2001-2002'de, ülkenin güvenlik durumunun iyileştirilmesi ve ekonomik canlandırma programlarının uygulanması ile ilgili olarak ithalat artış göstermeye başlamıştır. Ancak, ithalatı azaltan ve yerli üretimi teşvik eden politikalar nedeniyle düşük verimlilik düzeyleri nedeniyle 2005 yılında %1,5'lik bir düşüş kaydetmiştir. İthalat, sonrasında artmakla birlikte, 2008'deki ekonomik kriz nedeniyle yeniden düşerek % -12,8'lik bir düşüş kaydetmiştir. Ardından ithalatın 2015 yılına kadar yeniden artması, ancak sonrasında negatif rakamlar kaydetmeye devam etmesi petrol krizinin etkisine bağlanabilir. Durum, Cezayir'i kemer sıkma politikaları benimsemeye, ithalatı kısmaya ve yerel üretimi teşvik etmeye yöneltmiştir. 2015-2020 yılları arasında ithalat artış oranı -%2,8 ile -%4,2 arasında değişmiştir.

Şekil 24. Cezayir’de Ticaret Dengesi 1990-2020)

Kaynak: IDA- IBRD. (2023),

Şekil 24’te görüleceği üzere, Cezayir'deki ticaret dengesi, GSYİH içinde ihracatın katkı oranı ile ithalatın katkı oranı arasındaki farkın hesaplanması ile elde edilmiştir. Şekilden anlaşıldığı üzere, Cezayir'deki ticaret dengesi genel olarak toparlanma göstermiştir ve bunun nedeni ihracatı artırmayı ve ithalatı azaltmayı hedefleyen kalkınma planlarının başarılı olmasıdır. Ancak 1992 ile 1994 arasındaki dönemde güvenlik durumunun gergin olması nedeniyle ticaret dengesi açık kaydetmiştir. Ayrıca, 1997 yılında güvenlik durumunun iyileşmesiyle ticaret dengesi sıfıra ulaşmıştır. 1997 yılından sonra ticaret dengesi sürekli bir artış kaydetmiş ve en yüksek oranını 2006 yılında, %26,8 olarak kaydetmiştir. Ardından, 2009 yılında sıfırın altına düşmüştür ve bu, 2008'deki büyük ekonomik krizle ilgilidir. Daha sonra ticaret dengesi yeniden toparlanmış, ancak 2014 yılında %-1.43 oranında bir değerle tekrar düşüş kaydetmiştir. Bunun nedeni ise, küresel petrol kriziyle ilgilidir. Ticaret dengesi açığı devam etmiş ve 2020 yılında %-10.67'lik bir açık oranı kaydetmiş, ancak 2021 yılında petrol fiyatlarının tekrar yükselmesi, Dünya ekonomisinin COVID-19 salgınından toparlanması ve Ukrayna savaşı nedeniyle tekrar artış kaydetmiştir.

E. Ekonomik Büyüme Politikaları

Cezayir'de kalkınma politikaları zamanla değişiklikler göstermiştir. Cezayir, bağımsızlığından bu yana sömürgeciliğin kalıntılarından kurtulmaya ve bağımsız bir ekonomiye sahip ülke olmaya gayret etmiştir. Bu nedenle, bağımsızlığından bu yana, büyümeyi ve ekonomik toparlanmayı sağlamaya yönelik politikalar ve

kalkınma planları uygulamıştır. Cezayir'deki kalkınma planları ve politikaları, küresel ekonomide ve Cezayir ekonomisinde meydana gelen gelişmelere göre değişmektedir.

1. Bağımsız Kalkınma Stratejisi Aşaması (1962-1986)

Cezayir, bağımsızlığının hemen ardından kalkınmayı sağlamaya, kalkınmayı sağlamak için programlar ve yasalar oluşturmaya ve kalkınmayı planlamak için stratejiler benimsemeye kendini adanmıştır. O dönemde Cezayir, güçlü ve dirençli bir ekonomi elde etmek için üretime odaklanmıştır. İmalat sanayii yatırım düzeyinin yükseltilmesine ve diğer sektörlerde verimliliğin artırılmasına önemli katkı sağlayacağından, hükümet tarafından kalkınmayı desteklemek için çekirdek sektör olarak belirlenmiştir (Arkoub, 2014:161).

2. Ekonomik Reform ve Yeniden Yapılanma Aşaması (1986-2001)

Bu dönemde Cezayir ekonomisi, her düzeyde ekonomik reform ve yeniden yapılanmanın olduğu önemli bir değişim yaşamaya başlamıştır. Bu aşama, 1986 krizinden sonra kademeli olarak ekonomik dışa açılma ve sosyalist odaklı bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş ile karakterize edilmektedir. Cezayir, bu dönemde diğer ülkelerden veya uluslararası kuruluşlardan yardım talep etmeden kendi içinde özelleştirme reformları gerçekleştirmiştir. Bu reformlar şu şekilde açıklanabilir (Arkoub, 2014:162):

- Kamu sektörünün ekonomik örgütlenme biçimlerinin değiştirilmesi ve yerini özel sektöre bırakması.
- Özelleştirme sistemi ve yeni bir yönetim tarzı olarak yabancı katılımı yoluyla kamu kurumlarının bağımsızlığı ve endüstriyel yeniden yapılanmaları.
- Devletin ekonomik hayattaki rolünün azalması.
- Uluslararası finans kurumları tarafından dayatılan yapısal uyum programına güven.
- Bankacılık sistemi ve özellikle para sistemini içeren reformların gerçekleştirilmesi.

3. Kalkınma Programları Aşaması (2001-2030)

Dönem boyunca, Cezayir beş temel kalkınma programına tanık olmuştur; 2001-2004 dönemi ekonomik toparlanma programı, 2005-2009 dönemi büyümeyi destekleyici ek program, 2010-2014 dönemi beş yıllık kalkınma programı, 2015-2019 dönemi ekonomik büyümeyi konsolidasyon programı, 2016-2030 dönemi ise yeni büyüme modelinin uygulandığı dönemlerdir. Cezayir, bireylerin geçim koşullarını iyileştirmek, yoksulluğu ve işsizliği azaltmak ve ekonomik kalkınmayı desteklemek için ulusal ekonomiyi ilerletmeyi amaçladığı bu kalkınma programları için büyük miktarlarda para ayırmıştır (Ben Mouhammed, 2020:35).

Bu politikalar ve kalkınma planları aşağıdaki hedeflere ulaşmaya yöneliktir:

a. 2001-2004 Dönemindeki Ekonomik Toparlanma Programı

Bu politika aşağıdaki hedeflere ulaşmaya yöneliktir (Bouacha, 11:2013):

- Genel talebin canlandırılması. Hükümet, genel talebi canlandırmak için maliye ve para politikalarını kullanmaktadır. Bunlar arasında devlet harcamalarının artırılması, vergilerin azaltılması, yatırımların teşvik edilmesi ve yeni iş imkânlarının yaratılması, iç ve dış ticaretin desteklenmesi, ihtiyaç sahibi kesimlere doğrudan destek sağlanması bulunmaktadır. Bu önlemler, harcamaların, tüketimin ve genel olarak ekonomik faaliyetlerin artırılmasını amaçlamaktadır.
- Cezayir hükümeti, ekonomi ve toplum için katma değer sunan faaliyetlere destek vererek istihdam yaratma amacıyla tarım sektöründe ve yerel küçük ve orta ölçekli üretim kuruluşlarında verimliliği artırmaya yönelik adımlar atmıştır.
- Ekonomik faaliyetlerin canlanmasına imkân verecek ve nüfusun gerekli ihtiyaçlarını karşılayacak temel yapıların hazırlanması ve tamamlanması.
- İnsan kaynaklarını geliştirme.

Buradan hareketle ekonomik canlanma politikasının temel amacının GSYİH artış hızını yükseltmek ve işsizlik oranlarını azaltmak olduğu söylenebilir.

b. 2005-2009 Döneminde Büyümei Desteklemek İçin Ek program

Bu kalkınma politikası, kendisinden önce gelen kalkınma programının görevlerini tamamlamaya yöneliktir ve bu politika şunları gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Ben Mouhammed, 2020:36):

- Yatırım kanununu tamamlamaya yönelik düzenleyici metinler çıkararak ve yerli veya yabancı özel yatırımı kolaylaştıracak önlemler geliştirerek yatırım teşvik çerçevesini tamamlamak.
- İster üretim aracının kalifikasyonu ile ilgili olsun, ister mali ve bankacılık reformu ile ilgili olsun, ulusal ekonomik ve mali aracı küresel açıklıkla uygulamaya devam etmek.
- Ortaklık ve özelleştirmeyi teşvik eden bir politika benimsemek ve zenginlik yaratma, iş pozisyonları ve rekabet edebilirliğin teşvik edilmesi alanlarında ulusal yetenekleri geliştirmeye istekli olmak.
- Ulusal üretim kurumları pahasına rekabet kurallarını ve piyasayı ihlal eden dolandırıcılık, spekülasyon ve haksız rekabetle mücadele etmek için devletin kontrol ve gözetim görevinin güçlendirilmesi.

c. 2010-2014 Döneminde Beş Yıllık Kalkınma Programı

Bu programın gerçekleştirmek istediği amaçlar aşağıdaki gibidir (Charit ve Ben Al-Hadj, 2014: 96-97):

- İnsani gelişmeyi desteklemek.
- Üç milyon yeni iş yaratarak işsizlikle mücadele.
- Cezayir hükümeti, kırsal bölgelerde yaşam koşullarını iyileştirmek için izolasyonu kaldırma yoluyla adımlar atmıştır. Bu politika, yol, su ve elektrik gibi gerekli altyapının sağlanması ve eğitim, sağlık gibi temel hizmetlere erişimin artırılmasını içerir. Bu çabalar, kırsal bölgelerin gelişimini destekleyici, sakinlerinin yaşam kalitesini iyileştirme ve bu bölgelerde istikrar ve kapsamlı kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Kırsal alanlarda yaşam koşullarının iyileştirilmesi.

- Bilimsel araştırmaları destekleyerek bilgi ekonomisini güncellemek ve geliştirmek, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sistem içinde ve kamu tesislerinde kullanımını yaygınlaştırmak.
- Yatırım ortamını iyileştirmek ve sanayiye canlandırmak, ortaklığın idari, mali ve hukuki ortamını geliştirmek ve hidrokarbon ihracatını teşvik etmek için gerekli tedbirleri almak.
- Konut tabanını genişletmeye devam ederek, inşaat ve bayındırlık sektörünün milli gayrimenkul tanıtımını yapmak. Tarımsal yenilenmeye devam etmek ve ülkenin gıda güvenliğini iyileştirmek.
- Enerji ve madencilik kaynaklarının değerlendirilmesi.
- Turizm yeteneklerine ve geleneksel endüstriye değer vermek.

d. 2015-2019 Döneminde Ekonomik Büyümeyi Konsolidasyon Programı

Bu programın amaçları ise aşağıdaki gibidir (Mesoudi, 2017:221):

- Barınma, eğitim, ğretim, halk sağlığı ve evlerin su, elektrik, gaz şebekelerine bağlanması vb. sektörlerde nüfusun yaşam koşullarının iyileştirilmesine öncelik vererek toplumsal kazanımları korumak.
- Dezavantajlı işçi sınıflarının desteklenmesi; Ekonomik çeşitlendirmeye daha fazla önem vermek ve hidrokarbon sektörü dışında ihracatta büyüme sağlamak, gıda güvenliğine ve çeşitlendirmeye katkısı nedeniyle tarımsal ve kırsal kalkınmaya önem vermek.
- İş yaratma; işsizlikle mücadele çabalarını sürdürmek ve zenginlik ve iş üreten yatırımları teşvik etmek;
- Nitelikli insan gücünü teşvik ederek, yetiştirerek insan kaynaklarının gelişimine önem vermek.

e. 2016-2030 Dönemindeki Yeni Büyüme Modeli

Hedefleri şunlardır (Ben Mouhammed, 2020:56):

- Büyümeye ve imalat sanayinin payını ikiye katlamaya yönelik kesintisiz bir yol.
- Tarım sektörünün modernizasyonu.

- Enerji GeçiŖi. Özellikle enerji sekt6r6 ve yenilenebilir enerjilerin yanı sıra geleneksel olmayan fosil enerjilerin teŖviki sayesinde enerji kaynaklarının g6vence altına alınması ve eŖitlendirilmesi.
- İhracat eŖitlendirmesi.

IV. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Ekonomi literatüründe birçok araŐtırmacı dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi çeşitli analiz metodlarıyla, farklı ülke gruplarını ve dönemleri esas alacak şekilde incelemiştir. Bu çalışmalar sonucunda bazı araŐtırmacılar bazı ülkelerde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu sonucuna varırken, bazı araŐtırmacılar ise, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varmıŐlardır. Literatürde dış ticaret ile ilgili çalışmalarda ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ayrı ayrı ve birlikte inceleyen birçok çalışma da bulunmaktadır.

Bu çalışmada dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki literatür araştırması gelişmiş ülke (GÜ)'leri kapsayan çalışmalar, gelişmekte olan ülke (GOÜ)'leri kapsayan çalışmalar, bu iki ülke grubunu birlikte kapsayan çalışmalar ve Cezayir üzerine yapılmış çalışmalar olmak üzere dört alt başlıkta incelenecektir. Böylelikle, tezin son bölümünde bu tezin konusunu da oluşturan Cezayir'de dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisinin ekonometrik olarak incelenmesi sonucu elde edilen bulguların ulusal ve uluslararası literatüre uygunluğunun araŐtırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda yapılacak olan ekonometrik çalışmanın metodunun incelenen literatür araŐtırmalarına da uygun olması amaçlanmaktadır.

A. Gelişmiş Ülkeler ile İlgili Literatür Araştırması

Ramos (2000), 1865-1998 döneminde Portekiz'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik ve eşbütünlüŐme analizleri kullanarak incelemiştir. Bu çalışmada, ihracat, ithalat ve çıktı büyümesi arasındaki doğrudan nedensel, dolaylı ve sözde nedensel ilişkiler test edilmiştir. İlişkilerin nedensellik testi, değişkenler arasındaki ortak bütünlüğün sınanması ve Granger nedensellik testlerinin analizi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki

ampirik sonuçlar, ihracat ve ithalat arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Bu durum, Portekiz'deki ihracat büyümesinin ithalat büyümesini etkilediği ve aynı şekilde ithalat büyümesinin de ihracat büyümesini etkilediği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, ihracatın büyümesi ithalatın büyümesini etkilerken, ithalatın büyümesi de ihracatın büyümesini etkilemektedir.

Gerdtham ve Amiri (2012), 1961-2006 döneminde Fransa'daki ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki doğrusal ve doğrusal olmayan Granger nedensellik ilişkisini araştırmak için istatistiksel ve jeostatistik yöntemler kullanarak yeni bir yaklaşım sunmuşlardır. Bu çalışmada, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VEC) ve Geliştirilmiş Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılmışlardır. VEC ve Geliştirilmiş-VEC'in sonuçları benzer çıkmıştır. Bu kapsamda ihracattan ve ithalattan ekonomik büyümeye uzun vadeli tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Guan ve Hung (2012), ABD'de 1960-2010 döneminde ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın uygulama kısmında değişken olarak ticaret ve GSYİH artışını kullanmışlardır. Çalışmada ilk olarak zaman serisi verileri üzerinde durağanlığını araştırmak için birim kök testi yapılmıştır. İkinci olarak, maksimum gecikmeyi belirlemek ve Johansen ile eşbütünleşme ilişkisini araştırmak için VAR modeli kurulmuştur. Üçüncü olarak, değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi bulmak için bir Granger nedensellik testi yapılmıştır. Ampirik sonuçlar; ABD ithalatından GSYİH'ya doğru tek yönlü bir ilişki varken, ABD ihracatı ile GSYİH arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Fitzova ve Zidek (2015), Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'da 1989-2014 arası dönem için ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın uygulamalı bölümünde, ticaret ve GSYİH artışı arasındaki ilişkiyi ekonometrik yöntemlerle analiz etmişlerdir. Ekonometrik analizde eşbütünleşme teorisi, düzeltilmiş vektör hata modeli ve Granger nedenselliği kullanmışlardır. Araştırma sonucunda, her iki ülkede değişkenler arasında uzun vadeli bir denge olduğunu ve her iki ülkede de ihracatın ekonomik büyümeyi yönlendirmediği önemli rolü olduğunu tespit etmişlerdir.

Bakari (2016), 1990-2015 döneminde Kanada'da ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, 1990-2015 yılları arasındaki dönemlere ait yıllık veriler, Vektör Oto Regresyon modelinin Johansen eşbütünleşme analizi ve Granger-nedensellik testleri kullanılarak test edilmiştir. Çalışmanın ampirik sonuçları, Kanada'da ihracat ve ithalat ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığını göstermiştir.

B. Gelişmekte Olan Ülkeler ile İlgili Literatür Araştırması

Harnhirun ve Ahmad (1995), 1996-1990 arası dönem için Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'da ihracatın ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemiştir. Uygulanan çalışmada eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Çalışmanın ampirik sonuçları, ihracatın Singapur'un ekonomik büyümesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu gösterirken Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland'ın ekonomik büyümesini etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Korkmaz ve Aydın (2015) çalışmalarında, Türkiye dış ticareti ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. 2002:Q1 ve 2014:Q2 dönemleri üçer aylık ihracat birim değeri endeksi, ithalat birim değer endeksi ve ekonomik büyüme GSYİH değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi VAR modeli oluşturularak incelenmiştir. Granger nedensellik sonucuna göre, Türkiye'de ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Hamdan (2016), 1995-2013 döneminde Arap ülkelerinde ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeye etkisini incelemiştir. Nedensel ilişkiyi incelemek için panel veri analizi kullanmıştır. GSYİH, bağımlı değişken olarak alınırken, ihracat, ithalat, istihdam ve toplam sermaye oluşumu bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Çalışma 17 Arap ülkesi üzerine yürütülmüştür: (Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Tunus, Cezayir, Suudi Arabistan, Sudan, Umman, Katar, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Cibuti, Moritanya, Fas, Yemen ve Filistin). Çalışmanın ampirik sonuçları, ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Çevik ve Saygın (2018), 2007:1 ve 2018:9 dönemlerine ait Türkiye verilerini kullanarak, Türkiye dış ticaretinin ekonomik büyümeye etkisini

araştırmışlardır. Çalışmalarında sırası ile ADF, PP ve KPSS birim kök testleri, ARDL sınır testi ve Granger nedensellik analizlerini yapmışlardır. Ekonometrik analiz sonuçları; değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını desteklemiştir. Granger nedensellik analizi sonucunda, ithalattan sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiş ve ekonomik bulgular istihdam ve ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir.

Öztürk ve Özel (2018), E-7 ülkeleri olan Türkiye, Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Meksika, Endonezya'nın 1990-2016 dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen araştırmacılarında panel birim kök testi, pedroni testi, hausman testi ve panel dinamik en küçük kareler modelini uygulamışlardır. Elde ettikleri sonuçlar; E-7 ülkelerinin ithalat destekli büyüme modeline daha uygun olduğunu göstermiştir.

C. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeleri Birlikte Kapsayan Literatür Araştırması

Abdulnasser ve Manuchehr (2000), 1980-1999 döneminde Yunanistan, Türkiye, Meksika, İrlanda ve Portekiz ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Uygulanan çalışmada Vektör Otoregresyon (VAR) modeli ve nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik sonuçları, ihracat ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin tüm ülkeler için geçerli olmadığını göstermiştir.

Gül ve Kamacı (2012), dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, 1980-2010 döneminde GÜ'ler için, 1993-2010 döneminde ise GOÜ'ler için panel veri analizi kullanarak incelemişlerdir. Serilerin durağanlığını test etmek için LLC ve IPS Panel birim kök testleri uygulamışlardır. Daha sonra Pedroni eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yapmışlardır. Çalışmadaki GOÜ'ler ve GÜ'lerdeki ampirik sonuçlar, ihracat ve ithalattan büyümeye doğru nedensel bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte büyümeden ihracat ve ithalat yönünde nedensel bir ilişki tespit edilememiştir.

Stancheva-Gigov ve Poposka (2014), 84 farklı ekonomik özelliklere sahip ülkeyi dokuz alt grup altında sınıflandırılarak dış ticaret ile ekonomik büyüme

arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma dönemi 1972-2011 arasını kapsamaktadır. Geçiş sürecindeki ülkeler için çalışma süresi 1994-2011 olarak belirlenmiştir. Çalışmanın uygulama bölümünde panel regresyon analizi yapılmıştır. Araştırmalardan elde edilen ampirik kanıtlar, dış ticarete açılmanın ekonomik büyüme üzerinde ılımlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Beşeri sermaye, DYY ve devlet harcamalarının da ekonomik büyümeyi etkileyen değişkenler olduğu tespit edilmiştir.

D. Cezayir ile İlgili Literatür Araştırması

Taouli ve Dib (2016), Cezayir'de dış ticaret ve ekonomik büyümenin etkisini 1970-2013 döneminde Granger nedensellik testleri ve Vektör hata düzeltme modeli (VECM) modeli kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın ampirik sonuçları, uluslararası ticaretin Cezayir'de ekonomik büyümeyi canlandırmada olumsuz bir rol oynadığını göstermiştir.

Oulad Salah ve Haj Hamou (2018), 1970-2016 döneminde Cezayir'de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmek için Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır Testi (ARDL) ve hata düzeltme modeli (ECM) kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlar, ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasında ortak bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir. Çalışma bulguları, uzun dönemde ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında, pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Ben Al-Bar (2018), Cezayir'de 1970-2019 döneminde dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ARDL analizini kullanmıştır. F-İstatistik testi kullanılarak yapılan eşbütünleşme testi sonucunda, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında ortak bir ilişkinin varlığına işaret edilmiştir. Sonuçlar ayrıca, ihracat ve ithalatın kısa ve uzun vadeli ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla ithalat ve ihracat arttıkça daha yüksek ekonomik büyümeye yol açacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Keribi, Bou Hafes ve Bechroul (2020), 1970-2016 döneminde VECM modelini kullanarak Cezayir'de dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları, GSYİH ile ihracat, ithalat ve toplam

sermaye oluşumu arasında uzun d6nemli ortak bir eşb6t6nleşme ilişkisi olduğunu g6stermiştir. Sonuēlar ayrıca dış ticaret ile ekonomik b6y6me arasında pozitif bir ilişki olduğunu da ortaya koymuştur.

Djouzi ve Bou Daraf (2023), Cezayir'deki k6resel değer zincirleri işığında 1998-2021 arasında dış ticaretin ekonomik b6y6me 6zerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada ARDL modeli kullanmışlardır. Çalışmanın ampirik sonuēları uluslararası ticaret ile ekonomik b6y6me arasında hem kısa d6nemde hem de uzun d6nemde bir ilişki olduğunu g6stermiştir. Ayrıca Cezayir'de uluslararası ticarete ulaşılan d6zeyin b6y6meyi olumlu etkileyecek d6zeye ulaşmadığı sonucuna varmışlardır.

V.CEZAYİR'DE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ İLE İLGİLİ EKONOMETRİK ANALİZ

Dış ülkelerle yapılan ticaretin Cezayir'in ekonomik büyümesine etkisinin anlaşılması için, ülkenin toplam üretim değeri olan GSYİH ile ihracat ve ithalat gibi ekonomik faktörler arasındaki ilişkiye bakılması gerekmektedir. Bu bölümde de Cezayir'de 1980-2021 yılları arasında dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonometrik yöntemlerle analiz edilecektir. Bu yüzden çalışmada, ithalat, ihracat ve GSYİH değışkenleri verileri kullanılmıştır. Kullanılan yöntemler iktisat ve ekonometri teorisi ile incelenen literatür araştırmaları ışığında belirlenmiştir.

A. Çalışmanın Amacı

Bu araştırma, Cezayir'deki dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Böylelikle literatürde bahsedilen, dış ticaretin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği hipotezinin Cezayir'de geçerli olup olmadığı ekonometrik olarak test edilecektir. Ayrıca bu etki olumlu olarak tespit edilirse, ithalatın ve ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin ne oranda olduğu ortaya konulacaktır. Böylelikle Cezayir'de izlenmesi gereken dış ticaret politikalarının yönü hakkında ekonomik ve siyasi karar alıcılara faydalı olunması amaçlanmaktadır.

B. Çalışmanın Önemi

Cezayir bağımsızlığını kazandığı zamandan günümüze kadar izlediği ekonomik politikalarla GÜ'ler arasına katılmayı amaçlamaktadır. Ancak tüm çabalarına rağmen bu hedefi gerçekleştirememiş olup ekonomisinde sıkıntılar yaşamaya devam etmektedir. Üstelik petrol ihracatçısı bir ülke olmasına rağmen ekonomik büyümesini ve kalkınmasını yeterince sağlayamamıştır.

Cezayir ekonomisi ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmakla birlikte, Cezayir’de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi konusundaki araştırmalar oldukça azdır. Dolayısıyla bu çalışmada Cezayir’in ithalat ve ihracatının ekonomik büyümesini nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Böylelikle konu ile ilgili literatüre katkı sunulmasının yanında, aynı zamanda Cezayir ekonomisinin iyileştirilmesi politikalarına da katkı sunulması hedeflenmektedir.

C. Çalışmanın Kapsamı ve Veri Seti

Bu bölümde Cezayir dış ticareti ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonometrik analiz ile test edilecektir. Bu maksatla GSYİH değişkeni bağımlı değişken, ihracat ve ithalat değişkenleri ise bağımsız değişken olarak tespit edilmiştir. Çalışmada 1980-2021 yılları arası yıllık veriler kullanılmıştır. Değişkenlere ait veriler Dünya Bankası ve Küresel Ekonomik Gözlemevi siteleri tarafından sağlanmıştır. Çalışmada, "Zaman Serisi" yöntemi kullanılmış olup, analizler Eviews-12 ekonometrik paket programı kullanılarak yapılmıştır.

Cezayir’de 1980-2021 döneminde toplam GSYİH, ihracat ve ithalat verileri Çizelge 5’te sunulmuştur:

Çizelge 5. Cezayir’in GSYİH, İhracat ve İthalat Göstergeleri (1980-2021)

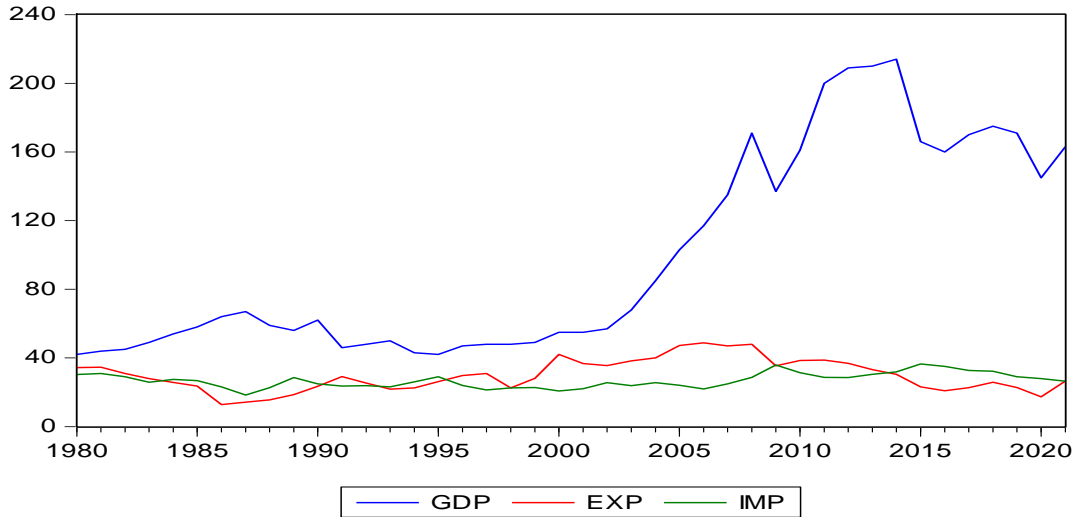
Yıl	GSYİH (ABD Doları)	İhracatın GSYİH İçindeki Oranı (%)	İthalatın GSYİH İçindeki Oranı (%)
1980	42.346.380.831	34,34	23,29
1981	44.348.672.668	34,59	27,09
1982	45.207.088.716	30,92	26,63
1983	48.801.369.800	27,94	28,28
1984	53.698.278.906	25,71	28,99
1985	57.937.868.670	23,58	30,64
1986	63.692.238.160	12,85	23,90
1987	66.746.396.416	14,27	17,04
1988	59.089.067.187	15,51	17,62
1989	55.634.414.465	18,64	20,58
1990	62.048.562.947	23,44	18,56
1991	45.715.614.560	29,12	15,24
1992	48.003.078.389	25,32	15,94
1993	49.945.599.429	21,78	14,87
1994	42.543.178.042	22,53	15,78
1995	41.764.315.330	26,19	16,09
1996	46.941.582.519	29,76	13,95
1997	48.177.612.042	30,91	14,29
1998	48.187.747.529	22,58	15,33
1999	48.640.653.469	28,15	15,59
2000	54.790.392.746	42,07	17,03
2001	54.744.712.815	36,69	18,32

Çizelge 5. (Devamı) Cezayir'in GSYİH, İhracat ve İthalat Göstergeleri (1980-2021)

Yıl	GSYİH (ABD Doları)	İhracatın GSYİH İçindeki Oranı (%)	İthalatın GSYİH İçindeki Oranı (%)
2002	56.760.355.865	35,50	22,57
2003	67.863.828.413	38,25	23,72
2004	85.332.581.189	40,05	26,69
2005	103.198.223.709	47,21	28,40
2006	117.027.307.541	48,81	27,97
2007	134.977.082.624	47,07	31,30
2008	171.000.699.877	47,97	36,12
2009	137.211.035.770	35,37	40,74
2010	161.207.270.185	38,44	42,57
2011	200.013.052.199	38,79	40,62
2012	209.058.991.952	36,89	46,22
2013	209.755.003.251	33,21	50,75
2014	213.810.024.944	30,49	55,01
2015	165.979.279.263	23,17	58,81
2016	160.034.163.871	20,87	57,16
2017	170.097.014.589	22,63	53,10
2018	174.910.878.623	25,86	51,09
2019	171.767.403.748	22,71	47,56
2020	145.009.181.491	17,31	40,00
2021	163.044.443.984	26,58	38,32

Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

Cezayirde ihracat ve ithalatın GSYİH içindeki oranı ile GSYİH değişkenlerinin 1980-2021 dönemi içerisinde izlediği trendi gösteren grafik Şekil 25'te sunulmuştur.

Şekil 25. 1980-2021 Döneminde GSYİH, İhracat ve İthalatındaki Değişim Trendi

Kaynak: IDA- IBRD. (2023)

Şekil 25'te görüleceği üzere, 1980-2021 dönemi ihracat ve ithalat değişkenleri dönem boyunca dalgalanan bir trend izlemiştir. İhracat ve ithalatta 1986 yılında görülen düşüşler, Dünya petrol krizine bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Ayrıca, 2000 yılından 2008 yılına kadar ihracatta bir artış yaşanırken, ithalatta ise düşüş göze çarpmaktadır. Bu durum, ekonomiyi canlandırmak için yapılan kalkınma planlarının uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde, Cezayir ihracatı artırmak, yerel üretimi teşvik etmek ve ithalatı azaltmak amacıyla yönlendirilen kalkınma planlarını takip etmiştir. 2008'den sonra ihracat ve ithalatın birbirine denk hale gelmesi büyük durgunluğa bağlı olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra, ihracat oranı ithalat oranından daha yüksek hale gelmiş, ancak 2014 yılında tekrar denkleştirilmiştir. Bunun nedeni ise Cezayir'in etkilendiği petrol krizinden kaynaklanmaktadır. Kriz sonrası etkiler 2014'ten sonra devam etmiş ve petrol ihracatı olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle 2014'ten sonra ithalat ihracattan daha fazla olmuştur.

Cezayir'de GSYİH 1980'den 2000'e kadar 40 milyon ile 80 milyon dolar arasında dalgalanan bir trend izlemiştir. Ancak, 2000 yılından sonra Cezayir, ekonomiyi canlandırmak için kalkınma planları uyguladığı için GSYİH'da belirgin bir artış kaydedilmiştir. Bu dönemde, GSYİH sadece 2008 krizi, 2015 petrol krizi ve 2020 Covid-19 pandemi krizi dönemlerinde düşüş yaşamıştır.

D. Ekonometrik Analiz

1. Değişkenlerle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler ve Ekonometrik Model

Bu bölümde, çalışmada ele alınan üç değişken olan GSYİH, ihracatın GSYİH içindeki oranı ve ithalatın GSYİH içindeki oranı hakkında teorik ve istatistiksel bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin, Cezayir'in dış ticaretinin ekonomik büyümeye etkisinin anlaşılmasını kolaylaştıracağı değerlendirilmektedir.

Çalışmadaki veriler, Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Çalışmada değişkenlerin Türkçe simgeleri ve yazılışları kullanılmıştır. 1980-2021 dönemine ait GSYİH, ihracat ve ithalatın GSYİH içindeki oranı değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler Çizelge 6'da sunulmuştur:

Çizelge 6. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	GSYİH	İHRACAT	İTHALAT
Ortalama	98.739.586.874	29.85	29.85
Medyan	6.29E+10	28.63	26.89
Maksimum	213.810.024.944	48.81	58.81
Minimum	41.764.315.330	12.85	13.95
Standart Sapma	5.94E+10	9.32	13.79
Çarpıklık	0.648489	0.3097	0.6487
Basıklık	1.8114	2.4020	2.1611
Jarque-Bera	5.4158	1.2972	4.1774
Olasılık	0.0666	0.5227	0.1238
Toplam	4.147.062.648.724	1254.070	1253.770
Ortalama	1.45E+23	3564.054	7798.789
St.Sapma			
Gözlem	42	42	42

GSYİH, genel olarak bir ülkenin ekonomik performansını ölçmek için kullanılan önemli bir göstergedir. Cezayir’de, incelenen dönem içinde maksimum GSYİH değeri 2014 yılında 213 milyar dolar olarak hesaplanırken, minimum GSYİH değeri ise, 1995 yılında 41 milyar dolar olarak hesaplanmıştır.

İhracatın GSYİH içindeki oranı 2006 yılında % 48 ile maksimum düzeyi görürken, 1986 yılında % 12 ile minimum düzeyde olmuştur. İthalatın GSYİH içindeki oranı ise 2005 yılında % 58 ile maksimum olurken, 1996 yılında % 13 ile minimum olmuştur.

Çalışmada model aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$\ln \text{GSYİH} = c + \beta_1 \ln \text{İHR} + \beta_2 \ln \text{İTH} + \varepsilon \quad (1)$$

GSYİH; Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, İHR; ihracatın GSYİH içindeki oranını, İTH; ithalatın GSYİH içindeki oranını, c; sabit katsayıyı ve ε ; hata terimini simgelemektedir. GSYİH bağımlı değişken olarak belirlenirken, diğer iki değişken bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Çalışmada veri setlerinin doğal logaritmaları alınarak ekonometrik analize dahil edilmiştir.

Çalışmanın bu aşamasında ilk olarak serilerin durağan olup olmadığını anlamak için birim kök testleri yapılacaktır.

2. Birim Kök Testleri

Şekil 25 incelendiğinde görüleceği üzere, tüm serilerin hem sabit hem de trende sahip olduğu ve tüm seriler için birim kök potansiyelinin olduğu tahmin edilebilir. Birim kök testi, bir zaman serisinin durağan olup olmadığını

belirlemek için kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. Bu test, bir zaman serisinin birim kök (unit root) hipotezini sınamak için yapılmaktadır (Gujarati, 2003:797). Birim kökün varlığı, bir zaman serisinin durağan olmadığı anlamına gelmektedir. Eğer bir seri zamana bağlı bir dizi trende veya eğilimli bir yapıya sahipse, birim kök bulunmaktadır. Durağanlık aynı zamanda, zaman serisinin özelliklerinin zamanla değişmediğini ifade etmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 305). Eğer değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, değişkenler arasında tespit edilen ilişki gerçek değil, sahte regresyon sonucu olabilir. Dolayısıyla yapılan testler yanıltıcı bir sonuç ortaya çıkarır (Tari, 2011:74)

Birim kök testi, ekonometri ve zaman serisi analizlerinde kullanılan bir yöntemdir. Zaman serilerinin durağanlık özelliğini belirlemek, istatistiksel analizlerde doğru sonuçlar elde etmek için önemlidir.

$$y_t = \rho y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Bu formülde:

- y_t , zaman serisi değişkenini temsil eder.
- ρ , birim kökün varlığını gösteren katsayıdır.
- y_{t-1} , bir önceki dönemdeki değeri temsil eder.
- ε_t , hata terimini veya artık terimini temsil eder.

Birim kök testi, bir zaman serisinin istikrarlı olup olmadığını anlamak için kullanılır. Yani bir zaman serisinin sürekli ve trendli olduğunu ve durmadığını gösterir. Birim kök testinde, ρ katsayısı üzerinde hipotez testi yapılır. Eğer $\rho=1$ ise birim kök olduğu anlamına gelir ve zaman serisi durağan değildir. Eğer $\rho < 1$ ise, zaman serisinde birim kök yoktur.

Birim kök testleri istatistiksel testler arasında en sık kullanılanlardır. En yaygın kullanılan birim kök testleri ise Dickey-Fuller testi, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Perron (PP) testleridir. Bu testlerle, birim kök hipotezi denenip zaman serisinin durağan olup olmadığı belirlenmektedir.

a. Augmented Dickey- Fuller (ADF) Testi

GSYİH, ihracat ve ithalat değişkenlerinin ADF birim kök testi sonuçları Çizelge 7'de sunulmuştur.

Çizelge 7. ADF Birim Kök Testi

Değişkenler	Model	T-istatistiği	%1	%5	%10	Olasılık değeri	
GSYİH	Düzeyde	Sabitli	-0.6707	-3.6009	-2.9350	-2.6058	0.8428
		Sabitli ve Trendli	-1.3236	-4.1985	-3.5236	-3.1929	0.8678
	Birinci fark	Sabitli	-5.6884	-3.6055	-2.6399	-2.6068	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-5.6093	-4.2050	-3.5266	-3.1946	0.0002*
İhracat	Düzeyde	Sabitli	-1.9589	-3.6009	-2.9350	-2.6058	0.3032
		Sabitli ve Trendli	-2.0439	-4.1985	-3.5236	-3.1929	0.5605
	Birinci fark	Sabitli	-5.0182	-3.6104	-2.9389	-2.6079	0.0002*
		Sabitli ve Trendli	-4.9364	-4.2118	-3.5297	-3.1964	0.0015*
İthalat	Düzeyde	Sabitli	-1.7764	-3.6267	-2.9458	-2.6115	0.3857
		Sabitli ve Trendli	-2.0522	-4.2050	-3.5266	-3.1946	0.5557
	Birinci fark	Sabitli	-4.4690	-3.6055	-2.9369	-2.6068	0.0009*
		Sabitli ve Trendli	-4.4837	-4.2050	-3.5266	-3.1946	0.0049*

Not: Bilgi kriteri Schwarz Bilgi kriteri olarak seçilmiştir. * Durağanlık seviyesini göstermektedir.

Çizelge 7 incelendiğinde görüleceği üzere değişkenlerin düzeyde olasılık değerleri % 5'ten büyük olduğu için seride birim kök olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla serilerde düzey değerinde birim kök tespit edilmiştir. Yapılan analizde serilerin birinci farkı alındıktan sonra olasılık değerleri % 5'ten daha küçük çıkmıştır. Yani, seriler durağan hale gelmiş ve H_0 hipotezi reddedilerek H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla serilerin birinci dereceden bütünleşik yani I (1) olduğu tespit edilmiştir.

b. Phillips- Perron (PP) Birim Kök Testi

Çalışmada birim kök testinin güvenilirliğini artırmak için ikinci bir test olarak Phillips-Perron (PP) birim kök testi uygulanmıştır. Test sonuçları Çizelge 8'de sunulmuştur.

Çizelge 8. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Değişkenler		Model	T- istatistiği	%1	%5	%10	Olasılık değeri
GSYİH	Düzye	Sabitli	-0.8144	-3.6009	-2.9350	-2.6058	0.8044
		Sabitli ve Trendli	-1.6365	-4.1985	-3.5236	-3.1929	0.7607
	Birinci fark	Sabitli	-5.7973	-3.6055	-2.9369	-2.6068	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-5.7261	-4.2050	-3.5266	-3.1946	0.0002*
İhracat	Düzye	Sabitli	-1.9589	-3.6009	-2.9350	-2.6058	0.3032
		Sabitli ve Trendli	-2.0439	-4.1985	-3.5236	-3.1929	0.5605
	Birinci fark	Sabitli	-5.4247	-3.6055	-2.9369	-2.6068	0.0001*
		Sabitli ve Trendli	-5.3155	-4.2050	-3.5266	-3.1946	0.0005*
İthalat	Düzye	Sabitli	-0.8534	-3.6009	-2.9350	-2.6058	0.7928
		Sabitli ve Trendli	-1.4751	-4.1985	-3.5236	-3.1929	0.8220
	Birinci fark	Sabitli	-4.5231	-3.6055	-2.9369	-2.6068	0.0008*
		Sabitli ve Trendli	-4.4391	-4.2050	-3.5266	-3.1946	0.0055

Not: Tahmin metodu Bartlett kernel, bant genişliği Newey-West Bandwith seçilmiştir. * Durağanlık seviyesini göstermektedir.

Çizelge 8'deki test verileri incelendiğinde, her üç değişken serisinin de düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmektedir. Ancak, tüm serilerin birinci farkı alındıktan sonra, t istatistik değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde Mackinnon kritik değerinden daha yüksek çıktığından, birinci fark değerindeki değişkenler durağan hale gelmiştir. PP birim kök testinin sonuçlarının ADF birim kök testiyle aynı olduğu görülmüştür. ADF birim kök testi ile belirlenen durağanlığın PP birim kök testi ile de teyit edilmiştir. Dolayısıyla serilerin birinci dereceden bütünleşik yani I (1) oldukları tespit edilmiştir.

3. Eşbütünleşme Testleri

Eşbütünleşme, uzun dönemde istatistiksel olarak ekonomik değişkenler arasında bir ilişki bulunması demektir. Eşbütünleşme ve hata düzeltme kavramlarını ilk kez Engle-Granger (1981) ortaya atmışlardır. İlk çalışma, Engle-Granger tarafından yapılmış ve sabit olmayan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Engle-Granger, iki veya daha fazla değişken arasında bir denge ilişkisi olabileceğini göstermeye çalışmışlardır. Engle-Granger yaklaşımı popüler bir yaklaşım olmasına rağmen, birden fazla değişken arasında eşzamanlı ilişkiler olduğunda, sadece bir denge olması gibi bir

sınırlama uygulamaktadır. Bu nedenle, Johansen (1988,1995) daha sonra çok denklem yaklaşımını geliştirerek, değişkenler arasında birden fazla bağlantının olabileceğini göstermiştir (Sevüktekin ve Çınar, 2014:561).

a. Engle-Granger (EG) Eşbütünleşme Yöntemi

Engle-Granger, birinci fark alma yöntemiyle birlikte kullanılan ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olduğunu araştıran bir testtir. Her değişken için, birim kök testi uygulandıktan sonra, tüm değişkenlerin birinci dereceden bütünlük olmaları gerekmektedir. Bu yaklaşım, eğer çalışma sırasında değişkenlerin birim kök testine tabi tutulduktan sonra aynı derecede, yani birinci farkında durağan hale gelmediyse kullanılmaz. Ayrıca bu test sadece iki değişken olduğunda kullanılması gereken bir testtir. Engle-Granger yaklaşımının basit bir şekilde açıklanması için aşağıdaki model kullanılabilir:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Y_t ve X_t , birinci dereceden bütünlük değişkenleri ifade eder. Bu iki değişkenin (Y_t , X_t) eşlenerek birlikte hareket etmesi hata terimi ε_t 'nin sabit kalmasına bağlıdır. Eğer ε_t hata terimi üzerinde yapılan test, ε_t 'nin durağan olmadığını gösterirse, o zaman Y_t ve X_t değişkenlerinin birbirleriyle ilişkili olmadığı anlaşılır. Eğer bir veride ADF birim kök testi yapıldıktan sonra hata terimi ε_t 'in durağan olduğu bulunursa, o zaman Y_t ve X_t değişkenlerinin birlikte hareket ettikleri anlaşılır (Farahmand, 2019: 63-64).

b. Johansen Eşbütünleşme Yöntemi

Engle testi, tek bir denkleme dayalıdır ve en küçük kareler yöntemini (EKK) kullanır. Bu yöntem oldukça pratiktir, ancak bazı dezavantajları bulunmaktadır. İki değişken içeren bir sistemde, bir değişkenin eşbütünleşme ilişkisi bulunurken, diğer değişkenin eşbütünleşme ilişkisine sahip olmadığı görülmeyebilir. Bu durum değişkenler arasındaki ilişkide belirsizliğe neden olabilir. Bu durum sadece iki değişkenli sistemlerde değil, aynı zamanda sistemde birden fazla değişken olduğunda da ortaya çıkabilir. Bu eksiklikler, kısıtlamalar ve zorluklar nedeniyle Johansen, eşbütünleşme vektörlerini tahmin etmek için bir test geliştirmiştir. Bu testin en önemli avantajlarından biri, iç ve dış değişkenleri ayırtmamasıdır (Tarı, 2012: 425-426).

Engle-Granger testinin geliştirilmiş hali olan Johansen eşbütünlük testi, ikiden fazla değişken olduğunda kullanılabilen bir testtir. Değişkenlerin birinci farklarında tümleşik olması gerektiği kuralı Johansen eşbütünlük testinde de geçerlidir.

Johansen yöntemiyle analiz yapabilmek için öncelikle VAR modeli kurulması gerekmektedir. En uygun gecikme sayısını belirlemek için VAR analizi yapılması gereklidir. Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gibi bilgi kriterleri, gecikme sayısının belirlenmesinde kullanılmaktadır. Modelin gecikme uzunluğu, bilgi kriterlerinde en fazla yıldız simgesi olan gecikme uzunluğuna bakılarak belirlenmektedir.

Kurulan VAR modeliyle tespit edilen gecikme uzunlukları testi Çizelge 9'da sunulmuştur.

Çizelge 9. Gecikme Uzunlukları

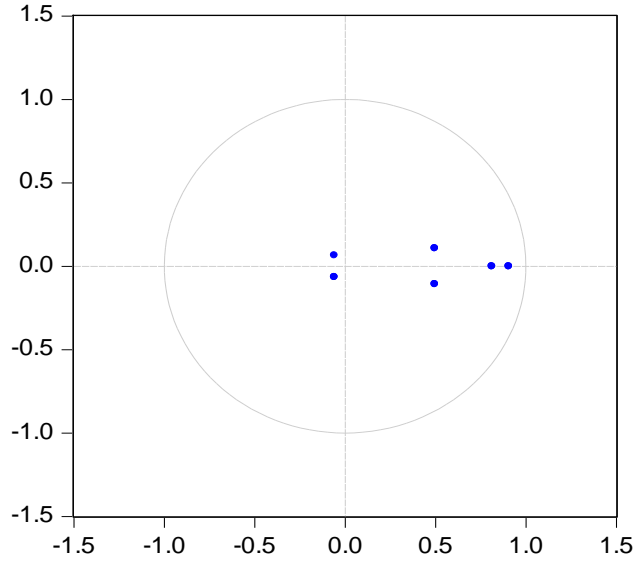
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-24.81513	NA	0.000903	1.503520	1.634135	1.549568
1	81.78000	190.1427	4.63e-06	-3.771892	-	-
					3.249432*	3.587700*
2	85.77053	6.471125	6.14e-06	-3.501110	-2.586805	-3.178774
3	102.4786	24.38470*	4.16e-06*	-3.917760*	-2.611610	-3.457281
4	111.0771	11.15491	4.48e-06	-3.896062	-2.198067	-3.297439
5	117.5823	7.384217	5.60e-06	-3.761204	-1.671365	-3.024438

Not: * İlgili kritere göre uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Çizelge 9 incelendiğinde görüleceği üzere, üçüncü gecikme uzunluğunda daha fazla yıldız bulunmaktadır. Bu yüzden, VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğu üç olarak tespit edilmiştir.

Daha sonra AR karakteristik polinomlarının ters kökleri bulunmuş olup analiz sonucu Şekil 26'da sunulmuştur.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 26. AR Karakteristik Polinomlarının Ters Kökleri

Şekil 26’da görüleceği üzere AR karakteristik polinomlarının ters kökleri birim çember içindedir. Dolayısıyla model doğru kurulmuş olup şu ana kadar yapılan testlerde hata olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, modelde birden fazla bağımsız değişken olması ve GSYİH, ihracat ve ithalat değişkenlerinin birinci dereceden durağan ve eşbütünleşik olduklarının tespit edilmesinden dolayı, gecikme sayısı belirlendikten sonra Johansen eşbütünleşme testi aşamasına geçilmiştir. Johansen eşbütünleşme test sonucu Çizelge 10’da sunulmuştur.

Çizelge 10. Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Eşbütünleşme	Öz değer	İz istatistiği	%5 kritik değer	Olasılık değeri
Hiç*	0.600510	56.79360	29.79707	0.0000
En fazla 1*	0.391568	21.92604	15.49471	0.0047
En fazla 2	0.077005	3.044984	3.841466	0.0810

İz testi %5 önem seviyesinde iki eşbütünleşik ilişkiye işaret etmektedir.

Kısıtsız eşbütünleşme Özdeğer Rank Testi

Hiç*	0.600510	34.86755	21.13162	0.0003
En fazla 1*	0.391568	18.88106	14.26460	0.0087
En fazla 2	0.077005	3.044984	3.841466	0.0810

Maksimum öz değer testi %5 önem seviyesinde iki eşbütünleşik ilişkiye işaret etmektedir.

Çizelge 10’da görüleceği üzere, hem iz istatistiği hem de maksimum öz değer istatistikleri sonucuna göre % 5 önem düzeyinde değişkenler arasında en az iki eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Eşbütünleşme olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmiş ve eşbütünleşme olduğunu ifade eden H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Nitekim iz istatistiğinin ve özdeğer istatistiğinin kritik değerden büyük olması, eşbütünleşme olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Johansen eşbütünleşme test sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiden bahsedilebilmektedir.

Ancak modelin doğruluğu hakkında karar verebilmek için sına testlerinden de geçmesi gerekmektedir. Bu maksatla modelde otokorelasyon, değişen varyans ve normallik sorunu olup olmadığı test edilmiştir.

Çizelge 11. Otokorelasyon Test (LM) Sonucu

Gecikme Sayısı	LM Test istatistik Değeri	Olasılık değeri
3	5.515536	0.7877

Otokorelasyonun varlığının tespiti için yapılan LM testi sonucunda olasılık değerlerinin 0,05’ten büyük olduğu tespit edildiğinden ($P=0.7877>0.05$), hata terimleri arasında % 5 önem düzeyinde serisel korelasyonun olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilememiştir. Dolayısıyla modelde otokorelasyon bulunmadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 12. Değişen Varyans Test Sonucu

Ki Kare	Olasılık değeri
73.23263	0.4374

Değişen varyansın testi amacıyla yapılan test sonucunda F istatistik değerinin 0,05’ten büyük olduğu tespit edildiğinden ($P=0.4374>0.05$), hata terimleri arasında % 5 önem düzeyinde sabit varyansın olmadığını ifade eden yokluk hipotezi H_0 reddedilememiştir. Dolayısıyla modelde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

Çizelge 13. Normallik Test (Jarque Bera) Sonucu

Bileşen	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
3	28.60529	0.9390

Modeldeki serilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek için ise Jarque Bera normallik testi yapılmıştır. Jarque Bera test istatistiği olasılık

değeri $0.9390 > 0.05$ olduğu için hata terimlerinin normal dağıldığını ifade eden H_0 hipotezi % 5 önem düzeyinde reddedilememiştir. Dolayısıyla modelde normallik sorununun olmadığı görülmüştür.

Otokorelasyon, değişen varyans ve normallik sorununun olmamasından dolayı kurulan VAR modelinin ve uygulanan Johansen eşbütünleşme testinin gerekli varsayımları sağladığı tespit edilmiştir.

Engle ve Granger (1987) yönteminde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olması durumunda hata düzeltme mekanizması uygulanabilmektedir. Bu aşamada, hata düzeltme modeli için bir vektör tahmin edilecektir. Vektör hata düzeltme modeli (VECM) uzun dönem dengesinde oluşacak bir sapmanın düzeltilebileceğini göstermektedir. Hata düzeltme stratejisinin iki önemli faydası vardır. Birinci fayda, verilerdeki kısa ve uzun dönemli bilgiyi kullanabilme şansı vermesidir. İkinci faydası ise bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında sahte bir ilişkiyi önleme olanağı sağlamasıdır (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 599).

4. Vektör Hata Düzeltme Modelinin Tahmini

Eğer değişkenler arasında bir ilişki bulunursa, vektör hata düzeltme modeli kullanılabilir. Vektör hata düzeltme modeli, eşbütünleşik olan zamana bağlı değişkenlerin kullanımı için yapılmış ve kısıtlanmış bir modeldir. Eğer X_t ve Y_t arasında bir ilişki olduğu kabul edilirse, değişkenler arasındaki ilişki modellenirken ilk olarak değişkenlerin birinci farkı kullanılır. Ayrıca, $Y_{t-1} - fX_{t-1}$ terimi de modele eklenir.

$$\Delta Y_t = \partial_{10} + \partial_{11}\Delta Y_{t-1} + \dots + \partial_{1p}\Delta Y_{t-p} + g_{11}\Delta X_{t-1} + \dots + g_{1p}\Delta X_{t-p} + b_1(Y_{t-1} - fX_{t-1}) + u_{1t} \quad (3)$$

$$\Delta X_t = \partial_{20} + \partial_{21}\Delta Y_{t-1} + \dots + \partial_{2p}\Delta Y_{t-p} + g_{21}\Delta X_{t-1} + \dots + g_{2p}\Delta X_{t-p} + b_2(Y_{t-1} - fX_{t-1}) + u_{2t} \quad (4)$$

Burada, $Y_t - fX_t$ ifadesi hata düzeltme terimi olarak adlandırılır. Birleştirilmiş model, vektör hata düzeltme modeli olarak adlandırılır. Geçmiş değerler, gelecek değerleri tahmin etmek amacıyla kullanılabilir.

Vektör Hata Düzeltme Modeli ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü ve varlığını belirlemek için kullanılmıştır (Esen, 2007: 153-154).

Vektör Hata Düzeltme Modeli test sonuçları Çizelge 14’te sunulmuştur.

Çizelge 14. Vektör Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	CointEq1		
LNGDP(-1)	1.000000		
LNEXP(-1)	-2.011391 (0.27030) [-7.44120]		
LNIMP(-1)	-1.120650 (0.11869) [-9.44171]		
C	-14.75985		
Hata Düzeltme:	D(LNGDP)	D(LNEXP)	D(LNIMP)
CointEq1	-0.150570 (0.05417) [-2.77941]	0.190371 (0.08542) [2.22857]	-0.081041 (0.04364) [-1.85694]
D(LNGDP(-1))	-0.106308 (0.17492) [-0.60776]	-0.145857 (0.27582) [-0.52882]	-0.087103 (0.14091) [-0.61813]
D(LNGDP(-2))	-0.169922 (0.17580) [-0.96658]	0.004327 (0.27720) [0.01561]	0.294543 (0.14162) [2.07978]
D(LNEXP(-1))	-0.135381 (0.11946) [-1.13328]	0.268978 (0.18837) [1.42794]	0.086233 (0.09624) [0.89606]
D(LNEXP(-2))	-0.142142 (0.11751) [-1.20958]	-0.089731 (0.18530) [-0.48425]	-0.084172 (0.09467) [-0.88912]
D(LNIMP(-1))	-0.071921 (0.22658) [-0.31743]	0.186881 (0.35727) [0.52308]	0.183013 (0.18253) [1.00265]
D(LNIMP(-2))	-0.230346 (0.22874) [-1.00704]	0.651904 (0.36068) [1.80744]	-0.339271 (0.18427) [-1.84118]
C	0.043247 (0.02176) [1.98772]	-0.009581 (0.03431) [-0.27928]	0.006423 (0.01753) [0.36644]
R ²	0.270164	0.247274	0.412742
Düzeltilmiş R ²	0.105362	0.077304	0.280136
F-İstatistiği	1.639328	1.454809	3.112534
Akaike Bilgi Kriteri	-1.205127	-0.294280	-1.637465
Schwarz Bilgi Kriteri	-0.863883	0.046963	-1.296222

Çizelge 14'te görüleceği üzere hata düzeltme modelinin katsayısı -0,1505 olarak hesaplanmış olup, katsayı 0 ile -1 arasında olduğu için ve t istatistiği -2,7794 olarak bulunduğu için sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu da sistemin doğru olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların, uzun dönemde ortadan kalktığı ve serilerin birbirine yakınsadığı tespit edilmiştir. GSYİH'da bir dönemde oluşacak dengesizliğin % 15'inin bir sonraki dönemde giderilerek uzun dönem dengesine yaklaşılabileceği tespit edilmiştir. Ayrıca ihracat ve ithalat değişkenlerinin GSYİH değişkenini uzun dönemde pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Dolayısıyla bu çalışmada, ihracat, ithalat ve GSYİH arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğu ve bu üç değişkenin birbirine bağlı olduğu eşbütünleşme testleri ile tespit edilmiştir.

5. Granger Nedensellik Testi

Ekonomide Granger tarafından 1969 yılında başlatılan nedensellik testleri, daha sonra farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde geliştirilerek kullanılmıştır. Regresyon analizi, birbirine bağlı değişkenler arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Ancak, değişkenler arasındaki bu ilişki, tam olarak bir sebep-sonuç ilişkisini göstermeyebilir. Anlamı şudur: Bağımsız değişken X sebep ve bağımlı değişken Y sonuç demektir. İki değişken arasında güçlü bir bağlantı olduğunda, bu bir ilişki olarak ifade edilebilir. Bu ilişki, ekonomi teorisi tarafından doğrulanan bir ilişkiye dayanmalıdır. Regresyon analizinde, değişkenlerin birbirine bağlı olan ilişkisi incelenir. İlişkilerin yönü hakkında bir ön koşul bulunmaktadır ve bunun için bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında ayırım yapılır. Ancak nedensellik analizinde böyle bir şart olmadığı için, ilişkilerin yönü araştırılır. Nedensellik testi, uzun dönemli serilerde kullanılmaktadır. Seri testlerinde, serilerin durağan olması gerekmektedir. Ancak, bu testte serileri durağan hale getirmek için tüm serilerin aynı derecede durağan olması gerekmeyebilir (Tarı, 2012:436-438).

Granger nedensellik testi, sadece durağan olan seri verileri içermektedir. Eğer bir analiz sonucunda değişkenler arasında bağlantı bulunmazsa, Granger nedensellik testi yapılabılır. Bu yüzden, Granger nedensellik testi basit bir F dağılımı kullanılarak yapılabılır. Eğer değişkenler birbirine tümleşik ise, Granger

nedensellik testinde F istatistiği kullanılamaz. Ancak bu durumda, hataların nedensellik testini içermesi gerektiği için, birbirine tümleşik olmalıdır.

$$\Delta X_t = \partial_x + \sum_{i=1}^m b_{x,i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^m g_{x,i} \Delta Y_{t-i} + /_x ECT_{t-1} + u_{x,t} \quad (5)$$

$$\Delta Y_t = \partial_y + \sum_{i=1}^m b_{y,i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m g_{y,i} \Delta X_{t-i} + /_y ECT_{t-1} + u_{y,t} \quad (6)$$

5 ve 6 nolu denklemlerde $/_x$ ve $/_y$ hata düzeltme teriminin katsayılarıdır. Bu sayılar, X ve Y arasındaki dengenin ne kadar zamanda geri döneceğini göstermektedir. ECT_{t-1} , gecikmeli hataları düzeltme terimidir. Bir serinin eşbütünleşik olması, serilerin birlikte hareket ettiğini ve birbirleriyle ilişkili olduğunu ifade eder. Ayrıca, seriler arasında neden-sonuç ilişkisi olduğunu ve serilerin etkileşimini ölçen $b_{x,i}$ ve $g_{y,i}$ gibi değerlere dikkat çeker. $u_{x,t}$ ve $u_{y,t}$ ise hataları temsil eder (Esen, 2007: 157).

Bu çalışmanın temel amacı, ithalat, ihracat ve GSYİH arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Dolayısıyla aşağıdaki sonuçlardan birine ulaşılması beklenmektedir:

- Dış ticaret → GSYİH (Dış ticaret, GSYİH üzerinde etkilidir)
- GSYİH → Dış ticaret (GSYİH, dış ticaret üzerinde etkilidir)
- Dış ticaret ve GSYİH birbirini etkilemektedir.
- Dış ticaret ve GSYİH arasında bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için sıkça kullanılan ve literatürde en çok tercih edilen bir testtir. Çünkü uygulanması oldukça kolaydır. Granger nedensellik testi yaparken, serilerin gecikme uzunluğunun dikkate alınması gerekmektedir.

GSYİH bağımlı değişkeni için H_0 hipotezi, ihracat ve ithalat değişkenlerinin GSYİH değişkeninin nedeni olmadığı karşısında H_1 hipotezi, ihracat ve ithalat değişkenlerinin GSYİH değişkeninin nedeni olduğunu ifade eder. H_0 hipotezinin kabul edilmesi, ihracat ve ithalat değişkenlerinin GSYİH değişkenini etkilemediği anlamına gelirken, H_1 hipotezinin doğru kabul edilmesi, dış ticaret değişkenlerinin ekonomik büyüme değişkenini etkilediği anlamına gelmektedir. Çalışmada elde edilen Granger nedensellik test sonucu Çizelge14'te sunulmuştur.

Çizelge 15. Granger Nedensellik Test Sonuçları

VEC Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests Sample: 1980 2020 Included observations: 40			
Bağımlı Değişken: GSYİH			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Df	Olasılık
İhracat	11.73993	1	0.0194
İthalat	11.71439	1	0.0196
Tüm	39.01459	2	0.0001
Bağımlı Değişken: İhracat			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Df	Olasılık
GSYİH	9.453373	1	0.0238
İthalat	3.537228	1	0.3160
Tüm	27.06439	2	0.0076
Bağımlı Değişken: İthalat			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	Df	Olasılık
GSYİH	2.491902	1	0.4768
İhracat	3,429117	1	0.3301
Tüm	4,921627	2	0.1776

Çizelge 15'ten görüleceği üzere ihracat ve ithalat değişkenleri için olasılık değerlerinin % 5'ten daha düşük olduğu tespit edildiği için nedensellik olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmiş ve nedenselliğin olduğunu ifade eden H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Yani ihracat ve ithalatın, ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu bulunmuştur.

Bağımlı değişkenin ihracat olduğu ikinci modelde GSYİH değişkeninin ihracat değişkeninin Granger nedeni olduğu tespit edilirken, ithalat değişkeninin ihracatın Granger nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bağımlı değişkenin ithalat olarak belirlendiği üçüncü modelde ise H_0 hipotezi reddedilememiştir. Yani GSYİH ve ihracat değişkenlerinin, ithalat değişkeninin Granger nedeni olmadığı tespit edilmiştir. Değişkenlerin nedensellik yönleri Çizelge 15'te sunulmuştur.

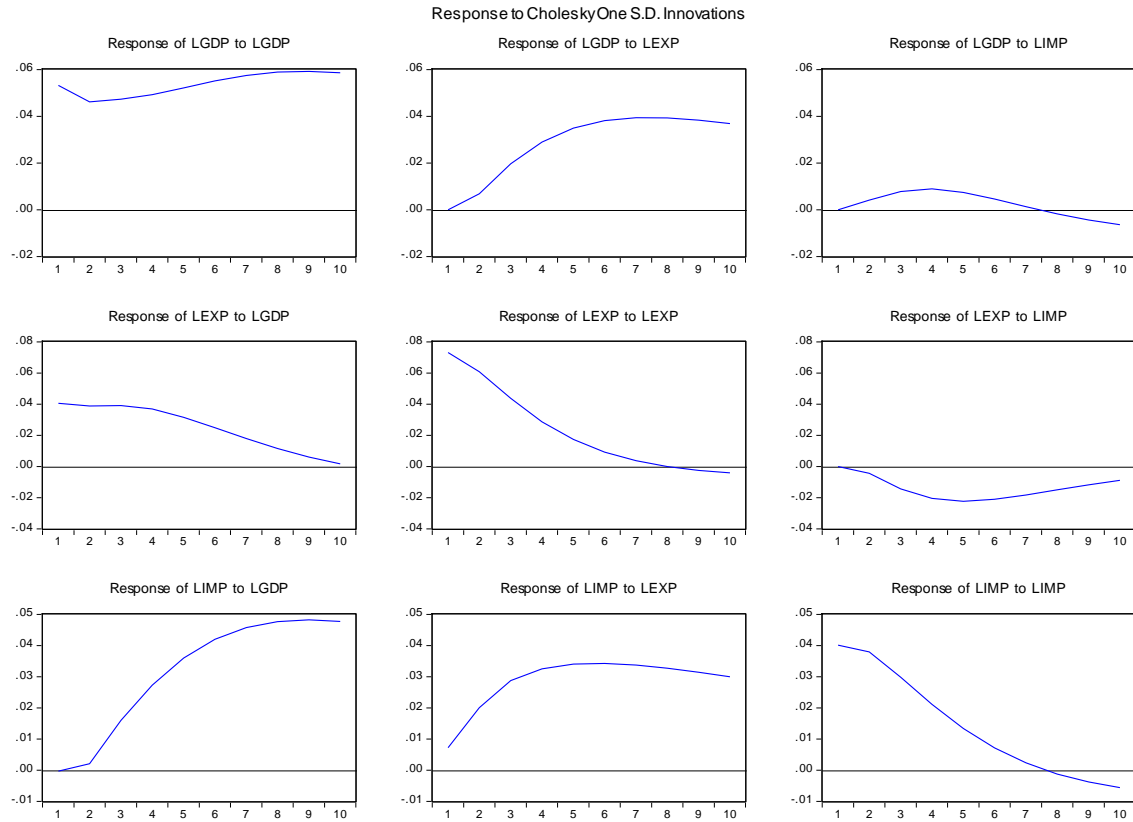
Çizelge 16. Değişkenlerin Nedensellik Yönleri

Değişkenler	Nedenselliğin Yönü
GSYİH ve İhracat	Çift taraflı
GSYİH ve İthalat	Tek taraflı (ithalat değişkenden GSYİH değişkenine doğru)
İhracat ve İthalat	Nedensellik yoktur

Çizelge 16'ten görüleceği üzere, Cezayir'de incelenen dönemde ekonomik büyümenin hem ihracatın hem de ithalatın etkisiyle gerçekleştiği bulgusuna ulaşılmıştır. Granger nedensellik testi sonucunda, reel GSYİH ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bu nedenle, büyüme ve ihracat değişkenleri birbirlerinin nedeni olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Cezayir'de ihracat ve ithalatın büyümeyi pozitif etkilerken, büyümenin de ihracatı pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Reel GSYİH ile ithalat arasında ise ithalattan GSYİH'ya doğru sadece tek yönlü hareket etme eğilimi bulunduğu tespit edilmiştir.

6. Etki-Tepki Analizi

Vektör hata düzeltme modellerinde, Granger nedensellik analizinden sonra değişkenler arasında etki-tepki ilişkisi test edilir. Etki-tepki fonksiyonlarının yorumlanmasında, tahmin edilen VEC modeli kullanılmaktadır. Etki-tepki fonksiyonu, bir şok olduğunda içsel değişkenin ne kadar tepki verdiğini ölçmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2014:510). Çalışmanın değişkenleri arasındaki etki-tepki analizi Şekil 27'de sunulmuştur.

Şekil 27. Değişkenler için Etki-Tepki Analizi

Şokların nasıl oluşacağını belirlemek amacıyla değişkenlerin 10 dönem içindeki hareketleri incelenmiştir. Sütunlar şokların meydana geldiği değişkenleri gösterirken, satırlar bu şoklara karşılık değişkenlerin verdiği tepkileri göstermektedir. Şekil 27'nin ilk satırında, GSYİH değişkeninde meydana gelen bir standart sapmalık şok, değişkenin kendisinde ilk dönemde bir azalma yönünde bir tepkiye neden olurken, sekizinci döneme kadar artış yönünde, son iki dönemde ise durağan bir tepkiye neden olmuştur. İhracatta meydana gelen bir standart sapmalık şok GSYİH'nın yedinci dönemine kadar pozitif artışına neden olacak şekilde bir tepki vermektedir. Yedinci dönemden sonra ise pozitif durağanlaşmaktadır. İthalatta meydana gelen bir standart sapmalık şok GSYİH'nın beşinci döneme kadar pozitif artış yönünde tepki vermesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu sonuçlar Granger nedensellik analiz sonuçları ile örtüşmektedir.

GSYİH değişkeninde bir standart sapmalık şok meydana geldiğinde ihracat değişkeni pozitif azalan tepki vermektedir. İhracatın kendisi üzerindeki tepkisi ise sekizinci döneme kadar azalan pozitif, sekizinci dönemden sonra ise azalan negatif bir tepki şeklindedir. İthalat değişkeninde meydana gelen bir standart sapmalık şok ise ihracat değişkeninin başlangıçta azalan negatif, daha sonra ise artan negatif bir tepki vermesine neden olmaktadır.

GSYİH değişkeninde bir standart sapmalık şok meydana geldiğinde ithalat değişkeni artan pozitif yönde tepki vermektedir. İhracat değişkeninde meydana gelen bir standart sapmalık şok ise, ithalat değişkenin başlangıçta pozitif artan daha sonra azalan bir tepki vermesine neden olmaktadır. İthalat değişkenindeki şok ise kendisinin başlangıçta azalan pozitif, sekizinci dönemden sonra ise negatif azalan bir tepki vermesine neden olmaktadır.

Dolayısıyla etki tepki analizi sonuçlarının Granger nedensellik analizi sonuçları ile örtüştüğü tespit edilmiştir.

7. Varyans Ayrıştırması Analizi

Varyans ayrıştırma testi, etki-tepki analizinden sonra yapılır. Varyans ayrıştırması, bir değişkendeki değişimin yüzde kaçının kendisinden yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını analiz etmektedir. Eğer bir değişken varyansındaki değişimin % 100'e yakını kendi başına açıklıyorsa, bu değişken

dışsal olarak adlandırılır (Tarı, 2011:469). Değişkenin içsel olduğu biliniyor ise, değişkende meydana gelen değişmelerin, modelin diğer değişkenlerinden kaynaklandığı anlaşılır.

Çizelge 16’da, çalışmadaki her üç değişkenin on dönem boyunca değişimini gösteren varyans ayrıştırma sonuçları verilmiştir.

Çizelge 17. Modeldeki Değişkenlerin Varyans Ayrıştırmaları

GSYİH Değişkeninin Varyans Ayrıştırması			
Dönem	GSYİH	İhracat	İthalat
1	100.0000	0.000000	0.000000
2	93.90976	3.028604	3.061632
3	87.54082	6.543166	5.916010
4	82.80449	9.460280	7.735233
5	79.53570	11.65212	8.812181
6	77.28825	13.26009	9.451660
7	75.70872	14.44542	9.845867
8	74.56628	15.33220	10.10153
9	73.71620	16.00749	10.27631
10	73.06750	16.53079	10.40171
İhracat Değişkeninin Varyans Ayrıştırması			
1	22.96059	77.03941	0.000000
2	25.65506	74.11439	0.230545
3	26.81154	72.53692	0.651542
4	27.20759	71.91339	0.879025
5	27.30999	71.69340	0.996604
6	27.32481	71.62330	1.051889
7	27.32091	71.60082	1.078265
8	27.31726	71.59119	1.091542
9	27.31686	71.58431	1.098833
10	27.31887	71.57788	1.103258
İthalat Değişkeninin Varyans Ayrıştırması			
1	0.526117	6.660914	92.81297
2	5.656030	10.78769	83.55628
3	13.67713	14.16078	72.16209
4	20.57330	16.35731	63.06939
5	25.82806	17.80285	56.36909
6	29.69399	18.78265	51.52336
7	32.55087	19.47353	47.97560
8	34.69403	19.97814	45.32783
9	36.33081	20.35772	43.31147
10	37.60266	20.65015	41.74719

İlk dönemde GSYİH değişkeninin varyansının % 100’ünün değişkenin sadece kendisinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Yani, ihracat ve ithalatın herhangi bir etkisi yoktur. Bu oran GSYİH değişkeninin en dışsal değişken olduğunu göstermektedir. Ancak, ihracat ve ithalatın GSYİH üzerindeki etkisi, birinci dönemden onuncu döneme kadar sürekli artmaktadır. Nitekim 10. döneme bakıldığında, GSYİH değişkeninin varyansındaki değişimlerin yaklaşık % 73’ü

kendisi tarafından açıklanırken, %16,5'inin ihracat, %10,4'ünün ise ithalat değişkenlerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla GSYİH değişkeninin varyans ayrıştırması sonuçlarına göre GSYİH'daki değişmelerin en fazla ihracat, sonra ise ithalat değişkenleri tarafından açıklandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Yani büyümedeki değişmelerin nedeni sırasıyla ihracat ve ithalattır.

İhracat değişkeninin varyans ayrıştırmasına bakıldığında, birinci dönemdeki ihracat değişimi, %77 oranında kendisindeki değişimlerden, % 23 oranında ise GSYİH'daki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Onuncu dönemde ise ihracattaki değişimin % 71,5'u kendisindeki değişimlerden, % 27,3'ü GSYİH'daki değişimlerden kaynaklanmaktadır. İthalat ise ihracat değişkeninin varyansındaki değişimleri açıklamada önemsiz bir orana sahiptir.

İthalat değişkeninin varyans ayrıştırması incelendiğinde, birinci dönemdeki değişimin %92,8'i kendi nedenlerinden kaynaklanırken, % 0,5'i GSYİH'nın değişkeninden, %6,6'sı ise ihracat değişkeninden etkilenmektedir. Onuncu dönemde ise GSYİH değişkeninin etkisinin arttığı ve % 37,6'ya çıktığı tespit edilmiştir. Kendi etkisi ise % 41,7'ye düşerken, ihracatın açıklama etkisi ise % 20,6'ya yükselmiştir.

Varyans ayrıştırma analizi sonuçlarının Granger nedensellik testinin sonuçlarıyla uyumlu olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

8. Ekonometrik Çalışmanın Sonuçları

Çalışmanın ekonometrik bölümünde, Cezayir'in dış ticareti ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1980-2021 yılları arasındaki zaman diliminde incelenmiştir. Bu maksatla çalışmada kullanılan GSYİH, ihracat ve ithalat değişkenlerinin birim kök testleri yapılmıştır. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) test sonucunda düzeyde durağan olmayan serilerin birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği tespit edilmiştir. Gecikme sayısı belirlendikten sonra Johansen eşbütünlük testi kullanılarak değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri incelenmiştir. Johansen eşbütünlük testi sonucunda, değişkenler arasında bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, her üç değişkenin uzun bir süre boyunca birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Bu yüzden, değişkenler arasında bir ilişkiyi ve varlığını belirlemek için Vektör Hata Düzeltme Modeli'ne dayalı bir Granger nedensellik

testi gerçekleştirilmiştir. Granger nedensellik testinin sonuçlarına göre, ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ihracata doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Dolayısıyla, ihracatın artması ekonomik büyümeyi artırmakta ve büyümeyle birlikte artan gelir, ihracatın artmasına katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda, ithalatın ekonomik büyümeyi tek yönlü olarak etkilediği tespit edilmiştir. Ancak ithalat ve ihracat arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bu durum, ithalatın da büyümeye katkı sağladığını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlara dayanarak, Cezayir'in ekonomik istikrarını sağlamak ve sürdürmek için ihracatı artıracak ekonomi politikalarının uygulanmasının önemli olduğu söylenebilir. Nitekim enerji ihracatı, Cezayir'de hazineyi finanse etmek için yapılan en büyük ödemelerden biridir. Eğer enerji sektöründe bir sorun veya kriz yaşanırsa, Cezayir'in ekonomik büyüme hızı azalır. Bu yüzden, enerji sektörü Cezayir'in en önemli ihracat kalemi olup, Cezayir'in ekonomisiyle enerji sektörünün birbiriyle sıkı bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Ancak Cezayir'in ekonomisi, sadece petrol gelirlerine dayandığı için dış politik ve ekonomik gelişmelere ve krizlere karşı hassastır. Cezayir'in ekonomisi düzgün çalışabilmesi için, yetkililerinin petrol dışı ürünlerin ihracatını artırması ve diğer sektörler için daha fazla değer vermeleri gerekmektedir. Cezayir'in ekonomik sektörlerinde büyüme düzeyi düşük olup, yerel ürünlerin ihracatına dayalı dış ticarete de düşüş yaşamaktadır. Bu durum, Cezayir ekonomisinin kaynak ve gelirlerini çeşitlendirmeye büyük ölçüde katkı sağlayabilecek dış ticaret dengesini olumsuz etkilemektedir.

İhracat ve ithalatın artması ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Bu ilişki, hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testi sonucunda kanıtlanmıştır. Bu test, ihracat veya ithalattaki artışın ekonomideki büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Elde edilen bulgular, Cezayir'in ihraç ettiği petrol gelirlerinin ülkenin ekonomisine ve büyümesine önemli bir katkı yaptığını göstermektedir. Bu gelirler, büyümede de önemli ölçüde rol oynamaktadır. Ancak, benzin ve gaz gibi ürünlerin ihracatı her zaman sürdürülebilir değildir. Bu yüzden, Cezayir'in sadece petrol ve gaz gibi doğal kaynaklarını ihraç etmek yerine farklı ürünlerin ihracatına

odaklanması ve hem kısa hem de uzun vadede yüksek bir büyüme hızına ulaşması gerekmektedir.

VI. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dış ticaret, dünya ülkeleri arasındaki değişimi inceleyen ekonomi biliminin bir dalıdır. Bu terimin kökenleri, ilk insanın başlangıcından itibaren başlar. Dış ticaret, takas üzerine kurulu olup, ekonomik yaşamın gelişimiyle birlikte farklı boyutlara ve kavramlara ulaşmıştır. Bu durum, sanayi devriminin ortaya çıkması, ekonomik krizler (1929 Büyük Buhran gibi) ve uluslararası kuruluşların, ekonomik ve bölgesel ticaret bloklarının ve küresel döviz piyasalarının ortaya çıkışı gibi küresel ekonomik hayatta meydana gelen değişimler ve gelişmelerle ilgilidir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri sistemlerinin ve uluslararası ilişkilerin gelişimiyle birlikte, uluslararası ölçekte ticaret hacmi genişlemiş ve uzmanlaşma ve uluslararası iş bölümü yaygınlaşmıştır. Her ülke, üretim süreçlerinde kullanılan tekniklerle uyumlu olan malı üretmekte uzmanlaşırken, aynı zamanda gelirin artması ve yaşam standardının yükselmesini sağlayan mallara odaklanmaktadır. Günümüzde, çoğu ülkenin ekonomisi birbirine açıktır ve herhangi bir ülkenin izole yaşaması mümkün değildir. Değişim, yalnızca mal ve hizmetlerin ihracatı ve ithalatıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda sermaye ve teknik deneyimlerin de diğer ülkelerle ticaretine dönüşmektedir.

Dış ticaret, ülkeler arasındaki değişimden kaynaklanan bağlantılar ve ilişkiler ağı oluşturur ve ekonomiler ile çeşitli pazarlarını etkiler. Bu değişimi açıklamak, farklı okullar arasında farklılık gösterir. Klasik okul, Adam Smith'in mutlak üstünlük teorisi, David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisi ve John Stuart Mill'in uluslararası değer teorisi gibi teorilere dayanarak, uluslararası ticaretin nedeninin farklı ülkelerdeki mutlak ve göreceli üretim maliyetlerinin farklılığı olduğunu belirtir. Neoklasik dış ticaret teorileri ise, Heckscher-Ohlin teorisi gibi, uluslararası ticaretin nedeninin gerçekten göreceli maliyet farklılıklarına dayandığını kabul etmiştir, ancak bu farklılıkların ülkeler arasındaki üretim faktörlerinin bolluğundaki farklılıklara geri döndüğünü teoriye eklemiştir. Bunun ardından, Heckscher-Ohlin teorisinin doğruluğunu test etmek

için birçok deneysel girişimde bulunulmuştur ve en ünlü girişim, bu teorileri uluslararası ticaretin nedeni ve kazancı üzerine odaklanarak geliştiren Linder'in girişimidir. Modern dış ticaret teorileri ve modelleri ise dış ekonomik avantajlara dayanan uluslararası uzmanlaşma ve üretim maliyetlerini düşürmeye yardımcı olan ekonomilerin önemine yeni boyutlar getirmiştir.

Ekonomik büyüme, ekonomik durumun ve toplumların ilerlemesinin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Ekonomi okulları, ekonomik büyümeyi belirleyen faktörleri açıklarken farklılık göstermiştir. Klasik okulun önde gelen isimleri, Adam Smith önderliğinde ekonomik büyümenin sınırlı olduğunu savunmuş ve analizde ekonominin arz tarafına odaklanıp, talep tarafını ihmal etmişlerdir. Robert Malthus ise karamsar teorisiyle tanınır ve nüfusun geometrik olarak arttığını, üretimin ise aritmetik olarak arttığını ve yatırımların artmasının nüfus patlamasına yol açtığını düşünmüştür. Keynes'in araştırmalarını devam ettiren Harrod ve Domar, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmede yatırımın rolüne dayanan modellerini oluşturmuşlardır. Ardından, Solow'un sunmuş olduğu yeni-klasik teori, üretim faktörlerinin getirilerinin azaldığı ve hacim artışının sabit olduğu varsayımına dayanan bir modeldir. Ancak, önceki teoriler bazı ekonomistler, özellikle Lucas ve Barro tarafından eleştirilmiştir. Eleştirinin nedeni ise uzun vadeli ekonomik büyümenin kaynaklarını analiz etmede bu teorilerin yetersiz ve zayıf kaldığı düşüncesidir. Çünkü bu teoriler sadece maddi sermaye birikimine dayanmaktadırlar. Bu yüzden de büyümede beşeri sermaye, teknoloji ve bilgiyi ön planda tutan içsel büyüme teorileri geliştirilmiştir.

Dış ticaret, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasını desteklemede önemli bir rol oynar. Dış ticaret, üretim için gerekli aramaları ve hammadeleri sağlaması yoluyla üretim artışına katkıda bulunur. Bunun yanında bir ülkede üretilmeyen veya farklılaştırılmış nihai mal ve hizmetlerin de diğer ülkedeki tüketiciye ulaşmasını sağlar. Ayrıca, dış pazarlarda genişleme yaratarak, ulusal üretimi ve milli geliri artırarak iş fırsatları yaratır ve ekonomik büyümeyi destekler. Dış ticaret, yenilikçiliği ve teknoloji transferini teşvik eder ve diğer ülkelerle ticaret yaparak yeni bilgi ve deneyimlere erişim imkânı sağlar. Bununla birlikte, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri olabilir. Dış ticaretin genişlemesi, küresel rekabet ve ekonomik baskılara maruz kalmaya neden olabilir. Küresel piyasalarda bozulma veya küresel ekonomik modellerde

değişiklikler meydana geldiğinde, bu ülkelerin krizlerden olumsuz etkilenmesine neden olabilir ve ekonomik büyümesini olumsuz etkileyebilir.

Ayrıca, dış ticaret ülke içinde gelir dağılımında eşitsizliklere yol açabilir. Dış ticarete yoğun olarak katılan sektörler ekonomik faydalar elde ederken, diğer sektörler ihmal edilir ve durumları kötüleşir. Bu eşitsizlik, yoksulluğun artması veya sosyal adaletsizliğin derinleşmesi gibi olumsuz sosyal ve ekonomik sonuçlara yol açabilir. Bazı ülkeler ayrıca ekonomik bağımlılık sorunuyla karşılaşabilir. Ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için ihracata ve ithalata büyük ölçüde bağımlı hale gelebilirler. Küresel piyasalarda veya uluslararası ticaret politikalarında değişiklikler meydana geldiğinde, bu ülkelerin büyümeleri tehdit altına girebilir ve sürdürülemez hale gelebilir.

Cezayir'de izlenen ekonomi politikası, ekonomik ve politik koşulların dönem içinde farklılık göstermesi nedeniyle değişiklik göstermiştir. Cezayir hükümeti, önce kalkınma planlaması ve politikaları izlemiş, daha sonra ise yapısal uyum politikaları ve ekonomik canlandırma politikaları izlemeye yönelmiştir. Planlamaya dayalı ekonomiden pazarda yönlendirilen bir ekonomiye geçilmesiyle birlikte Cezayir, ekonomik durgunluktan kurtulmak için IMF'ye başvurmuş ve bir dizi anlaşma imzalamıştır. Bunlar arasında AB ile ortaklık anlaşması imzalama ve Dünya Ticaret Örgütü'ne katılma talebi de yer almaktadır. Cezayir'in 1980'lerden bu yana izlediği ekonomik politikadaki bu değişimler ve dalgalanmalar, Cezayir'in dış ticaret yapısında sürekli değişikliklere yol açmıştır.

Cezayir, 1970'ten 1989'a kadar monopol dönemini yaşamıştır. Devlet 1971 yılında, özel ticaret sektörünün devlet ticaret kuruluşları tekeline alınmasını sağlayan bir dizi önlem yayınlamıştır. Bu, ticaret akışlarını kontrol altına almak ve ülkeyi merkezi planlamaya entegre etmek amacıyla yapılmıştır. Bu dönemde gıda ithalatı, tarımsal devrim nedeniyle büyük bir artış göstermiştir. Ancak ihracat petrolle sınırlı kalmıştır. Cezayir, 1986'daki petrol krizinden sonra dış ticareti serbestleştirmiştir. Bu kriz, Cezayir'in ekonomik yapısının zayıflamasına neden olmuştur. Bu nedenle Cezayir, 1990-1993 arasında sınırlı liberalizasyon süreciyle ticaretini serbestleştirmeye ve 1994'te tamamen serbest bırakmaya karar vermiştir. Bu politikaların amacı ise, IMF'nin koşullarının uygulanması ve ekonomik istikrarsızdan kurtulmak idi. IMF'nin yardımına rağmen Cezayir dış borçlarının fazlalığı nedeniyle, borçlarını ödemede zorluk yaşamıştır. Ancak 2000

yılından sonra petrol fiyatlarının toparlanmasıyla Cezayir dış borçlarını ödeyebilmiştir. Bu dönemde Cezayir, küresel piyasalara büyük ölçüde açıldığı için ithalatı sürekli olarak artmıştır. 2000 yılından günümüze kadar Cezayir, en yüksek büyüme seviyelerini elde etmeyi amaçlayan kalkınma programları, planları ve politikalar uygulamaktadır. Bu politikaların Cezayir'deki ekonomik ve sosyal alanlarda olumlu etkileri olsa da, ülke hâlâ petrol sektörüne aşırı bağımlılık, düşük büyüme oranları, yüksek işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele etmektedir. Dış ticaret açısından, Cezayir hükümetinin yaptığı tüm reformlara rağmen, ihracatta yapısal çeşitlilik eksikliği yaşamaktadır. Cezayir ekonomisi neredeyse tamamen enerji ihracatına dayalıdır. Ayrıca ticaret dengesinin coğrafi dağılımında problemler bulunmaktadır.

İhracatı ağırlıklı olarak petrole bağımlı, ekonomik yapısı ise ithalata dayanan Cezayir ekonomisinde mevcut dış ticaretin ekonomik büyümesinde etkili olup olmadığı bu tezin araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu maksatla tezin ekonometrik çalışma bölümünde 1980-2021 yılları arasındaki dönemde Cezayir'in dış ticareti ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişki zaman serisi yöntemiyle incelenmiştir. Uygulanan Granger nedensellik testinin sonuçlarına göre, ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ihracata doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durumda, ihracatta meydana gelen artış ekonomik büyümeyi artırmakta, ekonomik büyümeyle birlikte artan gelir ise ticaretin artışına katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuş ancak ithalat ve ihracat arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Dolayısıyla bu durum, ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, elde edilen sonuçlara göre, ülkenin makroekonomik istikrarının sağlanmasında ve sürdürülmesinde ihracatta artış meydana getirecek iktisat politikalarının uygulanması önem arz etmektedir.

Cezayir hükümetinin, dış ticaretin ekonomik büyümesine yüksek oranda katkıda bulunmasını sağlamak için yapması gereken en önemli önlemler; ekonomiyi genişletmek ve gelir kaynaklarını çeşitlendirmektir. Bu, endüstri sektörünün geliştirilmesine odaklanmak ve dış pazarlarda rekabetçiliği artırmak için imalat sektörü ihracatını teşvik etmek ve petrol sektörüne olan bağımlılığı azaltmak anlamına gelir. Bu, yerel sanayilere uygun destek sağlanması,

Üretkenliğin artırılması ve ürün kalitesinin iyileştirilmesiyle mümkün olabilir. Ayrıca yatırım iklimini güçlendirmek önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımları artırmak için teşvikleri artırmak, kurumsal ve dışsal çevreyi iyileştirmek gerekmektedir. Ayrıca Cezayir'in Dünya pazarlarında mevcut olan fırsatları değerlendirmesi ve Cezayir'in sahip olduğu yüksek katma değerli ihracata odaklanması gerekmektedir. Ayrıca girişimcilere destek sağlamak önemlidir. İhracat yapabilen ve uluslararası pazarda rekabet edebilen yeni kuruluşlara gerekli desteği sağlamak için finansal kaynaklar, kolaylıklar ve ihracata yönelik doğru bilgi sistemlerini sağlamak gerekmektedir. Yönetimi ve teknolojiyi geliştirmek de önemlidir. Sanayi kuruluşlarının ihracatın gelişimine ve ekonomik kalkınmanın hızlanmasına katkıda bulunabilmeleri için bu sektörlere gerekli teknolojiyi sağlamak gerekmektedir. Bu alanda başarılı olan diğer ülkelerin deneyimlerinden faydalanılabilir. Ayrıca ekonomik birliklerin oluşturulması önemlidir. Diğer ülkelerle ekonomik birlikler oluşturmak ve Dünya pazarında hakim olan ekonomik birliklerle işbirliği yapmak ve yabancı ortaklıklardan faydalanma çabaları gösterilmelidir.

VII. KAYNAKÇA

KITAPLAR

- ABU QAHF, A. S. (2001), **Al-Taswiq wo-Jehat Nazar Mu'asirah**, Misr, Matbato al-Isha'e al-Fanniyah, al- Al-Taba'a 1.
- ABU SHARAR, A. A. (2007), **Al-Iqtisad al-Dawli: Nazariyyat wa Siyasat**, Al-Urdun, Dar al-Maseerah, Al-Taba'a 1.
- ACAR, Y. (2008), **İktisadi Büyüme ve Büyüme Teorileri**, Bursa, Dora Yayıncılık
- AJAMİYAH, M. A. & AKHRON. (2006), **Al-Tanmiyah al-Iqtisadiyah: Dirasat Nazariyah wa-Tatbiqiyah**, Misr, El-Dar al-Jami'iyah.
- AL-MASAWĪ, D. M. (2011), **Asas 'Ilm al-Iqtisad**, Al-Jaza'ir, Diwan al-Matbu'at al-Jami'iyah,al-Juz 2.
- ARSLAN, K. (2017), **Dış Ticaret İşlemleri**, Ankara, Detay Yayın evi
- ATİYAH, A. M. (2003), **Itijahat Hadithah fi al-Tanmiyah**, Misr, Dar al-Jami'ah.
- BECUWE, S. (2006), **Commerce International Et Politiques Commerciales**, France, Armande Colin.
- BELATTAF, M. (2010), **Economie Du Développement**, Alger, Algérie, office des publications universitaires.
- BERBER, M. (2006), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Trabzon: Derya Kitabevi.
- BOCUTOĞLU, E. & BERBER, M. VD. (2005), **Genel İktisada Giriş**, Trabzon, Derya Yayınevi, 4. Baskı.
- BUCKELS, J. T. (2004), **New Ideas from Late Economists An Introduction to Modern Economic Thought**, translated by Kawthar Mahmoud Muhammad and Hassan Al-Talawi, Egypt, First Edition, Arabic words.

- ERTÜRK, E. (2010), **Uluslararası İktisat**, İstanbul, Alfa Basım Yayım.
- GHARBİ, F. (2010), **Al-Zira'ah Al-Arabiyya wa Tahaddiyat al-Amn al-Ghidaii. Halat al-Jaza'ir**, Lubnan, Markaz Dirasat al-Wahda al-Arabiyya, Al-Taba'a 1.
- GUJARATİ, D. N. (2003), **Basic Econometrics**, New York, McGraw Hill.
- GÜRAK, H. (2016), **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma**, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Baskı.
- HAN, E. VE KAYA A. (2006), **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Ankara, Nobel Yayınları, 5. Baskı.
- HARİSON, A. & ERTUGRUL, D. ET AUTRES. (2004), **Business international et mondialisation**, traduit par Simeon Fongane, Paris, France, Édition de Boeck , 1ère édition.
- HUSAYN, Z. A. (2008), **Al-'Alaqa al-Iqtisadiyyah al-Dawliyyah**, Misr, Dar al-Jami'ah al-Jadidah lil-Nashr.
- ISHTİH, M. (2009), **Al-Iqtisad li-Ghayr al-Iqtisadiyyin**, al-Urdun, Dar al-Shuruq.
- İYİBOZKURT, E. (1995), **Uluslararası İktisat Teori ve Politika**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 3. Baskı.
- KAYA, F. (2008), **Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi**, İstanbul, Beta Basım Yayım.
- KAYNAK, M. (2015), **Büyüme Teorileri Giriş**. Ankara, Gazi Kitabevi.
- MAHMOUD, Y. (1993), **Asasiyyat al-Tijarah al-Dawliyyah**, Al-Urdun, Dar al-Jami'iyyah lil-Taba'a wal-Nashr.
- MANDELBAUM, M. (2009), **Al-Afkar allati Ghayyarat al-Alam**, Misr, al-Dar al-Dawliyyah lil-Istithmarat al-Thaqafiyah, Al-Taba'a 1.
- MATAR, M. S. (2001), **Al-Tijarah al-Kharijiyyah**, Amman, Dar Safaa lil-Nashr wal-Tawzi'e.
- MERT, M. (2017), **Kalkınma ve Büyüme İktisadi**, Ankara, Nobel Akademik, 2. Baskı.

- OSWALDO, D. (2003), **Khurafa al-Tanmiyah al-Iqtisadiyyah**, Lubnan, Al-Sharika al-Alamiyyah lil-Makatib, Al-Taba'a 1.
- RAINELLI, M. (2002), **Le Commerce International**, Paris, France, édition la Decouverte, 8ème édition.
- SAVAŞ, V. (2000), **İktisatın Tarihi**, Ankara, Pano Yayınevi.
- SEVÜKTEKİN, M. & ÇINAR, M. (2014), **Ekonometrik zaman serileri analizi**, Bursa, Dora Yayınevi.
- SEVÜKTEKİN, M. & NARGELEÇEKENLER, M. (2007), **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi**, Nobel Yayın.
- SEYİDOĞLU, H. (2001), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul, Güzem Yayınları.
- SEYİDOĞLU, H. (2003), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul, Güzem Can Yayınları.
- SEYİDOĞLU, H. (2007). **Uluslararası İktisat**, İstanbul, Güzem Can Yayınevi.
- SHİAB, M. M. & NASHED, S. A. (2006), **Asas al-'Alaqa al-Iqtisadiyyah al-Dawliyyah**, Bayrut, Manshuratu al-Halabi al-Huquqiyyah.
- TABAN, S. (2008), **İktisadi Büyüme: Kavram ve Modeller**, Ankara: Nobel Yayınları, 3. Baskı.
- TARI, R. (2011), **Ekonometri, Kocaeli: Umuttepe Yayınları**, 7. Baskı.
- TARI, R. (2012), **Ekonometri, Kocaeli: Umuttepe Yayınları**, 8. Baskı.
- Ünsal, E.M. (2005), **Uluslararası İktisat: teori, politika ve açık ekonomi makro iktisadı**, Ankara, İmaj Yayıncılık.

MAKALELER

- ABDULNASSER, H. J. & MANUCHEHR, I. (2000), “**Time-Series Evidence for Balassa’s Export-led Growth Hypothesis**”, The Journal of International Trade and Economic Development, volume 9, issue 3, pp. 355–65.
- ADALA, B. M. & ZİANİ, S. (2022), “**Al-Tashghil wa-Ishkaliyat al-Batalah fi al-Jaza'ir (2010-2020): Dirasah Tahliliyah**”, al- Majallah al-

Jaza'iriyah lil-Ulum al-Insaniyah wa-al-Ijtima'iyah, al-Mujallad 6, al-Adad 1, ss.166-181.

AHMAD, J. V. & HARNHIRUN, S. (1995), **“Roots and cointegration in estimating causality between exports and growth: Empirical evidence from the ASEAN countries”**, Economics Letters, vol. 49, issue 3, pp. 329-334.

AKKOYUNLU, A.S. (1996), **“Yeni Dış Ticaret Teorileri”**, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, cilt 7, sayı 21, ss. 71-99.

AMIRI, A, & GERDTHAM, U.G. (2012), **“Granger Causality Between Exports, Imports, and GDP in France: Evidence from Using Geostatistical Models”**, The Economic Research Guardian, volume 2, issue 1, ss. 43-59.

ARKOUB, N. (2014), **“Maseerat al-Tanmiyah fi al-Iqtisad al-Jaza'iri, wa aliyat Injahiha”**, Majallat al-Huquq wa al-'Ulum al-Insaniyyah, al-Majallad 24, al-Adad 2, ss. 161-185.

ARODOYE, N. & IYOHA, M. (2014), **“Foreign trade-economic growth nexus: Evidence from Nigeria”**, CBN Journal of Applied Statistics, cilt 5, sayı 1, s. 121-141.

ATAMTÜRK, B. (2007), **“Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları”**, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, cilt 22, sayı 1, ss. 89-103.

ATİK, H. (2006), **“Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz”**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 61, sayı 2, ss. 33-45.

AYAD, R. & BUHİDHAR, R. (2022), **“Dirasat Qiyasiyah li-Tathir Qita'al-Bina'e wa-l-Ashghal al-Umumiyah ala al-Batalah fi al-Jaza'ir lil-Fatra (1990-2018)”**, Majallat Abhath Iqtisadiyah wa-Idariyah, al-Mujallad 16, al-Adad 01, ss.73-91.

AYTAÇ, D. & GÜRAN, M.C. (2010), **“Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyüme Etkiler Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz”**, Sosyo Ekonomi Dergisi, cilt 6, sayı 13, ss. 129-152.

- BAKARI, S. (2016), **“Impact of Exports and Imports on Economic Growth in Canada: Empirical Analysis Based on Causality”**, Munich Personal RePEc MPRA Archive, issue 75910. ss. 1-17.
- BAKAS, S. & AL-NASĪR, M. (2019), **“al-Sina'ah, al-Zira'ah ka-Badil Istratiji li-Iqla'e al-Namu fi al-Jaza'ir”**, Majallat Abhath Iqtisadiyah wa-Idariyah, al-Mujallad 13, al-Adad 2, ss. 301-316.
- BELALTA, M. & KOUACH, K. (2005), **“Suq al-Khidmat al-Siyahiyah”**, Majallat al-Ulum al-Iqtisadiyah wa-Ulum al-Tasyir, al-Adad 04, ss. 148-164.
- BEN AL-BAR, B. A. (2018), **“Qiyas al-'alaqah bayn al-tijara al-kharijiyah wal-numow al-iqtisadi fi al-Jaza'ir khilal al-fatra 1970-2019”**, Majallat al-Wahat lil-Buhuth wal-Dirasat, Jamiat Ghardaya, 14(2), 49-24. al-Majallad 14, al-Adad 2, ss. 24-49.
- BEN AMAR, H. & MOUSSAWĪ, A. N. (2019). **“Siyasat al-Tashghil fi al-Jaza'ir Bayna al-Siyasat al-Khamilah wa al-Siyasat al-Nashitah fi al-Fatarah 1999-2016”**, Majallat Dirasat Iqtisadiyah, al-Majallad 6, al-Adad 1, ss. 181-204.
- BEN MOUHAMMED, H. (2020), **“Ard wa-Tahlil al-Baramij al-Tanmawiyah fi al-Jaza'ir khilal al-Fatra 2001-2019”**, Majallat Kulliyat al-Siyasah wa-l-Iqtisad, al-Adad 5, ss. 36- 68.
- BOUNAKAB, M, & ZOUAOUID, L. (2018), **“al-Istitmar al-Ajnabi al-Mubashir fi al-Jaza'ir Sabil lil-Takhallus min al-Taba'iyah lil-Maharuqat: al-Mu'awikat al-Qanuniyah wa al-Idariyah al-Matruha wa al-Hulul al-Muqtaraha”**, Majallat Shu'a'e al-Dirasat al-Iqtisadiyah, al-Adad 3, ss. 104-119.
- CHARĪT, A. BEN AL-HADJ. J. Y. (2015), **“Aada' al-iqtisad al-watani min khilal al-baramij al-tanmawiyah: al-barnamaj al-khamsi 2010 ila 2014 namudhajan”**. Majallat al-Iqtisad wal-Tanmiyah, al-Majallad 6, al-Adad 1, ss. 96-97.
- CHERAKRAK, S. (2014), **“Dawr Qita'e al-Bina'e wa-l-Ashghal al-Umumiyah fi al-Numu wa-Tashghil fi al-Jaza'ir khilal al-Fatra 2001-2013”**,

Majalat Milfat al-Abhath fi al-Iqtisad wa-l-Tasyir, al-Adad 3, ss. 13-32.

CHERKOUK, S. & SAYED, F. (2020), “**Alaqat Ajzi al-Mawazanah bil-Hisab al-Jari wal-Namudhaj al-Iqtisadi fi al-Jaza'ir lil-Fatarah 2000-2018**”. Majallat al-'Ulum al-Iqtisadiyah wa al-Tassyir wa al-Ulum al-Tijariyah, al-Majallad 13, al-Adad 1, ss. 497-509.

ÇAKMAK, E. & GÜMÜŞ, S. (2005), “**Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960 - 2002)**”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, sayı 1, ss. 60-61.

DAHMANI, F. & ABD AL- KARIM, WA AKHARUN. (2020), “**Tashkhis Waqi' al-Tadhakkum fi al-Jaza'ir Khilal al-Fatarah 2000-2019**”, Majallat al-Ibda'e, al-Mujallad 10, al-Adad 1, ss. 192-210.

DEVİREN, N.V. (2004), “**Yeni Dış Ticaret Teorileri**”. Mevzuat Dergisi, cilt 7, sayı 81.

DJELİT, T. & BEN CHOUFİ, N. (2020), “**Al-'Alaqah Bayna al-'Ajz al-Mali wa-Ajz al-Hisab al-Jari fi Zill Iqtisad Nafti: Halat al-Jaza'ir - Dirasah Qiyasiyah**”, Majallat Majami'e al-Ma'rifah, al-Mujallad 6, al-Adad 1, ss. 42-57.

DJOUZİ, A. & BOU DARAF, D. (2023), “**Qiyas athar al-tijara al-dawliyah 'ala al-numow al-iqtisadi fi zill silasil al-qemah al-alamiyah: Halat al-Jaza'ir lil-fatrah 1998-2021**”, Majallat al-Maliyah wal-Aswaq |, 10(1), 63-79, al-Majallad 10, al-Adad1, ss. 63-79.

DURA, C. (2000), “**Yeni Dış Ticaret Teorileri:Genel Bir Bakış**”, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, sayı 16, ss. 1-16.

EGELİ, H. A. (2001), “**Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi**”, Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 2, ss.149-161.

EL-KİSWANİ, M. (2001), “**Al-Alaqah Bayna Ajzi al-Mawazanah wa al-Hisab al-Jari fi al-Mamlakah al-Arabiyah al-Sa'udiyah: Dirasat Iqtisadiyah, al-Silsilah al-Ilmiyah li-Jam'iyat al-Iqtisad al-**

Sa'udiyah", al- Jami'at al-Malik Saud, al-Sa'udiyah, Mujallad 3, al-'Adad 6, ss. 21-71.

ERDEM, E. & DUMRUL C. (2014), "**Keynseyen ve Neo-Klasik Yaklaşımlarda Finansal Sistem ve İktisadi Büyüme**", U.Ü.İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 33, Sayı 2, ss. 45-85.

ESER, K. & GÖKMEN, Ç. (2009), "**Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler**", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, cilt 1, sayı 2, ss. 41-56.

FITZOVA, H. & ZIDEK, L. (2015), "**Impact of Trade on Economic Growth in the Czech and Slovak Republics**", Economics and Sociology, volume 8, issue 2, ss. 36-50.

GHAOUAS, S, & KAOUANE, S. (2015), "**Tahrir Qita'e al-Khadamat ka-Aliyah lil-Tanwi'e al-Iqtisadi fi al-Jaza'ir**". Majallat Abhath Iqtisadiyah Mu'asirah, al-Mujallad 4, al-Adad 2, ss. 233-250.

GUAN, J. L. & HONG, Y. (2012), "**An empirical analysis on u.s. foreign trade and economic growth**", Part of special issue: AASRI Conference on Power and Energy Systems, issue 2, pp. 39-43.

GÜL, E. KAMACI, A. (2012), "**Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi**", Uluslara Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Sayı 4, ss. 81-01.

HAMDAN, B. S. S. (2016), "**The Effect of Exports and Imports on Economic Growth in the Arab Countries: A Panel Data Approach**", Journal of Economics Bibliography, volume 3, issue (1). ss. 100-107.

HAREKATİ, F. AL-WAKİL, N. (2018), "**Dawro Qita'e al-Mahruqat fi al-Tanmiyah al-Iqtisadiyah fi al-Jaza'ir**", al- Majallat al-Ilmiyah lil-Buhuth wa-l-Dirasat al-Tijariyah, al-Mojallad 32, al-Adad 2, ss. 421-451.

KAR, M. & TABAN, S. (2003), "**Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri**", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, cilt 58, sayı 3, ss.145-169.

- KARĪBĪ, N. & BESHROUL, F. VD. (2020), “**Athar al-Tijarah al-Kharijiyyah ala al-Nomu al-Iqtisadi fi al-Jaza'ir: Dirasah Qiyasiyyah khilal al-Fatra (1970-2016)**”, Majallat Ab'ad Iqtisadiyyah, Al-Mojallad 10, Al-Adad 1, ss. 171-190.
- KARMEN, S. (2021), “**Taqyeem Fa'aliyat Nata'ij al-Siyasah al-Sihhiyah fi al-Jaza'ir- Dirasah Tahliliyah**”, Majallat al-Buhuth wa al-Dirasat al-Tijariyah, al-Majallad 5, al-Adad 2, ss. 61-79.
- KERIBI, N. D. & BOU HAFES, H. WA AKHARUN. (2020), “**Athar al-tijara al-kharijiyyah'ala al-numuw al-iqtisadi fi al-Jaza'ir: Dirasah qiyasiyyah khilal al-fatra (1970-2016)**”, Majallat Ab'ad Iqtisadiyyah, al-Majallad 10, al-Adad 10, ss. 157-174.
- KHAĪTHAR, H. & AZAZEN, H. (2018), “**Waqi'o al-Tanwi'e al-Iqtisadi fi al-Jaza'ir Kharij Qita'e al-Mahruqat fi Daw'e Tujarrubatay Kuria al-Janubiyah wa-Malizya**”, Majallat al-Buhuth al-Idariyah wa-l-Iqtisadiyyah, al-Mojallad 2, al-Adad 2, ss. 97-109.
- KHOUNĪ, R. & AWADAYFIYA, H. (2017), “**Al-Iktisad Al-Cezayiri wa Athar al-Tabi'a lil-Naft: Zarurat al-Tanawwi' al-Iqtisadi**”, Majallat Al-Bahith Al-Iqtisadi, Al-Adad 7, ss. 45-60.
- KORKMAZ, S. & AYDIN, A. (2015), “**Türkiye’de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi**”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , cilt 10, sayı 3, ss. 47-76 .
- MESOUDĪ, Z. (2017), “**Taqyeem ada'a baramij ta'emik al-islakat al-iqtisadiyyah bil-Jaza'ir min khilal murba'e kaldoor al-sihri dirasah lil-fatra 2001-2016**”. Al-Majallat al-Jaza'iriyah lil-Tanmiyah al-Iqtisadiyyah, al-Majallad 5, al-Adad 6, ss. 221-228.
- MESSEĪ, M. S. A. & HAMZA S. A. (2020), “**Tatwir Mu'Ashirat al-Tanmiyah al-Bashariyyah fi al-Jaza'ir: Mu'sharat al-Ta'lim wa al-Tamdars**”, Majallat al-'Ulum al-Insaniyyah li-Jami'at Umm al-Bawagi, al-Majallad 7, al-Adad 3, ss. 810-827.

- ÖZEL, H. (2012), “**Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Teorileri**”, Kırıkkale Üniversitesi İİBF Dergisi, cilt 1, sayı 1, ss. 4-26.
- ÖZSAĞIR, A. (2008), “**Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği**”, KMÜ İİBF Dergisi, cilt 10, Sayı 14, ss.1-16.
- ÖZTÜRK, E. & ÖZEL, H. A. (2018), “**E-7 Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi**”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 31, ss. 358-369.
- RAMOS, F.F.R. (2001), “**Exports, imports, and economic growth in Portugal: evidence from causality and cointegration analysis**”, Journal of Economic Modelling, issue 18, pp. 613-623.
- ROUWABAH, A. (2012), “**Al-Batalah wa-Tadabir al-Da'm wa-al-Himayah al-Ijtimaiyah fi al-Jaza'ir**”, Majallat al-'Ulum al-Insaniyah, al-Majallad 23, al-'Adad 1, ss. 243-260.
- SACIK, S.Y. (2009), “**Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme**”, KMU İİBF Dergisi, Yıl 11, Sayı 16, ss. 162-171.
- SALAMA, W. & WELHA, W. (2018), “**Waqi'o al-Qita'e al-Sina'i fi al-Jaza'ir wa-Subul Tatwirihi**”, Majallat Ada'e al-Mu'assasat al-Jaza'iriyah, al-Mojallad 7, al-Adad 3, ss. 141- 152.
- SERADJ, W. (2018), “**Dirasah Tahleeliyah li-Siyasat al-Infaq al-'Am fi al-Jaza'ir**”. Majallat al-Akadimiyyah lil-Dirasat al-Ijtima'iyyah wa al-Insaniyah, al-Adad 19, ss. 90-101.
- SEYMEN, D. & BİLMAN A. (2002), “**Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi**”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 4, ss.12-24.
- STANCHEVA-GIGOV, I. & POPOSKA, K. (2014), “**Foreign Trade and Economic Growth: A Panel Regression Analysis**”, International Journal of Economics Commerce and Management, Vol. 1, issue 12, ss.1-10.

- ŞİMŞEK, M. & KADILAR, C. (2010), “**Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi**”. Cumhuriyet Üniversitesi Ekonomik ve İdari Bilimler Dergisi, cilt 11, sayı 1, ss. 115-140.
- ŞİRİNER, İ. & DOĞRU, Y. (2005), “**Türkiye Ekonomisi’nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme**”, Yönetim Bilimleri Dergisi, sayı 2, ss.162-182.
- TAOULI, M. K. & DIB, L. (2016), “**L’impact du commerce international sur la croissance économique: Cas de l’économie algérienne**”, Magazine de Revue d'economie et de Management, Volume 15, Numéro 1, Pages 261-274.
- YILDIRIM D. & KANTARCI, T. (2018), “**Araştırma Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Panel Veri Analizi**”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 5, ss. 661-670.
- YILMAZ, A. (2015), “**New Foreign Trade Theories**”, The Journal Of Academic Social Science Studies, sayı 40, ss. 510-513.
- YÜKSEL, E. & SARIDOĞAN, E. (2011), “**Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Krugman’ın Katkıları**”. Öneri Dergisi, cilt 9, sayı 35, ss. 199-206.
- YÜLEK, M.A. (1997), “**İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine**”, Hazine Dergisi, sayı 6, ss.1-15.

TEZLER

- ABD AL-DJALİL, H. (2017), al-Awamil al-Mu'attirah fi Tanafusiyat al-Iqtisad al-Jaza'iri, Utruhah Doktorah Ghayr Manshurah, Telemcen, al-Jaza'ir, Jami'at Abi Bakr Belqa'id, Kuliyat Al-Ulum Al-Iqtisadiyah wa-l-Tijariyah wa-Ulum al-Tasyir.
- ALİ, A. D. (2014), Athar al-Tijarah al-Kharijiyah Ala al-Namu al-Iqtisadi bi-l-Jaza'ir: Khilal al-Fatra 2012-2000. Mudhakirat Majistir Ghayr Manshurah, Al-Jaza'ir, Jami'at Al-Jaza'ir 3, Kuliyat al-Ulum al-Iqtisadiyah wal-Ulum al-Tijariyah wa Ulum El-Tssyir.

- AMRAN, H. (2013), Athar Darajat al-Intifa' al-Iqtisadi 'ala al-Namu al-Iqtisadi. Shahadat Master Ghayr Manshurah, Saida, al-Jaza'ir, Jami'at Moulai al-Taher, Kulliyat al-'Ulum al-Iqtisadiyyah wa al-'Ulum al-Tijariyyah.
- ARSLAN, Ç. (2019), Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAĞİRTAN, M. (2018), Türkiye'de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi.
- BEN SELİMAN, M. (2020), Athar al-Tijarah al-Kharijiyah ala al-Namu al-Iqtisadi fi al-Jaza'ir: Dirasah Tahliliyah Qiyasiyah Muqaranah ma'a Ba'ed al-Duwal al-Namiyah Khilal al-Fatra 1980-2016. Utruhah Doktorah Ghayr Manshurah, al-Jilfah, Jami'at Zayyan Ashur, Kulliyat al-Ulum al-Iqtisadiyyah wal-Ulum al-Tijariyyah wa Ulum El-Tssyir.
- DEVİREN, N. V. (2003), Yeni Dış Ticaret ve Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İç Ticaretin Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DJAHNİN, K. (2021), Nahwa Siyasat Iqtisadiyyah Badilah li-Tanwi al-Iqtisad al-Jaza'iri khilal al-Fatra (2000-2018). Utruhah Doktorah Ghayr Manshurah, al-Jaza'ir, Jami'at al-Jaza'ir 3, Kulliyat Al-Ulum Al-Iqtisadiyyah wa-l-Tijariyyah wa-Ulum al-Tasyir.
- ESEN, E. (2007), Post Keynesyen İstihdam Analizi Türkiye Uygulaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FARAHMAND, M. A. (2019), Dış Ticaret ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Afganistan Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- GENÇOSMANOĞLU, Ö.T. (2014), Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Engeller ve Kullanım Kısıtları: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- GÜL, G. (2019), Ekonomik Büyüme, Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkileri: 2003-2017 Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- GÜLMEZ, Z. (2019). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜNEŞ, E. (2012). Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi: 1998-2011 Dönemi Sektörel Analiz. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kars: Kafkas Üniversitesi.
- İNCE, Ö. (2006), Yeni Büyüme Teorileri: Türkiye İçin Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KADER, Ö. (2013), Ekonomik Büyüme Dışa Açıklık ve İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAMACI, A. (2012), Dış Ticaretin Büyüme, İstihdam ve Reel Ücretler Üzerine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya, Sakarya Üniversitesi.
- KHİRİ, M. (2020), Waqi'e wa-Afaq Tatwir Qita'e al-Khadmat fi al-Jaza'ir: Halat al-Qita'e al-Siya'i, Utruhah Doktorah Ghayr Manshurah, Telmisen, al-Jaza'ir, Jami'at al-Jaza'ir 3, Kulliyat Al-Ulum Al-Iqtisadiyah wa-l-Tijariyah wa-Ulum al-Tasyir.
- KÖKSAL, M. (2016), Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi.
- MEKHEDAR, S. (2018), Dirasa Tahliyah li-Tanafusiyat al-Qita'e al-Sina'i fi al-Jaza'ir Muqaranah bi-Ba'ed al-Duwal al-Arabiyah, Utruhah Doktorah Ghayr Manshurah, Telmisen, al-Jaza'ir, Jami'at Abi Bakr Belqa'id, Kulliyat Al-Ulum Al-Iqtisadiyah wa-l-Tijariyah wa-Ulum al-Tasyir.
- OULAD SALAH, A. & HAJ HAMOU, Y. (2018), Athar al-Tijarah al-Kharijiyah 'ala al-Nomu al-Iqtisadi fi al-Jaza'ir Dirasah Qiyasiyah min 1970 ila 2016, Shahadat Master Ghayr Manshurah, Al-Jaza'ir, Adrar, Jami'at

Ahmad Draiya, Kulliyat al-Ulum al-Iqtisadiyah wal-Ulum al-Tijariyah wa Ulum El-Tssyir.

ÖZCAN, İ. (2019), Dış Ticaret Hacmi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

OULAD SALAH, A. & HAJ HAMOU, Y. (2018), Athar al-Tijarah al-Kharijiyah 'ala al-Nomuw al-Iqtisadi fi al-Jaza'ir Dirasah Qiyasiyah min 1970 ila 2016, Shahadat Master Ghayr Manshurah, Al-Jaza'ir, Adrar, Jami'at Ahmad Draiya, Kulliyat al-Ulum al-Iqtisadiyah wal-Ulum al-Tijariyah wa Ulum El-Tssyir.

ÖZCAN, İ. (2019), Dış Ticaret Hacmi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZGENEL, S. (2020), Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği 1987-2019, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

POLAT, Z. (2020), Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi (Türkiye Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

RİGHİ, H. (2015), Al-Tahrir al-Iqtisadi wa Aswaq al-'Amal, Utruhah Doktorah Ghayr Manshurah, Annabah , al-Jaza'ir, Jami'at Baji Maktar, Kulliyat al-Ulum al-Iqtisadiyah wal-Ulum al-Tijariyah wa Ulum El-Tssyir.

SİNAY, M. (2010), Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bilgi Transferleri Yönünden İncelenmesi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi.

ŞENTÜRK, C. (2007), Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniveritesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÜRLÜOĞLU, E. (2019), Türkiye’de Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi Nedensellik Analiz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

WACHEN, K. (2019), Dur al-Tijarah al-Khariyyah fi Tahqiq al-Namu al-Iqtisadi: Majlis Ta'awun al-Khaliji Namuthajan 2001-2008, Mudhakirat Majistir Ghayr Manshurah, Biskrah, Al-Jaza'ir, Jami'at Muhammad Khaydar, Kulliyat Al-Ulum Al-Iqtisadiyah wa-l-Tijariyah wa-Ulum al-Tasyir.

YARDIMCI, P. (2006), İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyüme Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ZİRMİ, N. (2016), Athar al-Tahrir al-Tijari 'ala al-Nomu al-Iqtisadi fi al-Jaza'ir, Utruhah Doktorah Ghayr Manshurah, Jameat Abi Bakr Belka'id, Kulliyat al-'Ulum al-Iqtisadiyyah wa al-'Ulum al-Tijariyyah, Tlemcen, al-Jaza'ir.

ZİYADA, K. (2018). Waqi'e Siyasat al-Tashghil fi Mu'alajat al-Batalah fi al-Jaza'ir min Khilal al-Mukhatat al-Khumasi 2010-2014, Utruhah Doktorah Ghayr Manshurah, Umm al-Bawaqi, al-Jaza'ir, Jami'at al-Arbi bin Mahidi, Kulliyat Al-Ulum Al-Ijtima'iyah wa-l-Insaniyah.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'deki toplam işgücü”, <https://data.albankaldawli.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 05. 02. 2023).

IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, 15 Yaş Üstü, Nüfusun İstihdam Yüzdesi”, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.TOTL.SP.MA.NE.ZS?locations=DZ&start=1980> (Alıntı Tarihi: 05. 02. 2023).

IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir GSYİH (ABD doları cinsinden cari değer)”, <https://data.albankaldawli.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 01. 05. 2023).

- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'de Gayri Safi Milli Harcama (% GSYİH)”,
<https://data.albankaldawli.org/indicator/NE.DAB.TOTL.ZS?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 15. 03. 2023).
- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'de GSYİH (yıllık yüzde) enflasyon deflatörü”,
<https://data.albankaldawli.org/indicator/NY.GDP.DEFL.KD.ZG?end=2021&locations=DZ&start=1980> (Alıntı Tarihi: 05. 03. 2023).
- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'de mal ve hizmet ihracatı (yıllık büyüme oranı %)”
<https://data.albankaldawli.org/indicator/NE.EXP.GNFS.KD.ZG?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 05. 04. 2023).
- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'de mal ve hizmet ithalatı (yıllık büyüme oranı %)”
<https://data.albankaldawli.org/indicator/NE.IMP.GNFS.KD.ZG?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 05. 04. 2023).
- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'deki toplam dış borç stoku (vadesi gelmiş ve ödenmiş, cari fiyatlar ABD doları cinsinden)”,
<https://data.albankaldawli.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 10. 03. 2023).
- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'deki Toplam İşgücünün Toplam İşsizlik Oranı”,
<https://data.albankaldawli.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 05. 02. 2023).
- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'in mal ve hizmet ihracatı (%GSYİH)”,
<https://data.albankaldawli.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 05. 04. 2023).
- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'in mal ve hizmet ihracatı (%GSYİH)”,
<https://data.albankaldawli.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 01. 05. 2023).

- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'in mal ve hizmet ithalatı (%GSYİH)”,
<https://data.albankaldawli.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 05. 04. 2023).
- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Cezayir'in mal ve hizmet ithalatı (%GSYİH)”,
<https://data.albankaldawli.org/indicator/NE.IMP.GNFS.ZS?locations=DZ> (Alıntı Tarihi: 01. 05. 2023).
- IDA- IBRD. (2023), “Dünya Bankası, Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişleri (GSYİH%)”,
<https://data.albankaldawli.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS> (Alıntı Tarihi: 07. 02. 2023).
- IDA-IBRD. (2023), Bayan Sahafi, “al-Iktisade al-jaza'iri: Muwasalat al-Masira Nahwa al-Tahawul al-Manshud”,
<https://www.albankaldawli.org/ar/news/press-release/2023/01/04/algerian-economy-staying-the-course-for-transition> (Tarikhu Al-Iktibasse: 10. 05. 2023).
- IDA- IBRD. (2022), al-Bank al-Duwali fi Al-jazair, “Ard Am”.
<https://www.albankaldawli.org/ar/country/algeria/overview> (Tarikhu Al-Iktibasse: 20. 07. 2022).
- MINISTRY OF INDUSTRY- ALGERIA (CEZAYİR SANAYİ BAKANLIĞI). (2023), Taqdim al-Wizarah, “Nabdha Tarikhiya an Qita'e al-Sina'a”,
<https://www.industrie.gov.dz/presentation-ministere/> (Tarikhu Al-Iktibasse: 25. 07. 2022).
- MINISTRY OF LABOUR, EMPLOYMENT AND SOCIAL SECURITY (MLESS) OF ALGERIA. (2022), wizarat al-Amal wa-l-Himaya Al-Ijtima'eyah, “Muetayat Hawla al-Batala wa al-Tasheghil fi al-Jaza'ir”,
<https://www.mtess.gov.dz/ar/> (Tarikhu Al-Iktibasse: 30. 07. 2022).
- WİZARATU AL-SHUN AL-KHARİDJİA WA AL-DJALİYAH AL-WATANİYA Fİ AL-KHARİDJ (MFA).“Tarikhu Al-Jaza'ir”,
<https://mfa.gov.dz/ar/discover-algeria/history-of-algeria>, (Tarikhu Al-Iktibasse: 19. 05. 2022)

DIĞER KAYNAKLAR

- AL-DIWAN AL-WATANI LIL-IHSA'İYAT ALGERIE (ONS). (2021), Al-Jaza'ir bi-l-Arqam, Nata'ij 2016-2018, Nashrat Raqam 49: 2021.
- AL-DİWAN AL-WATANİ Lİ-L-IHSA'İYAT AL-JAZA'İR (ONS). (2011), Al-Hisabat al-Iqtisadiyah min 2000-2001, Nashra Raqam 609, sebtambar 2011.
- AL-DİWAN AL-WATANİ Lİ-L-IHSA'İYAT AL-JAZA'İR (ONS). (2020), Al-Ta'elim min 1962-2020, Fasel Raqam 6.
- AL-DIWAN AL-WATANI LIL-IHSA'İYAT AL-JAZA'IR (ONS). (2022), Al-Hisabat al-Iqtisadiyah min 2018 ila 2020, Raqm 933 : 2022.
- AL-MA'HAD AL-ARABİ LİL-TAKHTİT Bİ-L-KUWAYT (APA), (2008), “Al-Tijarah al-Kharijiyah wa-l-Namu al-Iqtisadi”. Silsilah Dawriyah Ta'ani bi-Qadaya al-Tanmiyah fi al-Duwal al-Arabiyah. Al-Adad 73, Mayu- Iyar 2008, al-Sanah al-Sabi'ah.
- BOUACHA, M. (2013), “Al-iqtisad al-Jazairi: Min taqyeem makhatat al-tanmiyah ila taqyeem al-baramij al-istithmariyah”, Al-Mu'tamar Al-Dawli: Taqyeem Athar Baramij Al-Istithmarat Al-Amah wa 'ine'ikasatiha ala al-tashghil wal-istithmar wal-numow al-iqtisadi khilal al-fatra 2001-2014, Jamiat Setif 1, 11-12 March 2013, ss. 11-12.
- HOURİ, Z. (2011), “Siyasat al-Tashghil wa-Dawruha fi Ihdath al-Mizah al-Tanafusiyah”, Al-Multaqa al-Watani Hawl Siyasat al-Tashghil wa-Dawruha fi Tanmiyat al-Mawarid al-Bashariyah, Jami'at Biskra, al-Jaza'ir, Yawmay 13 wa 14 Afril 2011, ss. 03.
- KIRCI ÇEVİK, N. & SAYGIN, S. (2018), “Türkiye’de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: 2007-2018 Dönemi”, Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi 2018 Bahar Tam Metin Bildiriler Kitabı, 1-2 Aralık 2018, İstanbul, Türkiye, ss. 74-85.
- L’OFFICE NATIONAL DES STATISTIQUES (ONS). (2016), Les Comptes Économiques de 2001 à 2015, N°750, Algérie, Août 2016.

- MA'EHAD ABHATH AL-SİYASAT AL-IQTİSADİYAH AL-FİLASTİNİ (MAS). (2010), “Al-Muraqib Al-Iqtisadi Wal-Ijtimai”, Al-Jihaz Al-Markazi Lil-Ihsa'e Al-Filastini, Al-Adad 19.
- MUSETTE, M. S. (2014), Les Politiques D’emploi et Les Programmes Actifs du Marché du Travail en Algérie, Alger, Algérie, Rapport de la Fondation européenne pour la formation- European Foundation for Training (EFT).
- T.C. CEZAYİR BÜYÜKELÇİLİĞİ TİCARET MÜŞAVİRLİĞİ. (2022), Cezayir Yatırım Rehberi, 08.12.2022, ss. 22.
- UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT (UNCTAD), FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION (FAO), (2017), “Mutamar al-Umam al-Muttaḥidah li-l-Tijarah wa-li-Tanmiah. Bassematu al-Aghdhiyah wa-l-Zira'ah lil-Umam al-Muttaḥidah. Taqirir ani al-Silae al-Asasiyah al-Silmiyah fi-Am 2017”. Aswaq al-Aghdhiyah wa-l-Nomu al-Iqtisadi Lamha Amah, New York wa Geneva,2017.
- YOUNUS, M. & MERGUETH, A. (2016). “Mudakhalatun hawl Mustaqbal al-Infatih al-Tijari fi al-Jaza'ir fi Zill al-Namw al-Mufarrit lil-Waridat”. Jami'at Muhammad al-Sadiq bin Yahya, al-Jaza'ir, ss. 4 bitasarruf, yam 15 Afril 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad: Takoua TALHI

Eğitim Durumu:

- Lisans Öğrenimi:

✓ 2018, Muhammed Beşir İbrahimi Üniversitesi, İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi, Maliye ve Muhasebe Bölümü.

- Yüksek Lisans:

✓ 2023, İstanbul Aydın Üniversitesi, Uluslararası İktisat,

Bildiği Yabancı Diller: Türkçe, Fransızca.

Makaleler:

TALHI. T, (2023). Cezayir'deki kalkınma planlarının seyri ve gelecekteki perspektifleri. Majallat Awraq İqtisadiyya, Al-Mujallad 6, Al- Adad 1, Mohammed Seddik Ben Yahia_Jijel Üniversitesi İktisat, Ticaret ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, 2602-652X.

İş Deneyimi:

- 2018 yılında Cezayir'de Vergi Tahsilatı Müdürlüğü'nde bir yıl boyunca staj

